

Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

Літаратура і мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 18 жніўня 1989 г. № 33 (3495) ⊙ Выходзіць з 1932 г. ⊙ Цана 10 кап.

«ЛіМ»-90

«Зараз ідзе падпіска на перыядычныя выданні на наступны год, і мне хочацца, каб слова «ЛіМа» дайшло да як мага большай часткі чытачоў у рэспубліцы і за яе межамі», — піша нам А. Я. Нікалаеў са Светлагорска Гомельскай вобласці.

«Да заканчэння падпіснай кампаніі застаецца менш за два месяцы, — нагадвае ён і працягвае. — Нельга губляць ні хвіліны! Мы з жонкай час не губляем. Дзякуючы нашай «прапагандзе і агітацыі» сярод нашых сяброў і знаёмых, колькасць чытачоў «ЛіМа» ўжо крыху павялічылася».

Нам застаецца падзякаваць аўтару пісьма і разам з ім яшчэ раз звярнуцца да ўсіх: падпіска на «ЛіМ»-90 працягваецца да 1-га кастрычніка. Спяшайцеся!

НА НОВАЙ АСНОВЕ

Апублікаваны праект платформы КПСС «Нацыянальная палітыка партыі ў сучасных умовах», які будзе абмеркаваны на Пленуме ЦК па міжнацыянальных адносінах.

Нацыянальнае пытанне ў Савецкім Саюзе, як адзначаецца ў дакуменце, набыло ў апошні час выключную вастрыню. Партыя ўсведамляе, што вырашэнне ўзнікшых у сувязі з гэтым праблем мае велізарнае значэнне для лёсу перабудовы і будучыні нашай краіны. Такое вырашэнне можа і павінна быць знойдзена толькі ў ходзе рэвалюцыйнага абнаўлення савецкага грамадства.

Гарманізацыя міжнацыянальных адносін на новай аснове — адна з вышэйшых мэт нацыянальнай палітыкі партыі.

Пры гэтым на першы план выходзяць наступныя напрамкі нацыянальнай палітыкі:

— пераўтварэнні ў савецкай федэрацыі, напаўненне яе рэальным палітычным і эканамічным зместам;

— расшырэнне правоў і магчымасцей усіх форм і відаў нацыянальнай аўтаноміі;

— забеспячэнне роўных правоў кожнаму народу, задавальненне спецыфічных інтарэсаў кожнай нацыянальнасці;

— стварэнне ўмоў для свабоднага развіцця нацыянальных культур і моў;

— умацаванне гарантый, якія выключаюць ушчамленне правоў грамадзян па нацыянальнай прыкмеце;

— абнаўленне ўсёй ідэйна-палітычнай і выхаваўчай работы ў сферы нацыянальных адносін.

Асобны раздзел праекта платформы прысвечаны нацыянальным культурам і мовам. У ім адзначаецца, што на якасна новы ўзровень, які адпавядае сучаснай стадыі развіцця сацыялістычнага грамадства, павінна быць узнята **палітыка ў галіне культуры**, дзе спалучэнне нацыянальных і інтэрнацыянальных аспектаў набывае асаблівае значэнне.

КПСС зыходзіць з прызнання самабытнасці нацыянальных культур, іх унікальнай каштоўнасці. Захаванне такой самабытнасці павінна забяспечвацца прававымі мерамі, якія выключалі б усялякую дыскрымінацыю і непавагу.

Рашуча асуджаючы любыя формы ўшчамлення нацыянальных культур, партыя бачыць сваю задачу ў забеспячэнні свабоднага развіцця духоўнага жыцця ўсіх народаў СССР. Формы гэтага развіцця суверэнна вызначаюцца кожнай з іх без рэгламентацый і абмежаванняў. Гэтак жа неабходна ствараць умовы для развіцця інтэрнацыяналісцкіх працэсаў узаемадзеяння культур у маштабах усёй краіны, роўна як і ўдзелу ў культурным жыцці іншых краін, усяго чалавецтва.

Асаблівае значэнне набывае далейшае свабоднае развіццё моў народаў СССР. Пытанне аб мэтазгоднасці прызнання дзяржаўнай мовы нацыянальнасці, якая дала назву саюзнай або аўтаномнай рэспубліцы, — кампетэнцыя саміх рэспублік. Статус дзяржаўнай мовы азначае расшырэнне яе грамадскіх і культурных функцый, вырашэнне неабходных для гэтага матэрыяльна-тэхнічных, кадравых, педагагічных або іншых пытанняў, заахвочванне і дапамогу ў вывучэнні мясцовай мовы прадстаўнікамі іншай нацыянальнасці.

Пры гэтым павінны няўхільна захоўвацца раўнапраўе моў і свабодны выбар мовы навучання.

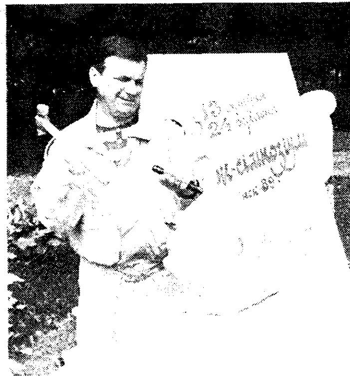
Нацыянальная палітыка — гэта пастаянная творчасць, уменне своечасова адклікацца на праблемы, якія ўзнікаюць у сферы міжнацыянальных адносін, знаходзіць эфектыўныя механізмы вырашэння канфліктных сітуацый, улічваць рэальную дыялектыку жыццёвых працэсаў.

КАМІТЭТ ПА БАРАЦЬБЕ СА ЗЛАЧЫННАСЦЮ

У адпаведнасці з пастановай Вярхоўнага Савета СССР ад 4 жніўня 1989 года «Аб рашучым узмацненні барацьбы са злачыннасцю» Прэзідыум Вярхоўнага Савета Беларускай ССР пастанавіў утварыць Часовы камітэт па барацьбе са злачыннасцю ў Беларускай ССР.

У склад камітэта ўвайшлі: **М. І. ДЗЕМЯНЦЕЙ**, Старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета Беларускай ССР (старшыня камітэта); **Г. С. ТАРНАЎСКІ**, пракурор БССР; **В. А. ПІСКАРОЎ**, міністр унутраных спраў БССР; **В. Г. БАЛУЕЎ**, старшыня Камітэта дзяржаўнай бяспекі БССР; **У. С. КАРАВАЙ**, старшыня Вярхоўнага суда БССР; **У. М. ЛОЎЧЫ**, намеснік міністра юстыцыі БССР; **А. Я. АНДРЭЕЎ**, народны дэпутат СССР, старшыня савета Беларускай рэспубліканскай арганізацыі ветэранаў вайны і працы; **У. І. ГАНЧАРЫК**, народны дэпутат СССР, старшыня Беларускага рэспубліканскага савета прафсаюзаў; **Л. Л. ДЗЮСАЎ**, народны дэпутат СССР, токар-расточнік вытворчага аб'яднання «Мінскі маторны завод».

13 жніўня распачаўся другі Мінскі скульптурны пленэр. Афіцыйнае адкрыццё адбылося ў купалаўскім парку, які часова выконвае функцыі «сада скульптуры». Тут экспануюцца творы першага пленэра.

Да прысутных звярнуўся старшыня праўлення Саюза мастакоў Беларусі У. Стальмашонак. Ён гаварыў аб праблемах эстэтызацыі гарадскога асяроддзя, пра тое, што фактычна не выконваецца вядомая ўрадавая пастанова аб абавязковым выдаткаванні не меней як двух працэнтаў ад агульнага кошту будаўнічых аб'ектаў на іх мастацкае аздабленне. Вельмі важна тое, адзначыў ён, што ініцыятыву сёння бяруць у рукі самі мастакі, самі выходзяць на кантакт з кіраўніцтвам горада і рэспублікі. Сведчанне таму і першы пленэр, плён якога відавочны, і другі, які толькі распачаўся.

Удзельнікаў пленэра вітаў прадстаўнік аддзела культуры гарвыканкома У. Муліца і загадчык ідэалагічнага аддзела гаркома КПБ Н. Іванова. Потым удзельнікі пленэра «прыкладаліся да каменя» — кожны адбіў сабе маленькую частку ад вялікага кавалка мармуру на ўспамін аб гэтым дні.

І апошняе, чым быў адзначаны дзень адкрыцця пленэру, — гэта наведанне Маскоўскіх могілак, дзе пахаваны вядомыя беларускія скульптары А. Глебаў, А. Бембель, А. Анікейчык. Маладыя скульптары ўсклалі кветкі да іх магіл.

Леташні пленэр сабраў толькі мінскіх скульптараў. Сёлета, акрамя гаспадароў, у ім бяруць удзел скульптары з Гродна і Магілёва, а таксама з Грузіі і РСФСР. «ЛіМ» праінфармуе сваіх чытачоў аб рабоце і выніках пленэра.

Наш кар.
Фота Ул. КРУКА.

ПРЫНЯЦЬ НАЙЛЕПШАЕ РАШЭННЕ

Адкрыты ліст народнаму дэпутату СССР, першаму сакратару Цэнтральнага Камітэта Камуністычнай партыі Беларусі Яфрэму Яўсеевічу Сакалову.

Шматпаважаны Яфрэм Яўсеевіч!

Напярэдадні аб'яўленага ЮНЕСКА міжнароднага святкавання 500-годдзя асветніка беларускага народа і кнігадрукара Францішка Скарыны і правядзенні ў Полацку Усесаюзнага Дня славянскай пісьменнасці і культуры савецкая творчая грамадскасць вымушана звярнуцца да Вас, шматпаважаны Яфрэм Яўсеевіч, з наступным.

У абласным цэнтры рэспублікі г. Гомелі цудам захаваўся адзіны ў Беларусі праваслаўны кафедральны Петрапаўлаўскі сабор, помнік архітэктуры пачатку XIX стагоддзя. Да 1960 года сабор быў ва ўладанні Рускай Праваслаўнай Царквы і знаходзіўся ва ўзорным стане. 30 кастрычніка 1960 года было прынята рашэнне гарсавета «Аб выкарыстанні сабора па прамым прызначэнні і абсталяванні ў ім планетарыя і маятніка Фуко». Не будзем каменціраваць гэтае рашэнне.

Нядаўна спыніў за нерэнтабельнасцю сваю дзейнасць і планетарый. Паўстала пытанне аб далейшым лёсе сабора, і Гомельскі гарсавет прыняў рашэнне размясціць у помніку архітэктуры, гісторыі і культуры, у спрадвек праваслаўным саборы — канцэртную залу арганнай музыкі. Такі намер, на жаль, нельга лічыць правамерным і добра прадуманым.

Перадаваць культавыя будынкі нейкім арганізацыям трэба толькі ў тых выпадках, калі іх нельга выкарыстаць па прамым прызначэнні. У дадзеным жа выпадку ў гарсавеце ёсць тысячы слёзных прашэнняў веруючых вярнуць ім кафедральны сабор, да таго ж, абшчына веруючых зарэгістравана адпаведнымі інстанцыямі.

Адкрыццё ў саборы канцэртнай залы не з'яўляецца найлепшым рашэннем, бо ўстаноўка аргана, якога там не было, прывядзе да скажэння інтэр'ера сабора. Арганная музыка заўсёды была неад'емнай рысай каталіцкай царквы і, вядома, у праваслаўным саборы візантыйскага, а не гатычнага стылю арган будзе выглядаць і гучаць ненатуральна.

Акрамя таго, у горадзе з паўмільённым насельніцтвам больш мэтазгодна пабудаваць універсальную канцэртную залу, дзе змагла б гучаць і класічная, і народная, і эстрадная музыка. Толькі такім чынам можна далучыць слухачоў, асабліва моладзь, да мастацтва ва ўсёй шматстайнасці яго жанраў.

Спадзяёмся, што наспелае пытанне аб перадачы сабора рэлігійнай абшчыне будзе вырашана Вамі, шматпаважаны Яфрэм Яўсеевіч, у духу нашага часу, г. зн. з максімальнай увагай і павагай правоў веруючых жыхароў Гомеля.

Акадэмік Дзмітрый ЛІХАЧОЎ, Герой Сацыялістычнай Працы, старшыня Савецкага фонду культуры; акадэмік АПН Сяргей МІХАЛКОЎ, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Ленінскай і Дзяржаўных прэмій СССР, першы сакратар Саюза пісьменнікаў РСФСР; Іван КАЗЛОЎСКІ, народны артыст СССР, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Дзяржаўных прэмій СССР; Людміла ЗЫКІНА, народная артыстка СССР, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Ленінскай прэміі; Ілля ГЛАЗУНОЎ, народны мастак СССР; акадэмік Мікіта ТАЛСТОЙ, старшыня Савецкага камітэта славістаў; Міхаіл САВІЦКІ, народны мастак СССР, народны дэпутат СССР, дэпутат Вярхоўнага Савета БССР; Іван ШАМЯКІН, народны пісьменнік БССР, Герой Сацыялістычнай Працы, дэпутат Вярхоўнага Савета БССР; Сяргей БАНДАРЧУК, народны артыст СССР, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Ленінскай і Дзяржаўных прэмій СССР, дэпутат Вярхоўнага Савета РСФСР; акадэмік Барыс РАЎШЭНБАХ, лаўрэат Ленінскай прэміі; Васіль БЫКАЎ, народны пісьменнік БССР, Герой Сацыялістычнай Працы, народны дэпутат СССР; Заір АЗГУР, народны мастак СССР, Герой Сацыялістычнай Працы, дэпутат Вярхоўнага Савета БССР; Іван ЧЫГРЫНАЎ, старшыня Беларускага фонду культуры, дэпутат Вярхоўнага Савета БССР; Віталій СЕВАСЦЬЯНАЎ, лётчык-касманаўт СССР, двойчы Герой Савецкага Саюза; Пётр КЛІМУК, лётчык-касманаўт СССР, двойчы Герой Савецкага Саюза, народны дэпутат СССР; Людміла КАСАТКІНА, народная артыстка СССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР.

ЧАРНОБЫЛЬ — АГУЛЬНЫ БОЛЬ

На сваім чарговым пасяджэнні сакратарыят праўлення СП СССР абмеркаваў артыкул Ігара Шкляраўскага «Дзеці — у зоне радыяцыі», змешчаны на старонках «Литературной газеты» 26 ліпеня сёлетняга года. Прынята рашэнне: Саюз пісьменнікаў СССР сумесна з Літфондам СССР перадае 200 тысяч рублёў на рахунак, адкрыты па ініцыятыве пісьменнікаў распараджэннем Савета Міністраў БССР, у дапамогу перасяленцам Магілёўшчыны і Гомельшчыны, — 700073 МІНСК ОПЕРУ БЕЛРЭСЖЫЛСАЦБАНКА СССР МФО 40019.

На гэты ж рахунак па рашэнню рэдкалегіі пераявла 100 тысяч рублёў рэдакцыя «Литературной газеты».

Паступілі першыя ўзносы ад пісьменнікаў Я. Еўтушэнкі, Б. Алейніка, А. Адамовіча, Л. Васільевай, П. Панчанкі, У. Някляева, І. Шкляраўскага, І. Бурсава, Р. Лапушына і іншых.

ПА СТАРОНКАХ ДРУКУ

ЛІСТЫ СА СМАРГОНІ, ГОМЕЛЯ І «ПІСЬМО З ПРЫБАЛТЫКІ»

Тыдні два назад адзін з лістоў у рэдакцыйнай пошце прыцягнуў нашу асаблівую ўвагу. Быў ён калектыўны — пад ім стаяла ажно сто дзесяць подпісаў, напісаны (на рускай мове) ад імя беларусаў, што жывуць у Літве. Яны гаварылі ў ім аб сваёй занепакоенасці працэсамі, што адбываюцца ў суседняй рэспубліцы, прасілі апублікаваць гэты іхні ліст, выказвалі спадзяванне на падтрымку працоўных Беларусі ў іхняй «барацьбе за захаванне адзінства і дружбы народаў нашай краіны, цэласнасць Савецкага Саюза, як дзяржавы, нашых сацыялістычных каштоўнасцей, раўнапраўнасці ўсіх нацый і народнасцей у любой частцы СССР».

У Літве, як і ў іншых рэспубліках Прыбалтыкі, сапраўды адбываюцца няпростыя, не адназначныя, часам балючыя (найперш для некарэннага, іншамоўнага насельніцтва) працэсы. Таму ліст гэты, як кажуць, прасіўся на старонкі штотыднёвіка. Ды штосьці ў ім выклікала і сумненне, пярэчанне, многае проста бянтэжыла. Бянтэжыў ужо сам тон ліста: катэгарычны, безапеляцыйны, асуджальна - выкрывальны, падчас крыклівы. Пераважалі ў ім выразы, накшталт: «усё больш настойліва гучаць матывы нацыянальнага абасаблення», «культывуюцца негатыўныя адносіны да асноў федэратыўнай дзяржаўнай структуры», «вядзецца прапаганда выхаду са складу СССР, аддзялення Кампартыі Літвы ад КПСС», «прыняты дыскрымінацыйны Закон аб ужыванні дзяржаўнай мовы, рыхтуецца прыняцце яшчэ больш дыскрымінацыйнага закона аб грамадзянстве», «фактычна адменена Канстытуцыя СССР і іншыя саюзныя законы», «адкрыта нацыяналістычныя дзеянні», «раз'юшаным нападкам падвяргаецца Савецкая Армія», «праведзена гнюсная акцыя», «адкрываецца збор подпісаў... з патрабаваннем аб вывадзе акупацыйнай арміі з Літвы» і г. д.

У лісце рашуча ганьбаваўся не толькі літоўскі рух у падтрымку перабудовы «Саюдзіс», але, заадно, і Беларускі народны фронт за перабудову «Адраджэнне». Пра апошні ў лісце быў такі пасаж: «Гэтая арганізацыя, якая праводзіла нядаўна ў Вільнюсе свой устаноўчы з'езд, вельмі непапулярная сярод беларусаў Літвы, усяго рускамоўнага (?!) насельніцтва рэспублікі».

Бянтэжыла і тое, што ліст не меў зваротнага адрасу і канкрэтнага адпраўіцеля, што пісьмо было, так бы мовіць, не арыгіналам, а ксеракопіяй. Бянтэжыла і яшчэ адна акалічнасць: калі меркаваць па паштовым штэмпелі, ліст быў пасланы не з Вільнюса ці якога іншага літоўскага горада, а... з нашае Смаргоні.

Карацей кажучы, мы так і не рашыліся паставіць яго на газетную паласу: не выклікаў ён даверу.

А неўзабаве ў рэспубліканскім друку паявілася «Пісьмо з Прыбалтыкі», забяспечанае такою ўрэзкаю-прадмоваю: «З чарговай поштай у Беларускае тэлеграфнае агенцтва прыйшло пісьмо ад беларусаў, якія пражываюць у Літоўскай ССР. Яго падпісалі больш як сто чалавек». Прачыталі мы яго і ўбачылі, што яно — той самы ліст, пасланы на адрас «ЛіМа» са Смаргоні. Прачыталі — і зноў збянтэжыліся: вось, аказваецца, якія мы недаверлівыя і прыдзірлівыя, палічылі ананімкай крык душы больш чым сотні нашых землякоў...

Ну, а яшчэ праз дзень-другі рэдакцыйная пошта пачала прыносіць іншыя лісты — чытацкія водгукі на белтаўскі залп гэтым самым «Пісьмом з Прыбалтыкі» ў многіх газетах. Адзін з лістоў прыйшоў з Гомеля. Напісаў яго — ад рукі, шырокім, размашыстым почыркам на двух лістах тонкай папяроснай паперы — Аляксандр Булачкін. Змест ягонага ліста такі: «Здаецца мне, што партыйныя функцыянеры рэспублікі выпрабоўваюць цярпенне беларускага народа. Так, наш брат цярплівы, але ж усяму ёсць мяжа. На што разлічваюць некаторыя таварышы, ладзячы чарговы прапагандысцкі акт супраць Беларускага народнага фронту, публікуючы «Пісьмо з Прыбалтыкі»? Гэта спроба сутыкнуць літоўскі і беларускі народы, якія спрадвеку жылі ў дружбе і добрасуседстве. Такое пісьмо можна сачыніць і сабраць подпісы, не выходзячы з кабінета. А калі яго і напісалі сто беларусаў, дык гэта не гаворыць за тое, што ўсе беларусы, якія жывуць у Літве, такой жа думкі. Гэтая сотня, як мне здаецца, страціла пачуццё нацыянальнай годнасці і гонару, ім усё роўна, як пойдуць справы ў нашай Бацькаўшчыне. У рэшце рэшт гэта ўнутраная справа кожнага народа: літоўскага, беларускага і г. д. Да чаго прыводзіць умяшальніцтва, мы ўжо ведаем. І яшчэ. Перш чым ганьбаваць БНФ «Адраджэнне», трэба было б апублікаваць яго праграму, пазнаёміць з ёй народ, які сам разбярэцца, што там блага, а што добра...»

Думаецца, што тав. Булачкін, наш чытач з Гомеля, мае рацыю. Як, дарэчы, і іншыя чытачы.

ЛІМАВЕЦ.

З ТАМАРАЙ Мікалаеўнай Якас, даяркай з саўгаса «Юбілейны», я пазнаёмілася на XXXII партыйнай канферэнцыі Шклоўскага раёна. У сваім выступленні яна расказала пра ферму, якую яе сям'я ўзяла ў арэнду, пра свой клопат арандатара. На канферэнцыі пра арэнду гаварылася шмат, амаль кожны з выступаючых, асабліва вяскоўцы, не мог абмінуць гэтую тэму, надта была яна хвалюючая, кранала сэрца. У большасці з іх ужо вызначыліся пэўныя адносіны да арэнды, многія зрабілі ўжо свой выбар, але якраз у тых, хто паспытаў хлеба арандатара, адчуў на сабе новую лямку, пытанняў, заўваг, меркаванняў было шмат. Людзі спяшаліся выказацца, каб пачулі іх і аднадумцы, тыя, хто жыве гэткім жа клопатам, каб пачула вышэйшае начальства, прыняло да ўвагі, зрабіла адпаведныя вывады і адтуль, зверху, хоць крышачку падштурхнула іхні воз. Здаецца, уга які разгон узяў бы ён!

Тамара Мікалаеўна, як і папярэднія прамоўцы, спярша сціпла расказала аб сваіх дасягненнях. А гаварыць было пра што! Узяўшы з сям'ёй ферму ў арэнду (75 нізкапрадуктыўных кароў), яна за дзесяць месяцаў павялічыла надоі малака на 1000 кілаграмаў на кожную карову і знізіла сабекошт прадукцыі да 22,65 руб. супраць планавага 28,35 руб.

Прыемнае хваляванне, якое адчулася ў зале пасля гэтых слоў, неяк замінала ўслухацца ў другую частку яе выступлення, дзе яна скардзілася на цяжкія ўмовы, у якіх даводзіцца жыць і працаваць: памяшканне фермы — аварыйнае, шмат ручной працы, няма элементарных умоў для адпачынку, няма дзе памыцца, пераапрануцца, проста прысесці на хвілінку. Зусім не наладжана ў саўгасе служба быту, а ёй, як мнагадзетнай маці, якая гадуе дзесяць дзяцей, увесь час даводзіцца вырашаць самыя розныя праблемы. Каб пашыць сукенку, адрамантаваць абутак ці наведаць цырульню, трэба ехаць у горад, марнаваць дзень. А дзе яго ўзяць, гэты дзень, калі выхадных у яе не было і раней, як працавала ў саўгасе даяркай, тым больш няма гэтага выхаднога цяпер, як сям'я ўзяла ферму ў арэнду. Дзень трэба змарнаваць, каб трапіць да зубнога ўрача у Гарадзішчанскую ўчастковую бальніцу ці да акушэркі. На іх Акунёўскі фельчарска-акушэрскі пункт гэтыя спецыялісты выезды не робяць. А вялікая ў тым патрэба! Вялікая праблема для яе — у што абуць і адзець дзяцей, куды ехаць і дзе што шукаць. Да іх у сельскі магазін, які цяжка нават назваць магазінам (такі цесны катушок адведзены пад

АЙБАЛІТ ГАВОРЫЦЬ ПА-БЕЛАРУСКУ

Дзіцячыя дамы, інтэрнаты, бальніцы — вось сцэнічныя пляцоўкі, на якіх будзе даваць дабрачынныя прадстаўленні новы гаспадарчаразліковы лялечны тэатр «Доктар Айбаліт», які арганізаваны «пад крылом» Беларускага аддзялення Савецкага дзіцячага фонду імя У. І. Леніна.

Спектаклі, якія рыхтуюцца да пастаноўкі, ствараюцца на фальклорнай аснове і будуць ісці на роднай мове. Любімыя дзятвой Несцерка, пан Быкоўскі, Паўлінка з пачаткам новага навучальнага года прыйдуць у школы рэспублікі.

Ствараецца тут і свая майстэрня. Лялькі і сувеніры, выраблены вядомымі і маладымі майстрамі, рэалізуе спецыялізаваны кааператыў дзіцячага фонду.

БЕЛТА.

•

Мінула трыццаць тры гады з дня смерці Якуба Коласа. Ушанаваць памяць народнага песняра на Вайсковыя могілкі ў Мінску, дзе пахаваны ён, прыйшлі яго сыны Даніла Канстанцінавіч і Міхась Канстанцінавіч Міцкевічы, супрацоўнікі Літаратурнага музея Якуба Коласа і іншых музеяў сталіцы рэспублікі, пісьменнікі, прадстаўнікі грамадскасці.

Ля магілы песняра выступілі народны мастак СССР Заір Азгур і народны пісьменнік Беларусі Іван Шамякін. Вершы, прысвечаныя Якубу Коласу, прачыталі Алесь Емяльянаў і Пятро Прыходзька.

Тэкст і фота Ул. КРУКА.

•

АПОШНІМ часам друк асвятляе працэс адраджэння хутароў у рэспубліках Прыбалтыкі. Каменціруюцца прымаемыя законы аб працоўных сялянскіх гаспадарках, расказваецца аб праблемах і першых поспехах новых гаспадароў.

Калі ж гаворка заходзіць аб Беларусі, то тут часцей за ўсё разводзяць рукамі. Маўляў, у рэспубліцы з яе «высокаканцэнтраванай і высокаспецыялізаванай» сельскай гаспадаркай пытання аб хутарах не існуе. Яно адпала само сабой ужо дзесяткі гадоў назад. А жадаючых гаспадарыць самастойна і днём з агнём не адшукаеш.

Дык ці ёсць у Беларусі хутаране-фермеры?

Галоўны інжынер-землеўпарадчык Іўеўскага РАПА Анатоль Мікалаевіч Лукша пераконваў нас: «Ёсць, і прычым з'явіліся яны не год і не два назад, а былі... заўсёды»...

Мы ехалі брукаванаю сельскаю вуліцаю. Абмяркоўвалі

Нядаўна апублікаваныя ў друку падрыхтаваныя Дзяржпланам і ў асноўным ухваленыя Саветам Міністраў рэспублікі прапановы «Аб перабудове кіраўніцтва эканомікай і сацыяльнай сферай у Беларускай ССР на прынцыпах самакіравання і самафінансавання» вымагаюць глыбокага роздуму і асэнсавання. Што трэба зрабіць, каб рэспубліка мела магчымасць ажыццяўляць свой суверэнітэт ва ўсіх сферах эканомікі — вось пытанне з пытанняў.

Адна з самых вялікіх праблем, якія патрабуюць неадкладнага вырашэння, — насычэнне рэспубліканскага рынку дастатковай колькасцю прадуктаў харчавання. Як вынікае з праекта Асноўных палажэнняў, у сферу рэспубліканскага гаспадарання ўключаны і аграпрамысловы комплекс. Як цяпер ён будзе дзейнічаць? Ці зможа рэзка інтэнсіфікаваць сельскагаспадарчую вытворчасць? Гэтага не адбудзецца, пакуль зямлі не будзе вернуты сапраўдны гаспадар — селянін, максімальна зацікаўлены ў выніках сваёй працы. Адзін са шляхоў у гэтым кірунку — арэндны падрад, які, на жаль, пакуль што не можа набраць сілу. Вартая пільнай увагі і такая форма гаспадарання на зямлі, як фермерства, якое зарэкамендавала сябе ва ўсім свеце. Але ў фермера павінна быць зямля, аддадзеная яму ў арэнду на многія дзесяткі гадоў, калі не назаўсёды, каб на ёй маглі гаспадарыць і яго нашчадкі. Тут многае ўпіраецца ў адсутнасць закона аб зямлі. Калі ён будзе? Ці паспрыяе яго з'яўленню пераход рэспублікі на гаспадарчы разлік?

Пра гэтыя праблемы разважаюць сёння на старонках «ЛіМа» пісьменніца М. Філіповіч і эканаміст К. Ярмоленка.

Марыя ФІЛІПОВІЧ

ПАЧАТАК ЁСЦЬ — А ДАЛЕЙ?..

яго), нічога вартага не прывозяць.

Тамара Мікалаеўна, пэўна, расказала б яшчэ больш пра сваё жыццё-быццё, калі б не рэгламент. Жанчына вярнулася на сваё месца. А я ў тую ж хвіліну цвёрда вырашыла, што паеду ў саўгас «Юбілейны», які цалкам, усёй гаспадаркай, перайшоў на арэнду, і пагляджу, як там жывуць людзі.

І вось я ў Акунёўцы, цэнтры саўгаса. Збіраючыся ў дарогу, успомніла параду Тамары Мікалаеўны: «Аўтобус ходзіць да нас тры разы на тыдзень, то вы ўжо прымяркуйце свой прыезд на гэтыя дні». Пакуль гадзіну, не менш, трэслася ў халодным аўтобусе, прыгадала і іншае: па кожную дробязь, па ўсё трэба ехаць у горад. У горад, як я заўважыла, нават па хлеб ездзяць: у аўтобусе было нямала старэнькіх бабулек з перакінутымі цераз плячо клункамі з хлебам. На непазначаных прыпынках, часцей за ўсё недзе сярод поля, яны адна за адной паціху пакідалі аўтобус і па слаба вытаптанай сцяжынцы кіравалі ў бок сваёй вёсачкі.

— А бліжэй у вас хіба няма дзе купіць хлеба? — пацікавілася я.

— Чаму ж? У вялікіх вёсках ёсць магазіны. Але туды ісці трэба сама мала кіламетры са тры. А тут аўтобус бліжэй падвязе. Ды і колькі таго хлеба ў вёсцы дадуць у адны рукі? А ў горадзе я і раз, і два стану ў чаргу, хто мяне там прыкмеціць... Затое запас на цэлы тыдзень...

Цэнтр саўгаса зрабіў на мяне дзіўнае ўражанне. Я шмат пабачыла пакінутых, занядбаных вёсачак, якія ціха дажывалі свой век убаку ад агульнага прагрэсу, цень якога хоць і слаба, а ўсё ж пазначыў многія цэнтральныя сядзібы гаспадарак. Там і дарогі шасейныя, і электрычнасць, і палацы культуры такія, што ў іх заблудзіцца можна, і стадыёны, і дамы быту... Праўда, пра Акунёўку не скажаш, што гэта пакінутая вёска. Усё ж — цэнтр саўгаса. І цагляных дамоў нямала. Падобныя адзін на адзін — шэрыя і бязлікія, яны, хоць і *стаялі побач, не стваралі ўражання* вуліцы, выглядалі голымі і няўтульнымі. Больш звыкла і натуральна выглядала старая частка вёскі з яе палісаднікамі, садкамі, агародчыкамі, абнесенымі штыкетнікам. Праўда, калі прыгледзецца, новых дамоў няшмат, усё старыя, якія дажываюць свой век разам з гаспадарамі. Гэта — вёска ўчарашняга дня. А тыя шэрыя цагляныя пабудовы з казарменным аблічам лічацца вёскай сённяшняй...

Шыльда на дзвярах аднаго з двухпавярховых будынкаў сведчыла, што тут знаходзіцца кантора саўгаса «Юбілейны».

— Пра забудову нашай вёскі і гаварыць няма чаго, — выказаў сваю думку дырэктар саўгаса Міхаіл Мікалаевіч Хортаў. — Ёсць сем'і ў саўгасе, што жывуць яшчэ ў бараках, 30 кватэр трэба мець тэрмінова. Хацелася б, канечне, мець *і прыгожыя,* добраўпарадкаваныя дамы, але на сённяшні дзень абы займець дах над галавой. Пры былым дырэктары ў апошнія гады ніякага будаўніцтва наогул не вялося. І я цяпер не ведаю, за што брацца. Фермы ўсе як адна ў аварыйным стане, слаба механізаваныя. У нас нават майстэрні для рамонту тэхнікі няма, не гаворачы ўжо пра Дом механізатара, дзе б хлопцам было дзе прыткнуцца, адпачыць хвілінку, душ прыняць... Дарэчы, да сёлетняга года ў саўгасе не было лазні. Работа ў сельскага працаўніка, як самі разумееце, пыльная, каб не сказаць больш. А абмыцца, пераапрануцца няма як. Вось і цягнеш на сабе дадому ўсю гразь. А дома што?..

Міхаіл Мікалаевіч гаварыў з горыччу і болем. Два гады таму ўзначаліў ён саўгас, пранікся клопатам і праблемамі вяскоўцаў, і па маладосці і няўрымслівасці характару хацелася яму ўсё як мага хутчэй перайначыць да лепшага. *Пачаў з таго, што* ўсёй гаспадаркай перайшлі на ўнутрыгаспадарчы разлік, заснаваны на прынцыпах арэнды. У жывёлагадоўлі і ў раслінаводстве былі створаны некалькі самастойных гаспадарча-разліковых калектываў, узаемаадносіны паміж якімі ўстанавіліся па прынцыпе куплі-продажу. Галоўнае ж у гэтай сістэме тое, што гаспадарка здала ў арэнду гэтым калектывам зямлю, тэхніку, памяшканні і іншыя сродкі вытворчасці. Людзі пачалі працаваць у новых эканамічных умовах, у іх з'явілася зацікаўленасць у канчатковых выніках сваёй працы, і гэта не магло не адбіцца на яе прадукцыйнасці. У саўгасе павысілася ўраджайнасць збожжавых, да 36 цэнтнераў з га, пачаў зніжацца сабекошт мяса-малочнай прадукцыі.

Але звязваць перабудову ў сельскай гаспадарцы толькі з абсалютнымі паказчыкамі — нельга. У цэнтры гэтага працэсу стаіць чалавек, і таму важна ўсё, што мае да яго дачыненне: і тое, у якіх умовах даводзіцца яму працаваць, і як наладжаны ягоны быт, як гэты чалавек адпачывае, пра што марыць, да чаго імкнецца... Толькі тады, калі мы зразумеем усе парыванні вясковага чалавека, працаўніка, прыслухаемся да яго патрэб, зробім усё, каб замацаваўся ён на зямлі, на якой працуе, толькі тады мы будзем мець права штосьці патрабаваць ад яго ўзамен.

Я ішла да Тамары Мікалаеўны Якас, спадзеючыся атрымаць ад яе адказы на многія пытанні, што хвалявалі мяне.

Дом Тамары Мікалаеўны і Генадзя Вінцавіча Якасаў у самым канцы вуліцы «ўчарашняе вёскі». Ён як натуральны працяг яе, хоць і сучасны, *вялікі, прасторны,* са светлымі вокнамі — падарунак саўгаса мнагадзетнай сям'і. Пра такі дом Якасы марылі ўсё жыццё. Да гэтага жылі і ў кватэры двухпавярховага саўгаснага дома, дзе над імі, на другім паверсе, размяшчаўся саўгасны інтэрнат, і ў невялікай хаціне, грошы на якую частку сабралі самі, а частку пазычылі ў саўгасе. Калі самаму апошняму, дзесятаму дзіцяці споўнілася два гады, пераехалі ў новы дом.

Я з цікавасцю пазірала на *бялявыя галоўкі, што* пазвешваліся з высокай пабеленай печы, і мне рупіла хутчэй папытацца ў жанчыны, як гэта ёй удаецца сумяшчаць працу на ферме і клопат аб такой вялікай сям'і.

— А так і ўдаецца.. Дзесяць нарадзіла, а ні разу не дазволіла сабе пайсці ў дэкрэтны адпачынак. Усё грошай хацелася больш зарабіць, усё нястача... Групу сваіх кароў нікому не перадавала. Даіла да апошняга, а з роддома вярталася — і на наступны дзень *зноў была на* ферме... А дзеці... Першанькая, Лена, падрасла, была мне нянькай... Большыя глядзелі меншых, у дзіцячы садок не хадзілі... Так і пагадаваліся...

Тамара Мікалаеўна расказвае мне пра свой нялёгкі жаночы лёс, я слухаю яе і дзіўлюся той духоўнай сіле, якая дапамагае не толькі выстаяць ва ўсіх жыццёвых нягодах, але і да самага скону вызначацца дабрынёй, шчырасцю і адкрытасцю.

На ферме Тамара Мікалаеўна з 15 гадоў. Маці працавала даяркай, і яна ўцягнулася ў гэтую работу. Дзяўчом узяла самастойна групу з 18 кароў. Даілі тады ўручную. Апараты даільныя ўстанавілі на ферме толькі ў 1972 годзе. Ды ўсё рабілі рукамі — рэзалі каровам буракі, раздавалі кармы, паілі, гной вычышчалі і г. д.

— *Халадзільнікаў* на ферме не было, і мы ад вадакачкі цягалі лёд, каб астудзіць малако. Не на калёсах вазілі, насілі на плячах, паклаўшы ў посцілку таго лёду як падняць...

Замужжа не аблегчыла жыццё Тамары Мікалаўены. Муж, Генадзь Вінцавіч Якас, літовец, чалавек добры і працавіты. Шкадаваў жонку, але мала чым мог дапамагчы ёй. Працаваў у саўгасе трактарыстам і з цямна да цямна не стыкаўся дома.

Сям'я павялічвалася, усё больш складана рабілася жанчыне і дзяцей гадаваць, і з хатняй гаспадаркай упраўляцца, і на ферме працаваць. А як нарадзілася восьмае дзіця, Генадзь Вінцавіч прыняў рашэнне кінуць сваю механізатарскую справу і пайсці разам з жонкай працаваць на ферму.

Тамара Мікалаеўна не проста працавала ў саўгасе, яна працавала самааддана. Надоі ў яе групы кароў з кожным годам раслі: у 1985 годзе — 3800, у 1986—87 — 4000 літраў. Гэта значна больш за сярэднія паказчыкі па раёне. За ёй трывала замацавалася слава перадавой даяркі, заробак павялічваўся з кожным годам... І вось — арэнда... Справа новая, у саўгасе нікім яшчэ да таго неправераная, і я чакала, што Якасы раскажуць мне пра свае ваганні, сумненні і нават звычайны, добра зразумелы кожнаму, хто бярэцца за новую справу, *страх.*

— А чаго нам было баяцца? — з годнасцю адказаў Генадзь Вінцавіч. — Гаспадарчага разліку баяцца толькі гультаі, якія прывыклі атрымліваць незаробленыя грошы. А мы адно ведаем: будзеш працаваць сумленна — нешта заробіш...

Усё жыццё Тамара Мікалаеўна і Генадзь Вінцавіч верылі ў сумленную працу, верылі і тады, калі прэстыж яе быў падарваны і многія людзі спавядалі іншую веру — *веру ў лёгкую нажыву.* І таму, можа, новыя метады гаспадарання на зямлі перш за ўсё знаходзяць падтрымку ў людзей, якія ніколі не гублялі веру ў высокае прызначэнне сваёй працы.

Калі Тамара Мікалаўена і Генадзь Вінцавіч бралі ў арэнду ферму, яны ведалі, што ім давядзецца нялёгка. Кароў ім прывезлі з суседняй брыгады. Як «добра» іх там даглядалі, гаворыць такі факт: з 75-ці прывезеных кароў 28 давялося адправіць назад. Аказалася — няцельныя.

Узялі іншых кароў. Малако ў каровы, кажуць, на языку. А таму не трэба быць вялікім мудрацом, каб разумець, што павялічыць надоі можна толькі пры добрых кармах. Кармы саўгасныя, купленыя ў раслінаводчых гаспадарча-разліковых калектываў. Браць трэба тое, што яны нарыхтавалі. Тыя ж таксама на арэндзе, дбаюць аб сваёй выгадзе і зацікаўлены, каб прадаць кармы выгадна, мець прыбытак. А таму Якасы заўсёды памятаюць, што за кожны лішні бурак, скормлены карове, трэба плаціць са сваёй кішэні. Як жа зрабіць, каб і малака было больш і сабекошт яго, адпаведна, паніжаць? Зусім *іншая* справа, калі ферма ў арэнду бярэцца разам з зямлёй і арандатар сам вырашае, што яму выгадна вырасціць на гэтай зямлі, а калі якія кармы і трэба купіць, дык дзесяць разоў узважыць, у каго яму купіць іх больш выгадна. А ў дадзеным выпадку, як кажуць, выбіраць не давялося.

(Працяг на стар. 4).

СЯЛЯНСКАЕ ПРАВА ВЫБАРУ

між сабой парадак забудовы сялянскіх двароў, заведзены тут яшчэ з мінулых стагоддзяў. Думалася: няўжо на самай справе ва ўмовах, калі за кожнай курыцай ганяўся падліковец з райфінаддзела, а з высокіх трыбун заяўлялася аб «поўнай і канчатковай» перамозе калгаснага ладу ў вёсцы, — знайшоўся «аднаасобнік», *які не зламаўся, не махнуў* на ўсё рукой, выстаяў?

Нарэшце, прыехалі. Перад намі паўстала, я б сказаў, самая што ні ёсць класічная фермерская гаспадарка. Прасторны светлы дом на пагорку, алея са старых густых дрэў, сад, сажалка, дагледжаная жывёла, што пасвілася непадалёк. Праз дарогу, насупраць дома, стаялі хлявы, прасторны свіран. Ва ўсім і ўсюды адчуваўся ідэальны парадак і чысціня.

Знаёмімся з гаспадаром. Станіслаў Аляксандравіч Лушко. Прыемны, ветлівы чалавек. Не зусім гаваркі, але шчыры. Расказвае, што нарадзіўся ў 1929 годзе, усё жыццё прайшло тут, на хутары. Хутар быў куплены бацькам у 1924 годзе. Бацька ездзіў у Амерыку, *там працаваў дзесяць гадоў* на шахтах. Зарабіўшы грошай, вярнуўся, выкупіў частку панскага фальварка. Тады ў гаспадарцы было дваццаць пяць гектараў зямлі. Цяпер Станіслаў Аляксандравіч трымае некалькі кароў, дванаццаць авечак, восем свіней, сотню птушкі, каня. Было і больш, ды ўжо здароўе, кажа, не тое. Выгадаваў пяць дзяцей, усе атрымалі добрую адукацыю. Два сыны побач, працуюць у суседніх калгасах, часам памагаюць.

Гаспадар хутара нетаропка вёў свой аповяд:

— Бачу, што ўсё большае ў нас людзей, якія сярод белага дня сядзяць у вёсцы на лаўцы, семкі лускаюць, у карты гуляюць, не хочуць працаваць. А навошта? Цяпер жа можна *пражыць і не працуючы.* Навошта рваць жылы, калі толькі за прыход на працу плацяць сотню рублёў? А я так не прывучаны. Што хачу ад дзяржавы? Каб дала рабіць тым, хто хоча рабіць. І каб жылі яны вольна, без страху. А людзі знойдуцца. Спачатку адзін, другі, а потым, глядзіш, і трэці, чацвёрты, пяты...

Ужо вяртаючыся з хутара, думаў: колькі ў нас у сталіцах «руплівцаў» аб інтарэсах беларускага сялянства! Які енк яны ўзнімаюць толькі пры адным упамінанні аб адраджэнні хутароў! «Хутаранцаў» яны не любяць, ганьбуюць іх. А ганьбаваць трэба тых, у каго шуміць бур'ян на асабістых сотках. Хто ходзіць міма паваленага плоту каля хаты і вухам не вядзе. Хто агітуе сваіх дзяцей з'язджаць назаўсёды ў горад.

За С. Лушко не трэба турбавацца. Ён сам адрамантаваў дарогу да хутара, пабудаваў дом, у якім жывецца вольна і ўтульна. У яго гараж і машына. Яго не палохае, а радуе *думка аб тым, што дзеці зас*тануцца ў бацькоўскім доме.

А вось што датычыць прававога боку справы, то тут на пятым годзе перабудовы пара б нашаму хутараніну памагчы вызначыцца. Бо існуе гаспадарка С. Лушко толькі «дэфакта». Юрыдычна ж яна па-за законам. У хутараніна няма ні акта на карыстанне зямлёй, ні тым больш рахунку ў банку. Яму ніхто не прадасць тэхніку і ўгнаенні. У любы час яму могуць абрэзаць агарод пад вокны. Ён існуе дзякуючы добрай волі кіраўніка мясцовага калгаса.

На беларускіх хутарах яшчэ цепліцца жыццё. Задумаемся: толькі ў адным Іўеўскім раёне хутароў больш за тысячу.

Землякі! Навошта нам пераконваць адзін аднаго, як мы гэта робім зараз, што ў нас няма жадаючых гаспадарыць самастойна! Навошта мы зноў вырашаем за селяніна яго лёс? Няхай ён усё рашае сам. Давайце дадзім яму права выбару. А яго, гэтага права, пакуль якраз і няма. У селяніна няма права выйсці з калгаса, саўгаса з зямлёй. У рэспубліцы няма закона аб працоўнай сялянскай гаспадарцы. І да таго часу, пакуль ён не з'явіцца, бяспраўе селяніна — рэальная рэч.

К. ЯРМОЛЕНКА,
супрацоўнік НДІ
эканамічных праблем
Дзяржаграпрома БССР.
г. Мінск.

Паэзія

Мікола КУПРЭЕЎ

А ў полі вярба

БАЛАДА

Восенню ў сорак пятым —
ад Хрыста самай ціхай восенню —
у маскоўскім шпіталі Івану-салдату
мыліцы, хлеба далі, папяросіну.

Торбу салдат на спіну чапляе,
на грудзі — медаль «За победу над Германией».
Рыпнулі мыліцы, левая з ганку ступае —
у германскай зямлі думу думае правая.

Начальнік з ганку, як Ён з Маўзалея,
рукой генеральна-ўрачыста памахвае:
«Наше дело правое. Левой, солдат, левой!» —
нешта правая глуха з Еўропы адказвае.

Падсадзіла сталіца ў вагон салдата.
Не падсобіла Орша рукой зняверчанай—
і паляцеў на перон з вагона крылата,
і лёгка ўпаў на зямлю сваю вечную.

Цалаваў ён разбіты, халодны асфальт звар'яцела.
Нахілілася баба: «А мой ты»... Падняць яго сіліцца —
І ўзняла пад нябёсы яго адналогае цела.
На пероне ляжалі-рыпелі зламаныя мыліцы.

Просіць: «Пусці мяне, баба. Жонка з сынам чакае.
Дай пад рукі мне палкі, дорога далёкая...»
І трэск па дзяржаве — баба дрэва ламае.
Дзве сукастыя палкі з аршанскай вярбы адзінокае...
Левай, салдат, левай! Правая шчасця не знае —
у нетрах Германіі дагарае.
І ўбачыў з дняпроўскае кручы свой дзедаўскі хутар —
замок на варотах і вокны забіты дошкамі...
Біў камянём па замку. Пальн на слядах Маруты.
Счарнелы сноп жыта з сухою валошкаю.

Левай, салдат, левай! Правая гора не знае —
у нетрах зямлі спачывае.

Стаў Іван сярод поля, шырокага поля,
мыліцы-голле ўваткнуў у зямлю вярбовыя —
і рукамі пачуў, як пускае карэнне доля,
пускае карэнне салдацкая доля горкая.

Людзі ішлі да яго — звалі ў вёску з сабою:
«Не прыжджэш ты Маруты — у магіле схавалася.
Васілёчка ў дзетдом яшчэ тою вясною...»
Ён, як камень, маўчаў — і сяло адступалася.

Шляхам Млечным прыпоўз ён на хутар ноччу,
дубовае шула яго падняло і паставіла,
і прашаптаў: «Дзе б ні быў ты—расці, мой хлопчык,
пад сонцам роднага бацькі Сталіна».

І клеіў бахілы, плёў лапці народу,
вартаваў пад чырвонымі зоркамі нівы калгасныя,
за тры каласкі ён рукой патрыёта
суду паказаў на ўдавіцу Панасіху.

Левай, Іван, левай! Правая праўды не знае —
прахам за светам гуляе.

Вартаваў кок-сагыз у балотцы, квадратную бульбу,
кукурузу, усякую эм-эртэ-сэхэтэхніку —
і крыкнуў аднойчы небу, махнуўшы кульбай:
«К чортавай мацеры з вашай усёй пiратэхнікай!»

А ў неба тое раслі, зеленелі вярбіны
з мыліц аршанскіх, з поля гадоў Іванавых.
Памаліўся чарговаму богу ў газетнай карціне,
напіўся — пратэз і нага сталі п'янымі.

Скінуў тэхніку з кульці і ў полымя кінуў,
І з пілою папоўз ён у поле асеннюю.
Левую рэзаў — стагнала і ўпала вярбіна,
сеў на пень паміраць і запеў даваенную:

«Шырака страна...» А на хутар сцяжынай
салдат маладзенькі накульгвае праваю.
І смяецца Іван: «Левай, салдат! Малайчына!
А скажы: за якое ж ты дзела правае?!»

Хлопец на поле нагу і пратэз паставіў:
«Мне людзі сказалі — радзіма тут бацькава.
Роднае поле мне снілася ў Афганістане»... —
«Дзе Васіль?» — «Пад сасною ля мора Брацкага»... —

«Ідзі ж ты, унучак, у дом сваіх продкаў вечны.
А я ў гэтым полі пабуду-падумаю.
І дзеўку знайдзі — хай аясёла запаліць у печы,
каб цёпла было вам у хаце
і ў небе — нам з бабай Марутаю.

Левай, унучак, левай! Хрэн з тымі, правымі!
Хай спачываюць — іх дзела правае».

Нешта глуха адказваюць
беларускія ногі з Еўропы і Азіі.

Доўга чакаў, як азорацца вокны хаты...
Тужліва-спакойна плыло поле вечнае.
«А ў полі вярба...»—ціха пелі дзяўчаты
над рэчкай Іванавым цёмным вечарам.

Баравік на брагінскім асфальце

Раздаўлены на брагінскім асфальце баравік,
спрасаваны шынамі, падэшвамі. Падвечар
абшарпаны ля яго спыніўся чаравік
мясцовага гісторыка. Аб нечым
думаў... Адышоў. Вярнуўся. Наступіў — і тое,
што не дарабілі людзі,
абцасамі, абцасамі, абцасамі рабіў — дабіў! —
баравікоў у Брагіне не будзе.

...Дома даўняму каханню пазваніў:
«Што ў сталіцы сніцца, дарагая?»
І кулаком сцяну не біў:
на тое і сцяна, яна — глухая.

Ноччу на былую Брагінку пайшоў.
Месяц плыў зламаною падковай...
Чуў Прыпяць ён і свет збялелаю душой:
стаяў над імі пах —
ці прах?—
баравіковы.

1986 г., чэрвень.

На пінскім вакзале

Загарэлася ноч за высокім акном,
і ў неонавай цішы вакзала
пасажырыя сонным гуртом
хадзіла, сядзела, ляжала.

Кожны гадаў-пазяхаў пра сваё:
аб дарозе, кіно, капусце...
Ласкава, як бацьку дзіцё,
ківала міліцыя пальцам камусьці.

Пад фікусам сінім у дальнім кутку
забыліся ў сне, святыя,
сядзелі-зліліся шчака ў шчаку
ён і яна, маладыя.

Вусаты студэнт і бязвусы стары
(ехаў з касой з Гаравахі),
шукалі прычыны, чаму плачуць бабры,
бяднее Палессе на птахаў.

Побач Бібіцкі, мясцовы паэт,
у творчых пакутах моршчыцца —
піша ў «Полесскую правду» санет
пра «перастройку» у Плошчаве.

Ля газетнага стэнда з мяшка
пальцам пханыя пахнуць каўбасы —
адвечная біблія палешука...
Адчыняюцца касы.

Богавы лапці

І Бог з'явіўся. У лапцях,
стомлены, сухі. І торба
ў яго вісела на касцях.
Усміхнуўся Божа горка.

Стаў прада мною. Сухара
грызу, вадою запіваю.
«А ты ясі ўсё, божы раб,—
кажа ён, сухар хапае. —

Ну, як жывеш? Як новы верш?
А я во з неба пехатою.
Дай-ка ўсё-такі найперш
Богу богава запіць вадою».

Памаліўся на мяне
(на каго ж маліцца Богу?!),
павесіў лапці на сцяне
і выйшаў босы на дарогу.

Азірнуўся, прашаптаў:
«Не пішы хоць ты на Бога —
яго няма ўжо»... і растаў
у сузор'і Казярога.

Ля мяне ў Гарынь-раку
апошнія ляцелі коні.
Павесіў лапці я ў кутку,
дзе продкі вешалі іконы.

●

Мілая бярозка, не бядуй:
мы яшчэ з табою ўстрапянемся.
Толькі заўтра на зары
ў сукенку белую адзенься.

Белую кашулю я і сам
на сябе надзену, прычашуся.
І пойдзем мы з табою каля рэк
нашай добрай роднай Беларусі.

Мілая бярозка, не бядуй:
мы з табой яшчэ пачуем,
як прыходзіць вечар на палі,
і ў траве ля Начы заначуем.

А раніцой ты веццем узмахнеш
светла і зялёна як ніколі.
І будзем мы абняўшыся стаяць,
слухаць, як расце пад намі поле.

ПАЧАТАК ЁСЦЬ, А ДАЛЕЙ?..

(Пачатак на стар. 2—3).

— І ўсё ж, Тамара Мікалаеўна, — кажу я, — вы многага дабіліся... У вас цудоўныя паказчыкі. Павялічыць за год надоі на 1000 кг на кожную карову — гэта не кожнаму па плячы. Мусіць, ёсць у вас свой сакрэт?

Тамара Мікалаеўна паглядзела на мяне з усмешкай.

— Вось мой сакрэт, — працягнула яна да мяне далонямі ўверх свае спрацаваныя рукі.— Толькі на іх і спадзявалася... Пачалі мы з раздойвання кароў. Апарату не давяралі, пасля яго кожную карову яшчэ рукамі дадойвалі. Кармілі добра, хоць і эканомна. Асабліва лета выручала. Вырашылі мы трымаць кароў на пашы кругласутачна, прыганялі толькі на дойку і адпачынак. Надоі адразу ж скокнулі ўверх. Але ж і клопату было! І ўдзень і ўночы каля кароў як прывязаныя...

К канцу года пачалі Якасы падлічваць свае прыбыткі. На працягу года яны атрымлівалі аванс з разліку 2 рублі за надоены цэнтнер малака. За год выбралі 10 тысяч. Пасля таго, як падлічылі ўсе матэрыяльныя затраты, у іх на рахунку аказалася яшчэ 11 тысяч рублёў.

На сямейнай ферме Якасаў працуе 5 чалавек. Старэйшая васемнаццацігадовая дачка Алена з мужам, сястра Тамары Мікалаеўны Юля Мікалаеўна. Значыць, кожны з іх зарабіў крыху больш як па 4 тысячы рублёў. Для параўнання — у мінулым годзе заробак Тамары Мікалаеўны склаў 5300 рублёў.

Сустракаючыся з арандатарамі, слухаючы іх разважанні пра жыццё і працу, я старалася зразумець, чаму зрабілі яны свой выбар, чым вабіць іх арэнда? Магчымасцю зарабіць больш грошай? Думаю, так ставіць пытанне нельга. Той, хто ганяецца за доўгім рублём, даўно пакінуў вёску. Відаць, хацелася адчуць сябе гаспадаром на зямлі. Але каб адчуваць сябе гаспадаром, ім трэба быць у сапраўднасці.

Арэндныя калектывы, якія працуюць ва ўмовах унутрыгаспадарчага падрада, — адміністрацыйна залежныя, хоць і атрымалі частковае права на самакіраванне. Яны, фактычна, пазбаўлены права распараджацца прыбыткам — толькі заработнай платай. Дык ці намнога яны адрозніваюцца ад найміта, якім быў працаўнік вёскі да гэтага часу?

Пачуццё гаспадара, як і любое іншае пачуццё, не можа нарадзіцца на пустым месцы. Працэс далёка не імгненны. І калі я чую сцвярджэнне, што там, дзе людзі працуюць у новых эканамічных умовах, яны адчулі сябе гаспадарамі, я не магу ў гэта паверыць да канца. У людзях зараз пачуццё гаспадара, як кволы, слабы парастак — толькі-толькі прабіваецца да святла.

І ўсё ж селянін сёння не падобны на сябе ўчарашняга. Арэнда — той агеньчык, які асвяціў яму дарогу. У людзей з'явілася надзея наладзіць жыццё тут, на сваёй зямлі. І калі сёння ім цяжка, і не ўсё атрымліваецца так, як бы ім хацелася, яны цешаць сябе думкай, што гэта часовыя цяжкасці, што заўтра будзе лягчэй. Людзі ў нас цярплівыя, працавітыя.

На маё пытанне да Якасаў, як будуць яны працаваць у наступным годзе, ці прадоўжаць арэнду, Генадзь Вінцавіч прамаўчаў. А потым пачаў гаворку здалёку:

— Каторы год працую без адпачынку... Надта хочацца з'ездзіць на радзіму ў Каўнас. У іх там, кажуць, перамены. Хочацца паглядзець усё на свае вочы, паслухаць... Мовы свае пачаў забывацца. Разумець — разумею, а сам гаварыць развучыўся. Сорамна перад раднёю.

Да гаворкі далучылася Тамара Мікалаеўна:

— Які тут адпачынак... Выхаднога і то няма...

Думаю, нікому не трэба даказваць, што знясільваючая праца не можа быць апраўдана нічым. Кожны чалавек мае права як на працу, так і на адпачынак, у якіх бы эканамічных умовах ён ні працаваў.

Я пацікавілася ў Тамары Мікалаеўны, як яны праводзяць святы. Жанчына ўздыхнула:

— Для нас усе дні роўныя. Каровы кожны дзень і есці і піць хочуць. І падаіць іх трэба. Куды ад гэтага дзенешся?.. Раней, бывала, у клубе ўрачыстасці розныя наладжвалі, школьнікі з канцэртам выступалі. І настрой быў святочны, нават калі і працаваць у гэты дзень даводзілася. А сёлета ў вёсцы глуха, нібы павымiралі ўсе.

І сапраўды, сёлета ў клубе цяжка было нешта арганізаваць па той прычыне, што стан у клуба — аварыйны. Зляпены некалі з эмтэсаўскай майстэрні (пасля ліквідацыі МТС у пяцідзесятыя гады), ён даўно адслужыў свой тэрмін. Апошні «Агеньчык» моладзь саўгаса праводзіла ў дзіцячым садку, іншага памяшкання ў саўгасе не знайшлося. Аварыйнай прызнана і школа-васьмігодка.

Дырэктар саўгаса М. Хортаў упэўнены: які б добры пачатак ні быў у арандатараў, з якім энтузіязмам і самааддачаю ні працавалі б яны, але калі арэндныя адносіны не замацаваць матэрыяльна-тэхнічнай базай, не кінуць усе сродкі на развіццё сацкультбыту на вёсцы, не стварыць людзям нармальныя ўмовы для працы і жыцця, — арэнда забуксуе.

Да 500-годдзя з дня нараджэння Францыска Скарыны

У сувязі з 500-годдзем з дня нараджэння выдатнейшага дзеяча славянскай культуры, гуманіста і асветніка Францыска Скарыны Савет Міністраў СССР пастанавіў выпусціць у 1990 годзе юбілейную манету з яго адлюстраваннем.

Імя Францыска Скарыны будзе прысвоена аднаму з марскіх суднаў Балтыйскага параходства.

БЕЛТА.

Падзяка праз газету

Ці не ўпершыню атрымала рэдакцыя такі ліст. На бланку Віцебскай выхаваўча - працоўнай калоніі за подпісам начальніка аддзела, сакратара партарганізацыі В. ЛАПАЦІНА — просьба выказаць праз газету падзяку калектыву Дзяржаўнага тэатра оперы і балета БССР за бясплатны канцэрт. Паведамляецца, што выхаванцы калоніі з вялікай увагай, цікавасцю слухалі ў выкананні артыстаў рускія, беларускія народныя песні, рамансы, а таксама расказ пра тэатр.

Патрабуецца беларусазнаўства

А ПОШНІМ часам набыла папулярнасць формула: «Няма мовы—няма народа». Формула зусім правільная, і прыемна, што, нарэшце-такі, усё больш увагі звяртаецца на захаванне і развіццё моў усіх народаў, няхай нават і малалікіх (іменна «малалікіх», а не «малых», як было падкрэслена на З'ездзе народных дэпутатаў СССР). Але калі двайное адмаўленне, што змяшчаецца ў гэтай формуле, мы паспрабуем замяніць на сцвярджэнне: «Ёсць мова — ёсць народ», то гэта формула ўжо не будзе правільнай. Мы ведаем шмат мёртвых моў, якія існуюць да гэтага часу — старажытнагрэчаская, латынь і г. д., а народы, якія некалі стварылі на гэтых мовах багатыя духоўныя скарбы, зніклі з твару зямлі. Значыць, народ — гэта не толькі мова, гэта нешта большае. Мы не будзем тут звяртацца да пытання тэрміналогіі: што лічыць народам, што лічыць нацыяй і г. д. Не сакрэт, што звычнае для нас вызначэнне нацыі, дадзенае «буйнейшым спецыялістам» у нацыянальным пытанні І. В. Сталіным, мае патрэбу ў пераглядзе. І гэта ўжо робіцца ў этнаграфічнай літаратуры. Але як бы мы ні называлі этнічнае супольніцтва — «народ», «нацыя», «племя» ці яшчэ якнебудзь, — у любым выпадку яно будзе мець параметры колькасці насельніцтва і тэрыторыі рассялення. На гэтых пытаннях адносна да беларускага народа мы і хацелі б коратка спыніцца.

Можа ўзнікнуць уражанне, што мы заклікаем займацца не моўнымі праблемамі, а толькі праблемамі колькасці і рассялення беларускага народа. Не, мы хочам звярнуць увагу на неабходнасць яго комплекснага ўсебаковага вывучэння. Апошнім часам у нашай краіне з'яўляецца даволі шмат работ, прысвечаных пытанням дынамікі колькасці і рассялення розных народаў. Ёсць такія работы аб рускім этнасе, аб украінскім, усё больш і больш работ прысвячаецца лёсу малалікіх народаў Поўначы, народаў Паволжа і іншых. Але чамусьці да гэтага часу няма такіх работ, прысвечаных беларускаму народу. Дагэтуль, калі гаворка заходзіць аб колькасці і рассяленні беларусаў, часцей за ўсё ўспамінаюць работы Я. Ф. Карскага, што выйшлі ў пачатку стагоддзя. Больш позніх работ па гэтым пытанні практычна няма.

Маюць патрэбу ў самым старанным навуковым вывучэнні пытанні этнічнай самасвядомасці беларускага народа. Пакуль жа яшчэ часта блытаюць такія паняцці, як «этнічная, нацыянальная самасвядомасць» і «патрыятычныя пачуцці». Напрыклад, С. Курганскі ў артыкуле «Паўпраўда — не праўда» («Советская Белоруссия» ад 7 чэрвеня 1989 года) спрабуе абвергнуць выказаны вядомым беларускім вучоным і пісьменнікам А. Мальдзісам тэзіс аб нізкай этнічнай самасвядомасці беларускага народа. І ў якасці абвяржэння ён прыводзіць яркія прыклады гераічнай барацьбы беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Адбываецца падмена паняцця «нацыянальная самасвядомасць» паняццем «патрыятызм». Ніхто не адмаўляе найвышэйшага пачуцця патрыятызму ў беларускага народа, ніхто не адмаўляе яго найвялікшага гераізму ў барацьбе за свабоду сваёй Радзімы. Але факт застаецца фактам — беларусы сёння страчваюць свае нацыянальныя асаблівасці, падвяргаюцца асіміляцыі.

Лічыцца, што асноўнымі цэнтрамі асіміляцыі з'яўляюцца гарады: тут нацыянальны склад насельніцтва больш разнастайны, чым у сельскай мясцовасці, тут больш часта заключаюцца змешаныя ў нацыянальных адносінах шлюбы і г. д. Але тады разнастайнасць нацыянальнага складу насельніцтва беларускіх гарадоў павінна была б увесь час узрастаць. На самай жа справе яна ўвесь час скарачаецца. Доля беларускага насельніцтва вырасла з 1970 па 1979 год ва ўсіх гарадах рэспубліканскага і ў пераважнай большасці гарадоў абласнога падпарадкавання. Калі ўспомніць, што агульная колькасць насельніцтва рэспублікі расце пераважна за кошт росту гарадскога насельніцтва, то цяжка зразумець, чаму ж доля беларусаў ва ўсім насельніцтве рэспублікі пастаянна скарачаецца. Адну з прычын мы бачым у выездзе пэўнай часткі сельскага насельніцтва (у пераважнай масе беларусаў) за межы рэспублікі. Другая прычына — запіс народжаных дзяцей у змешаных (беларуска-рускіх) сем'ях не беларусамі.

Пытанне колькасці народа — не чыста тэарэтычнае пытанне. Так, дзесяцімільённы беларускі народ можа не хвалявацца асабліва з-за некаторага зніжэння яго долі ў межах сваёй рэспублікі (хоць для малалікага народа такое скарачэнне магло б стаць катастрафічным). Але і для нас гэта павінна стаць сігналам таго, што адбываецца штосьці нядобрае з нацыянальнай самасвядомасцю беларускага народа. Думаецца, гэта адно з тых пытанняў, якімі павінна займацца Камісія Вярхоўнага Савета БССР па міжнацыянальных адносінах.

Апошнім часам геаграфічным, дэмаграфічным, этна-сацыялагічным пытанням вывучэння беларускага народа пачынае ўдзяляцца пэўная ўвага. Але як гэта робіцца? Напрыклад, нядаўна завершана анкетнае абследаванне насельніцтва Беларусі па пытаннях міжнацыянальных адносін у рамках падрыхтоўкі да Пленума ЦК КПСС «Аб міжнацыянальных адносінах у СССР». Акадэміяй грамадскіх навук пры ЦК КПСС была распрацавана вельмі цікавая анкета, у якой закраналіся самыя разнастайныя пытанні — ад этнічнай самасвядомасці і адносін у шматнацыянальных працоўных калектывах да рэлігійных поглядаў насельніцтва. У Беларусі было распаўсюджана больш як 2500 анкет. Але па нейкіх незразумелых, хутчэй за ўсё кан'юнктурных меркаваннях ніводнай анкеты не было распаўсюджана ў Мінску. А насельніцтва сталіцы рэспублікі складае амаль чвэрць ад усяго гарадскога насельніцтва Беларусі, і пытанні міжэтнічных адносін паўстаюць тут куды вастрэй, чым дзесьці ў іншых месцах. Думаецца, што такімі метадамі мы ніколі не атрымаем дакладнай і поўнай карціны міжнацыянальных адносін у нашай рэспубліцы. Трэба ведаць рэальнае становішча спраў. Толькі ў такім выпадку мы зможам прымаць канкрэтныя крокі па паляпшэнні становішча.

Беларускі народ мае патрэбу ў комплексным навуковым вывучэнні. Пакуль гэтага няма. І гэта бяда не толькі нашага, але і ўсіх народаў нашай краіны. І ў гэтым, думаецца, адна з прычын вострых успышак нацыянальнай варожасці, аб чым, у прыватнасці, гаварылася ў выступленні па тэлебачанні 1 ліпеня г. г. Генеральнага сакратара ЦК КПСС, Старшыні Вярхоўнага Савета СССР М. С. Гарбачова.

Геаграфія, як комплексная навука, імкнецца садзейнічаць пераўпарадкаванню планеты на карысць чалавека. Таму непазбежным становіцца зварот географаў і да сацыяльных пытанняў. Гэтак жа непазбежнае і ўкараненне геаграфіі ў этнічную праблематыку. Бо географы лепш, чым хто іншы, ведаюць сапраўднае становішча жыхароў рэгіёна. І ведаюць не з нейкага аднаго боку, а комплексна, усебакова, маюць уяўленне аб усіх рассяленчых, дэмаграфічных, сацыяльна - эканамічных карэннях нацыянальных канфліктаў, што ўспыхнулі ў апошнія гады ў нашай краіне. Зараз, у перыяд абвастрэння нацыянальных праблем, не ўлічваць гэтыя аспекты нельга. Усё часцей мы пераконваемся, што ведамасны, вузкапрафесійны погляд на праблему любога рангу прыводзіць да няправільных рашэнняў. Вось чаму для вырашэння адной з вастрэйшых сёння — нацыянальнай праблемы — патрабуецца і шырокі, прагнастычны погляд географаў.

Для таго, каб атрымаць больш поўнае ўяўленне аб народзе, мы павінны прымаць пад увагу ўсе, самыя розныя тэорыі яго развіцця, шукаць у іх рацыянальнае зерне, а не адкідваць, як не адпаведныя догмам. Напрыклад, вельмі цікавую тэорыю развіцця этнасаў распрацаваў ленінградскі вучоны Л. Гумілёў. Паводле яго, этнас уяўляе сабой дынамічную біялагічную сістэму, якая зведвае ў сваім развіцці ўсе стадыі, уласцівыя развіццю біялагічных сістэм. Такі погляд на праблему ўзбагачае наша ўяўленне аб этнасах.

У выніку дыферэнцыяцыі навуковых ведаў было страчана вельмі важнае — цэласнае ўяўленне аб народзе. Сапраўды, час вучоных-энцыклапедыстаў мінуў, але ж патрэба ў энцыклапедычных ведах не адпала. І зараз патрэбна цэласная сістэма ведаў аб народах нашай краіны і аб беларускім народзе, у прыватнасці. Дзеля гэтага, думаецца, неабходна стварыць у рэспубліцы навукова-грамадскі культурны цэнтр, які вызначаў бы стратэгію развіцця навукі аб беларускім народзе, каардынаваў бы даследаванні. Такі цэнтр мог бы выконваць ролю экспертнай, кансультатыўнай камісіі пры Камісіі Вярхоўнага Савета БССР па міжнацыянальных адносінах.

Для навукі аб беларускім народзе вельмі падыходзіць назва «беларусазнаўства». Назва гэта не новая, але незаслужана забытая. У 20-я гады гэтым тэрмінам карысталіся не толькі ў нас у рэспубліцы, але і ў Маскве, дзе быў прачытаны аднайменны курс лекцый, дзе працавалі вучоныя, якія ў далейшым склалі ядро Інстытута беларускай культуры ў Мінску. І не трэба баяцца гэтай назвы — існуюць жа «паланістыка», «угразнаўства», «армяназнаўства», гавораць аб «паўночназнаўстве». Увесь ход развіцця грамадскіх навук у нашай краіне паказвае, што зараз мы вяртаемся да многіх ідэй 20-х гадоў.

Пачаць сваю работу цэнтру беларусазнаўства варта было б са складання вялікай, можа, нават сусветнай бібліяграфіі па беларускім пытанні. Патрэбу ў такой поўнай бібліяграфіі адчувае кожны даследчык лёсу беларускага народа. На пошук крыніц інфармацыі савецкі вучоны затрачвае ці не палову свайго каштоўнага часу.

На жаль, беларусамі, якія жывуць за межамі Беларусі, практычна ніхто не займаецца (існуюць толькі работы Р. Грыгор'евай аб беларусах Латгаліі). А займацца даследаваннем беларусаў трэба не толькі ў плане іх навуковага вывучэння, але і ў плане практычнай дапамогі ім у захаванні роднай мовы, культуры. Ва ўмовах уздыму нацыянальнай самасвядомасці, які назіраецца ў наш час практычна ва ўсіх народаў Савецкага Саюза, у розных рэгіёнах краіны ўзнікаюць беларускія клубы, культурныя беларускія таварыствы. Беларусы, адарваныя ад радзімы, імкнуцца такім чынам захаваць сваю самабытную культуру, мову. Ужо ўзніклі беларускія таварыствы ў Рызе, Вільнюсе, Таліне, Маскве, Новасібірску. Але хіба хтонебудзь у Беларусі каардынуе іх дзейнасць, падтрымлівае з імі сувязь? Таварыствы з вялікай радасцю ўспрымаюць любы кантакт з Бацькаўшчынай, чакаюць ад нас канкрэтнай дапамогі. Для вывучэння беларускай мовы яны ствараюць нядзельныя беларускія школы, але методыкі выкладання беларускай мовы ў такіх школах пакуль не існуе, няма і падручнікаў. Стварэнне іх магло б стаць дастойным укладам моваэнаўцаў, метадыстаў у справу захавання беларускай культуры за межамі Беларусі. Пакуль жа трэба з сумам адзначыць, што беларуская дыяспара адметная ад усіх вельмі высокай ступенню асіміляцыі.

Вялікае значэнне для захавання і адраджэння беларускай нацыянальнай культуры мог бы мець сусветны кангрэс беларусаў. Ідэя гэта не новая. У іншых народаў, якія час ад часу збіраюцца на свае сусветныя кангрэсы, з такой ідэяй звычайна выступаюць, так бы мовіць, эмігранты. Нам жа думаецца, што менавіта Беларусь павінна стаць цэнтрам усіх даследаванняў па беларускім пытанні, цэнтрам кансалідацыі беларускага народа ў мэтах развіцця нашай культуры.

Кола пытанняў, звязаных з вывучэннем беларускага народа, шырокае, ахапіць усе іх вельмі цяжка. Але ўвага да гэтых пытанняў пастаянна ўзрастае. Менавіта з вывучэння народам самога сябе, сваёй гісторыі, культуры, мовы пачынаецца ўздым нацыянальнай самасвядомасці. У Беларусі гэты працэс пачаўся. І мы ўпэўнены: ён — незваротны.

С. ПОЛЬСКІ,
прафесар;
С. МАЦЮНІН,
аспірант МДПІ імя М. Горкага.

СУГАЛОССЕ СЁННЯ І ЗАЎТРА

У дні Усесаюзнага перапісу, адказваючы, як і ўсе, на пытанні анкеты, я назваў роднай мовай рускую, на якой напісаны ўсе мае кнігі, а мовамі народаў краіны, якімі валодаю, — яўрэйскую і беларускую.

— Вы ў мяне такі першы, — заўважыла са здзіўленнем мая госця-падліковец.

Высветлілася, што з тых, каго яна запісвала, ні беларусы, ні яўрэі не толькі не называлі свае мовы роднымі, але нават не ўключалі іх у тыя, якімі валодаюць.

Канечне, так было не ўсюды, але ўсё ж гэта наводзіць на сумны роздум.

Як і ўся краіна, як і рэспубліка, Віцебшчына — шматнацыянальная вобласць. Тут побач з беларусамі жывуць рускія, украінцы, яўрэі, латышы, палякі. Так склалася на працягу стагоддзяў.

Апошнім часам мы шмат гаворым аб адраджэнні беларускай мовы, аб тым, у якім становішчы яна апынулася і чаму гэта адбылося. Але ад размоў час перайсці да справы. Час рашаць, як уводзіць мову ў жыццё ад дзіцячага садка і першага класа да ўстаноў і арганізацый, ад адкрыцця школ з паглыбленым вывучэннем мовы да выкладання на беларускім аддзяленні філфака педінстытута ўсіх прадметаў на роднай мове, ад пашырэння кола сустрэч чытачоў і гледачоў з літаратарамі і артыстамі (надта ўжо мала ў прапагандзе беларускай мовы выкарыстоўваецца нацыянальны тэатр імя Якуба Коласа) да перайменавання вуліц (адных ждануаўскіх у горадзе — 8, а ў вобласці гэтае імя ў назвах сустракаецца не менш).

Мова народа нямыслімая без ведання яго гісторыі і культуры. І таму можна спадзявацца на адкрыццё спецыяльных курсаў, цэнтраў, дзе і будзе ўсё вывучацца ў комплексе. Узнікнуць (ужо ўзніклі) праблемы, звязаныя з выкладчыкамі, праграмамі, падручнікамі (як не пазайздросціць: у Грузіі толькі што выйшаў 2-гі том васьмітомнага выдання — «Нарысы гісторыі Грузіі»). І ўсё-такі гэтыя праблемы не сёння, дык у бліжэйшыя гады вырашальныя. А гэта важна для ўсіх, але асабліва для маладых гарадоў. Дарэчы, у Наваполацку ўжо працуюць першыя ў рэспубліцы курсы па вывучэнню беларускай мовы, гісторыі, культуры, на якія збіраюцца людзі розных нацыянальнасцей. І радасна, што стварылі іх маладыя літаратары Лявон Баршчэўскі, Навум Гальпяровіч, Ірына Жарнасек. У рэчышчы гэтай работы праводзіць свае пасяджэнні аб'яднанне «Узгор'е». Праўда, на шляху нефармалаў шмат перашкод. І незразумела, чаму хтосьці ў нашы дні спрабуе тармазіць работу па вывучэнні гісторыі народа, яго культуры і мовы, якую вядуць аматары даўніны, захавальнікі помнікаў архітэктуры... На жаль, яшчэ знаходзяцца забараняльнікі, і — то членам «Узгор'я» не дазваляюць выступаць у віцебскіх школах, то бэсцяць іх у прысутнасці дзесяткаў сведкаў у лекцыях, прыпісваючы ім самыя розныя грахі...

І вось яшчэ адна прыкмета часу: у сярэдзіне студзеня ў Віцебску адкрыўся гурток па вывучэнню яўрэйскай мовы — ідзіш, на якой пісалі Шолам Алейхем і Леў Квітко, на якой гаварыў, выходзячы на сцэну, Саламон Міхоэлс.

На першае пасяджэнне сабралася 55 чалавек. Да вывучэння мовы пацягнуліся людзі розных пакаленняў, але ў асноўным — моладзь. І зразумелае жаданне маладых пайсці яшчэ далей: зрабіць гурток толькі адной з секцый асветніцкага таварыства, якое будзе вывучаць і мову, і гісторыю, і культуру. (Такія таварыствы створаны ў Мінску і іншых гарадах краіны). Маладыя мараць — і гэта зусім рэальна, — каб на вечарах у канцэртных праграмах загучала яўрэйская народная музыка, яўрэйскае паэтычнае слова. У гурток ходзяць і тыя, хто піша на ідзіш: у часопісе «Савеціш геймланд», што выходзіць у Маскве, друкаваліся вершы пенсіянера Л. Юдовіна, публіцыстыка інжынера А. Зельцэра.

Ёсць прапанова аб стварэнні спецыяльнай камісіі па нацыянальных справах, якая магла б дзейнічаць пры аблвыканкоме (ёсць жа такая ў рэспубліканскім маштабе). Яна займалася б міжнацыянальнымі адносінамі, садзейнічала б вывучэнню беларускай, яўрэйскай і іншых моў і культур у вобласці.

Чарговы выпуск альманаха «Братэрства», які выходзіць у выдавецтве «Мастацкая літаратура», прывабіць увагу яшчэ адным пачынаннем. Паэт Уладзімір Папковіч пераклаў на беларускую мову з цыганскай вершы і прозу віцебскага выкладчыка Вальдэмара Калініна. Як заўважыў Рыгор Барадулін — гэта першыя пераклады з мовы цыган у нашай рэспубліцы. І вось мы пры сустрэчы гаворым з У. Папковічам аб тым, што ў горадзе і вобласці жывуць цыгане. І чаму б і для іх не арганізаваць гурток ці таварыства па вывучэнню мовы і культуры?

У многіх таварышаў на розных узроўнях з'явілася актыўнае імкненне стрымаць, а то і спыніць размовы аб мінулым. Гэта нібыта перашкаджае працаваць сёння і рухацца наперад. Але як нам не рабіць вывадаў з 70-гадовай гісторыі краіны, рэспублікі? Як не прааналізаваць тое, што звязана з нядаўнім мінулым, высветліць, чаму так сталася з беларускай і іншымі мовамі?

Прычын шмат. І яны — прадмет вывучэння гісторыкаў, грамадазнаўцаў, філолагаў. Тут і палітыка паскоранага ператварэння розных моў у адну. І доўгія гады сталінскіх рэпрэсій.

Тут да месца будзе ўспомніць і пра лекцыйную прапаганду, аб тым, якую шкоду міжнацыянальным адносінам прыносілі, мякка кажучы, блытаныя лекцыі, якія гучалі па ўсёй рэспубліцы. Такія лектары яшчэ зусім нядаўна выступалі і ў нашай вобласці, то нападаючы на «нейкага М. Шатрова» (ён, ці бачыце, утойвае сваё сапраўднае прозвішча пад псеўданімам), то на В. Быкава (ён, аказваецца, падтрымлівае не тых, каго трэба, і на сходзе «Мартыралога Беларусі» няправільна сябе паводзіў, «здзекліва ўсміхаўся»), то на нефармалаў (на гэтых з лёгкай рукі некаторых «дзеячаў» можна «навешваць усіх сабак»). Складана разважаць аб адраджэнні мовы і культуры, калі так бесцырымонна зневажаюцца творчыя асобы, чалавечая, грамадзянская годнасць пісьменнікаў.

Нам не хапае штодзённай, пастаяннай работы ў тонкім і далікатным пытанні міжнацыянальных адносін. Калі праводзяцца адзіныя палітдні, трэба іх скарыстоўваць для пропаведзі дружбы народаў, калі рыхтуюцца канцэрты мастацкай самадзейнасці — няхай у іх гучыць беларуская мова і розныя мовы нашай рэспублікі. Бо варта толькі ўявіць, на колькіх мовах можа загаварыць на такім свяце адзін толькі шматнацыянальны Наваполацк! А іншыя гарады і сёлы?

Усё гэта можа і павінна стаць не проста кампаніяй напярэдадні Пленума ЦК КПСС па нацыянальных пытаннях — усё гэта павінна стаць самім жыццём, інтэрнацыяналізмам сёння і заўсёды.

Д. СІМАНОВІЧ.

Анкета «ЛіМа»: слова крытыкам

У папярэдніх нумарах «ЛіМа» (за 28 ліпеня і 4 жніўня г. г.) на пытанні аддзела крытыкі адказвалі паэты. У дасланых лістах яскрава прагучала думка пра тое, што «нас дужа доўга вучылі хадзіць строем, спяваць хорам», што сапраўднае мастацтва — не ілюстрацыя да пастаноў і рашэнняў, яно павінна будзіць розум і сумленне, прыносіць эстэтычную асалоду.

Сёння на анкету тыднёвіка пачынаюць адказваць крытыкі. Ім, як і прадстаўнікам іншых жанраў, таксама прапанаваны шэраг пытанняў. Вось яны:

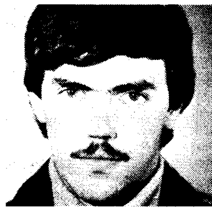
1. Як суадносяцца, на вашу думку, узроўні сучаснай беларускай крытыкі і літаратуры?

2. Ці ёсць рэальныя падставы спадзявацца, што крытычная думка ў бліжэйшы час зробіць рывок у асэнсаванні літаратурнага працэсу?

3. Некаторыя пісьменнікі лічаць, што крытыкі — гэта ў пераважнай большасці людзі, якія не здолелі праявіць сябе ў іншых жанрах. Што вы думаеце на гэты конт?

4. «Я народжаны, каб называць рэчы іх імёнамі». Наколькі адпавядае пазіцыя сучаснай крытыкі і ваша асабіста гэтаму выслоўю В. Бялінскага?

Прапануем увазе чытачоў адказы І. Афанасьева і Д. Бугаёва.

Іван АФАНАСЬЕЎ

ПА ЗАКОНУ ЭСТЭТЫЧНАГА АДЗІНСТВА

Размову пра сучасны стан крытыкі хацелася б распачаць адказам на трэцяе пытанне прапанаванай анкеты. І не таму, што яно, як можа камунебудзь падацца, балючае і трошкі абразлівае для прадстаўнікоў крытычнага цэха. Наадварот, у фармулёўцы пытання дэкларавана роўнасць крытыкаў і літаратараў: не рэалізаваў сябе ў адным жанры літаратуры, рэалізуеш у іншым. Галоўнае — рэалізуй.

А вось да чаго трэба імкнуцца крытыцы, каб магчымыя гарантыі яе, калі хочаце, эстэтычнай паўнацэннасці не выглядалі ўмоўнымі, — гэта пытанне! І нават не сённяшняга дня, на якое, між тым, трэба шукаць адказу менавіта сёння, бо яно закранае сам прадмет дыскусіі і скіроўвае ўвагу на тыя сутнасныя змены ў ім, што адбываюцца на нашых вачах ці відавочна рыхтуюцца цікавымі, складанымі працэсамі ў сучасным духоўным жыцці.

Аднаўленне культурнай спадчыны народа, ліквідацыя белых плям у нашай гістарычнай і мастацкай свядомасці ставіць перад крытыкай якасна новыя задачы, вырашэнне якіх патрабуе адпаведнага навуковага забеспячэння і фактычна набліжае крытыку да літаратуразнаўства, але выконваць тут яна павінна сваю, спецыфічную ролю, застаючыся менавіта крытыкай. Уплыў спадчыны на сучасны літаратурны працэс — пытанне, якое цяжка ўзгадніць з праблемай літаратурнай традыцыі ў звычайным яе разуменні. Мы маем справу з унікальным становішчам у айчыннай культуры, дзе спадчына — з'ява вострасучасная, злабадзённая літаратурнага жыцця; павелічальнае шкло, праз якое трэба разглядзець гэтую сучаснасць, эстэтычна рухомую і няўстойлівую. Прамыя лініі раптам страчваюць у ім сваю бездакорную лінейнасць, а непрыкметныя раней рысачкі акрэсліваюць кантэкст глыбіннай духоўнай традыцыі, па-за якім ужо няма адэкватнага ўяўлення пра літаратуру і плённыя яе перспектывы.

Каб вырашаць такія задачы, крытыку, напэўна, мала быць няўдалым літаратарам. Сувязь тут узаемная, як і прыкладная адпаведнасць узроўняў літаратуры і крытыкі. Непаразуменні ж часцей узнікаюць ад таго, што пытанне суаднесенасці гэтых узроўняў звычайна падмянялася іншым: вызначэннем адносін залежнасці, дзе крытыцы ў лепшым выпадку надаваўся статус другаснай з'явы (калі наогул не аспрэчваліся яе эстэтычныя правы).

Так, Пушкін быў Пушкіным не таму, што Бялінскі з'яўляўся аўтарам артыкулаў аб ім. Але і Бялінскі застаўся Бялінскім і пасля свайго ліста Гогалю: у незалежнасці ад геніяльных «Выбраных месц», больш таго, быццам насуперак ім ён і ў памылцы захаваў менавіта сваю, уласную пэўнасць у літаратуры. У рэшце рэшт, калі ставіцца да крытыкі, нібы да незаконнанароджанага дзіцяці літаратуры альбо як да заканадаўцы мод, мы ў аднолькавай ступені трапім у анекдатычную сітуацыю спрэчкі пра курыцу і яйка. Выйсце — навучыцца паважаць законы (і аўтаномнасць) жанру, прызнаваць іх першасны характар, бо эстэтычная абумоўленасць таксама можа сцвярджацца як катэгорыя эстэтычнай самастойнасці.

Аналагічна закону матэрыяльнага адзінства свету тут дзейнічае закон эстэтычнага адзінства свету мастацтва. Каго болей у А. Адамовіча: пісьменніка, крытыка, літаратуразнаўцы, публіцыста? Сапраўды, гэта хутчэй выключэнне, але яно пацвярджае правіла. І хіба гэтая постаць не ўвасобіла тыя тэндэнцыі эстэтычнага самаруху, якія зараз актыўна праяўляюцца ў канкрэтных абставінах паглыблення і пашырэння прадмету крытыкі, пра што, дарэчы, гаварылася вышэй?

Бадай, ніхто не стане пярэчыць, што беларуская «ваенная» крытыка і літаратуразнаўства вартыя беларускай «ваеннай» літаратуры. Маю на ўвазе працы М. Тычыны, В. Каваленкі і Д. Бугаёва (пры ўсёй супрацьлегласці іх падыходаў), Э. Гурэвіч, В. Жыбуля і іншых. У той жа час суаднесенасць узроўняў крытыкі і літаратуры — рэч досыць разнастайная, і падобную адпаведнасць у іншых тэматычных сферах адшукаць складана. Прычына? Якраз у тым, што «ваенная» крытыка не была «абозам» выдатнай літаратуры В. Быкава, А. Адамовіча, І. Чыгрынава, В. Казько, С. Алексіевіч, а звярталася да самой падзеі, вырашаючы праблему не **для** літаратуры, а **разам** з літаратурай (па законе эстэтычнага адзінства).

І «ваенная» літаратура, і «ваенная» крытыка абавязаны светапогляду нацыі, сфарміраванаму памяццю аб мінулай вайне. Вынік — выдатны прарыў па ўсіх напрамках асэнсавання нацыянальнай трагедыі.

Калі ж народ быў пазбаўлены гістарычнай памяці і рэшткі яе захоўваліся высакародным падзвіжніцтвам некалькіх асоб, дык пра якую суаднесенасць можна наогул разважаць? Закон эстэтычнага адзінства няўмольны і бязлітасны, асабліва там, дзе сам народ не задумваецца аб небяспецы гістарычнага нігілізму і не адчувае патрэбы свайго гістарычнага ўсведамлення. Нізкі паклон падзвіжнікам: дзякуючы ім усё ж пачалося абуджэнне нацыі, адраджэнне яе гістарычнай чуласці, і ўжо гэта — **рэальная падстава будучага ўзроўню,** а закон эстэтычнага адзінства сваю справу зробіць.

У апошні час мы шмат разважаем пра новае мысленне ў творчасці. Але новае мысленне ў старых, звычных паняццях і катэгорыях ідэйна-мастацкай дасканаласці? Бязглуздзіца! Натуральна.

Дзмітрый БУГАЁЎ

ГЛЯДЖУ З НАДЗЕЯЙ

Стан крытыкі заўсёды залежаў ад узроўню прозы, паэзіі, драматургіі, публіцыстыкі і іншых жанраў мастацкай літаратуры. Ва ўсякім разе, крытычная думка можа атрымаць грунтоўнае развіццё толькі тады, калі ёсць значная мастацкая літаратура, якая дае добры спажытак даследчыку.

Праўда, гісторыя ведае многа прыкладаў, калі выдатныя творы далёка не адразу належна ацэньваліся крытыкай. Больш таго. Часта менавіта такія творы падпадаюць пад знішчальны агонь разноснай крытыкі. Каб далёка не хадзіць, згадаю, кольні крыві папсавалі Якубу Коласу за «Новую зямлю» і «Сымона-музыку», творы эпахальнага значэння, або Васілю Быкаву за яго адметныя найперш сваёй праўдзівасцю ў паказе вайны аповесці «Мёртвым не баліць», «Праклятая вышыня», «Круглянскі мост». Зрэшты, выпадковымі гэтыя і многія іншыя разносы не былі. Справа ў тым, што і мастацкая літаратура, і крытыка ў асаблівасці моцна залежаць ад часу, ад агульнага стану грамадства, народжанай ім атмасферы. А яна можа быць і аднosна спрыяльнай, і невыносна цяжкай, як у крывавыя гады сталіншчыны, калі знішчаліся мільёны невінаватых людзей, у тым ліку многія пісьменнікі, і ўвогуле душылася ўсё жывое, адметнае і творчае. У такія і ў тым ці іншым падобныя да іх перыяды асабліва бязлітасна распінаюцца якраз лепшыя пісьменнікі, самыя выдатныя творы, найбольш заўзята адмаўляюцца самыя смелыя мастакоўскія эксперыменты. Тон ва ўсіх гэтых ганебных справах звычайна задаюць ідэалагічныя кіраўнікі грамадства. А ўжо за імі ідуць схільныя да канфармізму, кан'юнктурнасці і звычайнага кар'ерызму крытыкі і самі пісьменнікі, якія, бывае, вызначаюцца яшчэ больш рэзкімі нападкамі на «братоў па літаратуры», чым прафесійныя крытыкі. Напісаў жа П. Глебка ў артыкуле «Нацдэмаўшчына, замаскіраваная марксісцкай фразай» («Узвышша», 1931, № 3) пра свайго былога сябра: «Дубоўнава форма — гэта разнастайныя куткі буржуазнай нацыянал-дэмакратычнай «душы», у якіх, калі паглядзець, можна знайсці схованага Кайзера, Пілсудскага, Балаховіча, інш.». Праўда, Дубоўка тады, калі быў надрукаваны Глебкаў артыкул, ужо «сядзеў» — яго незаконна арыштавалі 20 ліпеня 1930 года.

Мала адстаў ад П. Глебкі і Р. Мурашка, які некалі разносіў выдатны чорнаўскі раман «Зямля» так зацята, як мала хто з прафесійных крытыкаў.

Згадваючы гэткія прыкрыя факты з нашай горкай літаратурнай гісторыі, хачу падкрэсліць, што вуснамі неблагога празаіка Р. Мурашкі і вядомага паэта П. Глебкі гаварылі не толькі баязлівая перастрахаванасць ды вымушаная кан'юнктурнасць, але і жорсткасць часу, яго, калі можна так сказаць, анармальнасць, якая, вядома ж, паклала свой вельмі моцны згубны адбітак і на мастацкую літаратуру.

Наш куды больш гуманістычны час, абумоўленая ім грамадская атмасфера, у якой набіраюць сілу дэмакратызацыя жыцця і выразныя зрухі да паслядоўнай галоснасці, —усё гэта адкрывае вялікія магчымасці для плённага развіцця і мастацкай літаратуры, і крытыкі. Але гэтыя магчымасці, на маю думку, рэалізуюцца ў нас у рэспубліцы яшчэ яўна недастаткова.

Вядома, можна згадаць вельмі баявітую, па-сучаснаму вострую і бескампрамісную публіцыстыку Васіля Быкава, Алеся Адамовіча, Ніла Гілевіча. Залічым у безумоўны актыў нашай літаратуры, народжанай на хвалі цяперашняй перабудовы, кнігі апошніх гадоў П. Панчанкі, быкаўскія аповесці «У тумане» і асабліва «Аблава», у якой пра самыя балючыя аспекты калектывізацыі напісана магутным пачуццёвым напалам. А яшчэ прыходзяць на памяць празаічныя і паэтычныя творы І. Пташнікава, Г. Бураўкіна, Р. Барадуліна, А. Грачанікава, М. Мятліцкага і інш. пра чарнобыльскую трагедыю, якая кідае злавесны водсвет на самую будучыню беларусаў. Сёе-тое вартае ўвагі ёсць ужо ў нашай літаратуры пра гады культаўскіх рэпрэсій, пра бесчалавечнасць, амаральнасць сталіншчыны (вершы з перыёдыцы і ў кнізе «І радасць і боль», аўтабіяграфічная аповесць «Такія сінія снягі», нарысы-ўспаміны С. Грахоўскага, апавяданні і ўспаміны В. Хомчанкі, вершы А. Звонака, В. Віткі (пра Сталіна), паэма «Таймыр» і дакументальная аповесць «Яжовыя рукавіцы» П. Пруднікава, таксама дакументальна-біяграфічны твор пра Ц. Гартнага «Без эпітафій» Э. Ялугіна і інш.). Нават пра Курапаты ўжо надрукаваны моцныя вершаваныя водгукі. Відавочна ўзрастае ў апошнія гады цікавасць да гістарычнай тэматыкі, асабліва актуальнай для нас, бо мы, можа, як ні адзін народ у свеце, праславіліся занядбаннем свайго мінулага. А сёння мы ўжо маем не толькі гістарычную прозу У. Караткевіча, які да цяперашняй перабудовы не дажыў, аднак заўсёды мысліў смела і неардынарна, але і гістарычныя драмы І. Чыгрынава, прозу Л. Дайнекі, В. Іпатавай, А. Лойкі, У. Арлова, некалькі гісторыка-біяграфічных раманаў, драматычныя паэмы М. Арочкі і У. Дзюбы.

Не вельмі багата? І не ўсё з таго, што тут названа, выклікала шырокі грамадскі рэзананс? Можа, і так. Але, тым не менш, пэўны зрух усё ж відавочны.

А як у крытыцы? Думаю, што яна таксама патроху пачынае выкарыстоўваць тыя магчымасці, якія адкрывае перад намі новы час. У якасці доказу можна спаслацца на артыкулы з перыёдыкі і новыя працы А. Адамовіча з яго кніг «Выберы — жыццё» і «Дадумваць да канца», успомніць важкую, ёмістую манаграфію У. Калесніка «Тварэнне легенды» і асабліва яго выключна вострыя і глыбокія артыкулы, надрукаваныя пасля выхаду ў свет згаданай манаграфіі. Ёсць цікавыя, прасякнутыя духам нашага перабудовачнага часу публікацыі ў А. Лойкі, Г. Коласа, У. Конана, А. Яскевіча, С. Андраюка. Вельмі змястоўным і прынцыпова важным для далейшых пошукаў нашай крытычнай думкі мне ўяўляецца Арочкаў артыкул «Абуджэнне гаспадара» («Полымя», 1988, № 7). Сур'ёзную працу па пераасэнсаванні беларускай літаратурнай гісторыі распачаў М. Мушынскі.

Словам, пэўнае абуджэнне ўласна мастацкай і крытычнай думкі ў нас ёсць. І я не бачу вялікай разбежкі ва ўзроўнях сучаснай беларускай крытыкі і літаратуры. І гэта зусім зразумела. Бо крытыка з'яўляецца часткай самой літаратуры, яе самасвядомасцю.

А што датычыць спадзяванняў на бліжэйшы час, дык я тут безумоўны аптыміст. Мой аптымізм у вялікай меры грунтуецца на гістарычных аналогіях. Ва ўсе часы, калі грамадская атмасфера давала нейкія магчымасці для развіцця самой літаратуры і крытыкі, гэтыя магчымасці, як правіла, выкарыстоўваліся. Самы яркі прыклад (і ён ужо на маёй памяці) — гэта вельмі плённая актывізацыя крытычнай думкі ў перыяд хрушчоўскай адлігі — пасля XX і XXII партыйных з'ездаў. Лепшае, што было зроблена ў нашай крытыцы амаль за ўсе пасляваенныя гады, узнікла менавіта на хвалі гэтай адлігі. Я і сам толькі ў той перыяд адчуў, што і ў крытыцы можна нешта сказаць. А хіба А. Адамовіч, У. Калеснік, В. Каваленка, нябожчык Бярозкін, які так багата зрабіў для асэнсавання нашай паэзіі, старэйшыя нашы крытыкі Р. Шкраба, У. Юрэвіч, Я. Казека,— хіба ўсе яны не ў гэтай хвалі чэрпалі сілы для творчага раскрыцця?

Такім чынам, наша крытычная думка, калі яна хоча мець грамадскае прызнанне, не толькі можа, але і павінна ў самы бліжэйшы час зрабіць рэзкі рывок, рашуча актывізаваць працу ў многіх напрамках. Можа, галоўны з іх — пераасэнсаванне ў новым перабудовачным святле многіх з'яў нашай літаратурнай гісторыі. Праца тут чакаецца вялікая, але вельмі ўдзячная. Нішто так не скоўвае крытычную думку, як яе жорсткая рэгламентацыя. Сёння такой рэгламентацыі становіцца ўсё менш. А гэта значыць, што перад крытыкамі адкрываюцца значныя магчымасці. І проста грэх, нават злачынства перад будучыняй — не выкарыстаць гэтыя магчымасці. Ужо адно тое, што сёння можна адкрыта гаварыць пра ўсе трагічныя старонкі нашай літаратурнай гісторыі, якія раней, асабліва ў культаўскі і застойны перыяды ўсяляк замоўчваліся,— ужо адно гэта вельмі шмат значыць. Чаму, напрыклад, вялікую цікавасць у нашай грамадскасці выклікалі крытычныя артыкулы празаіка Б. Сачанкі? Думаецца, перш за ўсё таму, што ён, абапіраючыся на значны фактычны матэрыял, прыадкрыў некаторыя з гэтых трагічных старонак. А яны закрываўіліся такім болем, які не можа пакінуць абыякавай ніводную жывую душу, калі яна да яго дакранулася.

Мабыць, няма ў літаратуры занятку менш паважанага, чым крытыка. Прынамсі, менавіта крытыкаў і ўшчуваюць найчасцей, і высмейваюць найбольш з'едліва. Думаю, гэта адбываецца таму, што на аднаго вартага крытыка, які хоць нешта разумее ў літаратуры як мастацтве слова, звычайна прыпадае добры дзесятак людзей эстэтычна глухіх, якія сапраўды выбралі не тую прафесію. (У дужках зазначу, што сур'ёзных крытыкаў значныя пісьменнікі, як правіла, ставяць вельмі нават высока). Але адчуць і, галоўнае, ажыццявіць сваё прызванне — увогуле справа надзвычай складаная. Нездарма ж з вяс-

патрабуюцца новыя метадалагічныя высновы крытыкі: традыцыйнае раскрыццё, так сказаць, «рэцэптуры» эстэтычнай з'явы павінна саступіць першынство іншым прынцыпам асэнсавання мастацкага факту

Усё (у свеце і ў мастацтве) існуе, таму што — існуе... Гэтую ісціну нельга вылічыць шляхам ранейшага адбору паміж «добрым» і «дрэнным» (дарэчы, адмоўленага ў творах В. Быкава апошніх год), і нават прыярытэт агульначалавечага — не столькі мэта, ідэал, колькі адна з прыступак ва ўзыходжанні да святла вышэйшай ісціны.

У заходняй фізіцы набыў папулярнасць так званы «прынцып антропнасці»: усё ў свеце адбываецца так толькі таму, што мы ёсць. Калі б ён, свет, развіваўся па іншых законах, нас проста не было б. Мабыць, прыспеў час заняцца тымі законамі мастацкай рэальнасці, разабрацца з тымі яе канстантамі, *якія і робяць літаратуру* такой, як яна ёсць: не добрай, не дрэннай, а—літаратурай, рэчаіснасцю? Выкрасліць жа з яе непадуладнае нам, нашаму разуменню, нават непрымальнае можна толькі разам з сабой, бо: усё адбываецца так толькі таму, што ёсць мы (яскравы прыклад—павучальная і для некаторых залішне засцярожлівых беларусаў гісторыя з творчасцю А. Салжаніцына ў рускай культуры). А якія мы і чаму—гэта ўжо пытанне не чыста літаратурнай цікаўнасці, пытанне грамадскіх каранёў мастацтва. Спадзяюся, што прынцып антропнасці дапаможа злучыць аб'ект літаратуры з формамі яго адлюстравання і распаўсюдзіць інтарэсы крытыкі за межы цэхавай замкнёнасці, больш рашуча выйсці да праблем філасофіі літаратуры. Перад крытыкай ён, на маю думку, адкрывае вялікія абсягі ў спасціжэнні дыялектыкі нацыянальнага і агульначалавечага, агульнага і асобнага і г. д.

А жыццё здзіўляе, ашаламляе непараўнальнай сваёй супярэчлівасцю. Асабіста мяне гэта ўтрымлівае ад безапеляцыйных ацэнак. Таму і аддаю перавагу перш за ўсё ўсвядомленаму і блізкаму, у чым адчуваю сугучнасць свайму нявыказанаму намеру (*Першы і найбольш хуткі вынік закона эстэтычнага адзінства?*).

Мабыць, гэта заганная рыса крытыка. Не ведаю. Да таго ж, штосьці сцвярджаючы, амаль заўсёды адмаўляеш. І гэта неабавязкова павінна быць непасрэднае адмаўленне выключна як эстэтычны кантрапункт.

Напрыклад, вітаць новую аповесць В. Быкава — амаль нічога дзіўнага і рызыкоўнага, а вось убачыць у ёй выдатнае мастацкае сведчанне думкі С. Коэна аб пагрозе ператварэння бальшавіцкай рэвалюцыі ў новы эксплуататарскі лад — згадзіцеся, трошкі іншы аспект размовы і, пэўна, сутнасны акт адмаўлення таго, што хаця і не належыць уласна літаратуры, але — у адмаўленні! — становіцца неад'емнай часткай яе філасофіі, «антыідэяй» і, такім чынам, вызначае ўжо эстэтычныя параметры, не ўласцівыя, скажам, астатнім творам на тэму калектывізацыі.

Можна прызнаць некаторыя выдаткі такога падыходу, аднак не хацелася б саступаць з гэтага шляху ў той самы момант, калі літаратура ўсё менш і менш нагадвае «рэч у сабе». Магчыма, гэта толькі асаблівасці пераходнага перыяду, падмацаваныя сацыяльна-палітычнай зацікаўленасцю грамадства, і з часам названы кірунак страціць сваё значэнне. Магчыма. Але, шчыра кажучы, шкада, калі так здарыцца...

г. Гомель.

коўых пастухоў, бывае, выходзяць талковыя генералы, з вучняў духоўных семінарый — крывавыя дыктатары, а з земскіх урачоў — класікі літаратуры. І нічога заганнага няма ў тым, што некаторыя ці нават многія крытыкі спярша спрабавалі сябе ў іншых літаратурных жанрах. Важна толькі, ці сталі яны ўрэшце добрымі крытыкамі. А, напрыклад, вершы ў маладыя гады рэдка хто не піша. Таму і пра многіх празаікаў, драматургаў, публіцыстаў можна сказаць, што яны не сталі паэтамі. Дык што з гэтага вынікае? А нічога. Пісалі ж такія выдатныя нашы празаікі, як К. Чорны, І. Мележ, Я. Брыль, у маладосці вершы. Сёе-тое са сваіх вершаваных твораў яны і друкавалі. А знайшлі сябе ў прозе. І гэта шчасце для літаратуры. Большая праблема мне бачыцца ў адваротным. Калі некаторыя сур'ёзныя крытыкі, ужо здабыўшы прызнанне на даследчыцкай ніве, ідуць у больш прэстыжныя літаратурныя жанры, пачынаюць пісаць замест добрых артыкулаў і манаграфій пасрэдныя раманы. У практычна-побытавых адносінах для аўтара такіх раманаў, пэўна, ёсць свой выйгрыш. А для літаратуры — тут безумоўная страта.

«Называць рэчы іх імёнамі»— гэта, зразумела, адзін з галоўных і найпершых абвязкаў крытыкі. Але і гэты свой абавязак наша крытыка найчасцей выконвала не тое што недастаткова, а зусім дрэнна. Скажам, колькі ў нас узвялічвалася пасрэднасць і тапталіся, бязлітасна распіналіся сапраўдныя таленты! Узяць тое ж бессаромнае, амаральнае ў сваёй аснове культаўскае славаслоўе, якое пудамі, а то і тонамі абрушвалася на галовы чытачоў. А яно ж выдавалася крытыкай за ўзор партыйнасці ў літаратуры. А як шчодра множылі мы хвалебныя оды рознай вершаванай і празаічнай барабаншчыне, у якой вымучаная казёншчына цалкам падмяняла горкую праўду жыцця, дашчэнту забівала сапраўды жывое пачуццё.

Пра сябе асабіста магу сказаць: свядома імкнуўся пісаць тое, што адчуваў, думаў, чытаючы твор ці перачытваючы ўсю творчасць таго або іншага пісьменніка. І не было для мяне ў крытычнай працы большай пакуты, як неабходнасць так ці іначай лічыцца з дурнымі прыдзіркамі перастрахоўшчыкаў ад літаратуры. У такіх выпадках прыходзілася адны артыкулы проста здымаць, а ў другіх па многу разоў перапісваць некаторыя мясціны, перапісваць для таго, каб і аўтарскую думку, хоць у аслабленым выглядзе, але захаваць, і ўладарных галоўлітаўскіх чыноўнікаў неяк заспакоіць. Так, і ў застойныя часы я пісаў пра некаторых пісьменнікаў, загубленых крывавым разгулам сталіншчыны. Нават простае ўпамінанне пра тое, што пісьменнік быў беспадстаўна рэпрэсіраваны, а потым рэабілітаваны, тады не дазвалялася. Але ж і абыходзіць усё гэта ніяк не выпадала. Вось і даводзілася насуперак забаронам націскаць на балючыя выпрабаванні і трагічныя моманты ў біяграфіі мастака (ніяк іх не канкрэтызуючы), згадваць працяглую недаступнасць яго твораў для чытача і г. д.

Былі таксама стэрэатыпы і догмы, убітыя ў нашы галовы яшчэ са школьных і студэнцкіх гадоў. Маю на ўвазе, у прыватнасці, тое, што за сацыялістычную выдавалася рабская прымусовая праца зняволеных на будаўніцтве таго ж Беламорканала, або агульную станоўчую ацэнку гвалтоўнай калектывізацыі, хоць яна, як цяпер ужо разабраліся, ажыццяўлялася насуперак гуманістычнаму ленінскаму падыходу да сялянства і прывяла краіну спачатку да голаду, а потым да хранічных цяжкасцей у забеспячэнні нашых людзей харчаваннем. Даніну гэткім некалі звыклым догмам, якім публічная грамадская думка на маёй памяці, здаецца, ужо не супраціўлялася, аддавала і наша крытыка, *і я, грэшны,* у тым ліку.

Цяпер імкненне «называць рэчы іх імёнамі» носіцца ў паветры, становіцца катэгарычным патрабаваннем часу, які вельмі выразна паказвае і ўсе нашы пралікі і недаробкі, і тое, што ўжо сёння, у крайнім выпадку заўтра зрабіць трэба абавязкова. А яснае ўсведамленне задач, якое, думаецца, ёсць у нашай крытыкі, і з'яўляецца важкай падставай для аптымістычнага погляду на яе магчымасці.

Крытыка, бібліяграфія

Чытайма Льва Сапегу

Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі. «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі. Мн., 1989.

ВЫДАВЕЦТВА «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі зрабіла нам падарунак—выдадзены Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года. На фарзацы гэтага фаліянта пазначана: «400-годдзю Статута».

Са старонак выдання на нас пазіраюць заснавальнікі і валадары вялікай дзяржавы: Гедымін, Альгерд, Ягайла, Вітаўт, Аляксандр, Жыгімонт Стары, Жыгімонт Аўгуст і Жыгімонт Ваза. Тут мы бачым Пагоню—наш старажытны герб, гербы гарадоў, іх планы, пячаткі нашых выдатных дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў. Аўтары прадмовы знаёмяць чытачоў з сацыяльна-палітычным жыццём, з філасофскай і грамадска-палітычнай думкай, асветай і культурай, кнігадрукаваннем у Вялікім княстве Літоўскім.

XVI стагоддзе было векам высокага ўзлёту нашай культуры—матэрыяльнай і духоўнай, векам высокага ўздыму юрыдычнае думкі. Настолькі высокага, што ў наступным стагоддзі палажэнні Статута, прынцыпы яго будовы былі запазычаны для кадыфікацыі прускага права, для ўкладання законаў у Польшчы, Саборнага ўкладання ў Расіі. Гэтым зводам законаў карысталіся на Украіне, у Латвіі ды Эстоніі.

Такі ўзлёт думкі быў магчымы таму, што ў XVI ст. на Беларусі ўжо складвалася ранпекапіталістычнае грамадства. І хто ведае, як пайшло б развіццё далей, калі б не Лівонская вайна, калі б не захоп Полацка, калі б не смяротная пагроза Вільні... Удар з усходу супаў з нападамі з поўдня. Беларуская, літоўская ды украінская шляхта бачыла ратунак у дзяржаўнай уніі з Польшчай.

Люблінская унія была вымушаным актам. Ёй супраціўляліся Радзівілы, Валовіч, іншыя магнаты. Яе працаўнікам быў Леў Сапега. У той час, як Украіна, можна сказаць, добраахвотна стала часткаю Польшчы, адкалолася ад Вялікага княства Літоўскага, Беларусь і Літва захавалі сваю аўтаномію. Рэч Паспалітая, насуперак акту Люблінскай уніі, не стала дзяржавай, «якая не ведае адрозненняў і якая з дзвюх дзяржаў і народаў у адно звязалася і з'ядналася». Яна стала федэрацыяй «абодвух народаў»: Каралеўства Польскага і Вялікага княства Літоўскага. Статут 1588 г., па сутнасці, рэвізаваў акт Люблінскай уніі. І немалая заслуга ў гэтым канцлера вялікага літоўскага Яўстафія Валовіча (памёр у 1587 г.) і яго наступніка Льва Сапегі, які стане канцлерам у 1589 г. Іхнія партрэты мы бачылі ў кнігах 20-х гадоў. Цяпер бачым зноў. Яны вяртаюцца да нас.

Думаю, што сёння трэба звярнуцца да спадчыны Льва Сапегі. Вярнуцца дзеля таго, каб убачыць, што ягоныя думкі шмат у чым сугучныя думкам нашым.

Разгарніце фаліянт. Там вы знойдзеце ліст (зварот) Сапегі да караля і вялікага князя Жыгімонта Вазы.

«Былі часы,— пісаў Л. Сапега,—калі ў тым грамадстве і супольнасці людской, якую мы рэччу паспалітай (рэччу агульнай, рэспублікай.—**А. С.**) называем, не правам якім пісаным або статутам, але толькі сваім меркаваннем і ўпадабаннем уладу сваю гаспадары (вялікія князі.— **А. С.**) і каралі... над людзьмі ажыццяўлялі». Людзі брыдзіліся такім панаваннем і такою зверхнасцю, а гаспадароў называлі тыранамі. Яны бачылі, што іхнюю бяспеку і «доброе речи посполитое» (паraўнайце: у Скарыны—«доброе посполитое») можа гарантаваць статут, пісанае права. Выхаванец Лейпцыгскага універсітэта, Леў Сапега нагадвае каралю і вялікаму князю выказванне Арыстоцеля пра тое, што там дзікі звер пануе, дзе чалавек паводле свайго ўпадабання ўладу ажыццяўляе.

Дзікасці процістаіць цывілізаванасць. Адзнакаю цывілізаванасці ёсць права, закон. Прасочваючы развіццё заканадаўства ў Вялікім княстве Літоўскім, Леў Сапега не называе ні прывілеі, ні Судзебнік Казіміра Ягайлавіча, ні першы і другі Статуты, але іх мае на ўвазе, калі піша. «Мы... за шчаслівы народ сябе ўважаем, якому Пан Бог такіх гаспадароў і продкаў Вашай Каралеўскай Міласці даў, якія не толькі паводле волі і ўпадабання свайго над намі зверхнасць сваю ажыццяўлялі, але і самі нам прыкладам (поводом) былі, каб мы сабе правы як найбольшыя старожы (гарантыі?—**А. С.**) агульнай вольнасці тварылі і большай улады зверхнасці гаспадарскай над сабой не дапускалі, адно толькі да тае пэўнае мяжы іх панавання над намі, якую правы адмералі».

Вядома ж, Леў Сапега, як было прынята ў той час, рабіў рэверансы вялікаму князю. Ён, цвярозы палітык і юрыст, мабыць, добра ведаў, што гаспадары літоўскія вымушаны былі лічыцца з мясцовымі традыцыямі (полацкімі і жамойцкімі, напрыклад), з ростам магутнасці шляхты і магнатаў, з сілаю гарадоў. Ставячы ў прыклад Жыгімонту Вазу яго папярэднікаў, Леў Сапега выказвае думку пра абмежаванне вярхоўнае ўлады законам, пра тое, што мы называем суверэнітэтам народа. Адзначу, што ў той час «людзьмі» былі *вольныя станы: шляхта, магнаты, святары, гараджане, якія карысталіся магдэбургскім правам.* Але праваявыя нормы ды органы ўлады (паны рада, сойм і соймікі), якія ўтаймоўвалі сваволю манарха, былі бесспрэчным дасягненнем, маглі стаць грунтам для больш шырокае, а не толькі шляхецкае, дэмакратыі.

У звароце да ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага Леў Сапега яшчэ раз пацвярджае думку, выказаную ім у лісце да Жыгімонта Вазы. Але на гэты раз больш выразна, без кампліментаў: «...не только сусед а сполный наш обыватель в отчизне, але и сам господар пан наш жадное звирхности над нами зуживати не можеть, одно только, колько ему право допущаеть».

Мяркую, карысна пачытаць і прывілей, якім Жыгімонт Ваза канфірмаваў Статут. Гэты дакумент напісаны, мабыць, таксама рукою Льва Сапегі. Задача галавы дзяржавы ў гэтым акце сфармулявана дакладна і недвухсэнсоўна: «...права, вольности и свободы не толко цело и нерухомо держати, але што бы наболей примножити, справедливости и обороны чинити». Статут вялікі князь разглядае як дакумент, «водле якога вже якосмы сами, господар, так и вси иные станы, обыватели Великого князьства Литовского, захоовати се маем». Вялікі князь бярэ на сябе абавязак шанаваць законы, быць законапаслухмяным. Мала таго, вялікі князь лічыцца з воляю дэпутатаў, «на соймикох поветовых... обраных». Менавіта гэтыя дэпутаты ад Вялікага княства прагледзелі і ўхвалілі праект Статута, падрыхтаваны Я. Валовічам, Л. Сапегам ды іншымі дзяржаўнымі дзеячамі па даручэнні папярэдніх сойма. Вялікі князь выступае як выканаўца суверэннае волі «людзей». Зрэшты, іншага выйсця ў яго не было: дэпутаты ад Вялікага княства маглі б не выбраць яго гаспадаром, а ў такім разе Жыгімонт Ваза быў бы пазбаўлены і польскай кароны.

«...Чалавеку пачціваму нічога не можа быць даражэйшага за вольнасць. А няволю трэба гідзіцца...» Так пісаў Леў Сапега ў звароце да ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага. Людзі, якія шануюць волю, павінны ахвяраваць дзеля яе не толькі сваю маёмасць, але і жыццё. Адну няволю прызнаваў Леў Сапега—няволю ад закона: «...Цыцэрон сказаў, што мы з'яўляемся нявольнікамі праваў для таго, каб вольнасцю карыстацца маглі».

Свабоду, вольнасць Леў Сапега разумеў не толькі як незалежнасць асобы ад сімпатый ці антыпатый вярхоўнае ўлады, але і як права чалавека на добрую славу, здароўе, маёмасць. «...чалавеку пачціваму няма нічога мілейшага, калі ў айчыне сваёй бяспечна жыць не баіцца, калі ніхто яго добрую славу змазаць не можа, або цела і здароўе яго абразіць, або таксама на яго ўласнай маёмасці пакрыўдзіць не можа». Гэтак напісаў ён у звароце да ўсіх станаў, а ў лісце да караля выказаў думку пра тое, што закон павінен прадугледжваць «за неучтивые справы... слушное караньe», а за цнатлівыя — «пристойную заплату». І такі закон «ест цель и конец всих прав на свете». На думку нашага выдатнага заканадаўцы, «усе дзяржавы і каралеўствы стаяць і ў цэласці сваёй захаваны бываюць», калі «ліхія помсту, а добрыя заплату атрымліваюць». Іншымі словамі, рэдактар і выдавец Статута бачыў у прававым парадку, у законнасці заруку палітычнай стабільнасці. Вось чаму сам Статут уражвае сваёй стройнасцю, несупярэчлівасцю. Ці не таму ён дзейнічаў аж да 1840 года, пакуль яго не адмяніў цар Мікалай I, які пажадаў увесці на Беларусі і Літве расійскае права?

Леў Сапега выдаў Статут за свой кошт. Ён клапаціўся пра тое, каб законы прачыталі і ведалі як мага больш людзей, ён дбаў аб прававой адукаванасці і культуры сваіх суайчыннікаў. Калі хто пакрыўджаны, піша Леў Сапега, дык абароны павінен шукаць у законе, бо «если которому народу встыд своих прав не умети, паготово нам, которые не обчым яким языком, але своим власным права списаные маём и кождого часу, чого нам потреба ку отпору всякое кривды, ведати можем».

Гэтыя словы канцлера вялікага літоўскага і цяпер надзённыя. Іх нельга не згадаць, калі гаворка заходзіць аб прававай дзяржаве і прававой культуры.

Анатоль СІДАРЭВІЧ.

Проза

Ірына Жарнасек

АПАЛЬШЧЫК

апавяданне

ЗАПАЛКІ адвільготнелі. Сініца чыркаў імі па размяклым карабку, ламаў, кідаў пад ногі і буркліва нягучна лаяўся. Засталося толькі некалькі запалак. Ён заціснуў іх паміж пальцамі і шмаргануў апошні раз —ні іскрынкі. Сядзеў на кукішках у цемры, прыпёршыся плячом да пліты, углядаўся ў той бок, дзе павінна было быць акно, і не бачыў яго.

Вось табе і прочкі! Каго напужаў? Каму што даказаў? Сама, нябось, у добрым ды цёплым, з крыўдаю падумаў пра жонку і склытануў ад прыкрасці зубамі. Каб не ейны доўгі язык ды не ейныя бабскія выкрунтасы, не калеў бы і ён у гэтай настылай будыніне ды не стрыг бы вушамі, як той заяц, што дзе трэсне ды звякне-грукне.

Што ж рабіць? Зноў выправіцца ў дарогу? І ажно скалануўся, узгадаўшы, як бухаўся па цаліку сем кіламетраў, як адпачываў раз-пораз пад прыдарожнымі ялінамі і міжволі цікаваў на бакі: а раптам які дурны ваўчыла бадзяецца ды шукае наедак...

Не, лепей ужо ноч пралескацець тут сваімі зубамі, чымсьці трапіць на звярыныя.

І вось жа дурань! У дарогу выпраўляўся, а пра запалкі і не падумаў. Думаў, што ўсё тут ляжыць і чакае Сініцу? Быў час, што і чакала. Ляжала і чакала. Там, дзе паклалі. І святло было. Пстрыкнеш выключальнікам — і ўсе куты, як на далоні: і на кухні, і ў спальні, і на мансардзе.

Іван задраў голаў, прыслухаўся—ціха, чорна, як у яме. Рыпнула на двары сасна і зноў—ні гуку. Змярцвелі ногі. Ён выпрастаўся, чакаў, калі супакояцца прыкрыя жыгучыя мурашкі, што пабеглі ад ступакоў да калень. Непамысна ён чуў сябе сярод гэтай цемры і цішыні, сярод соннага заснежанага лесу ў халодным, нікому непатрэбным доме. Толькі зарыцца і спаць, калі здолееш тут заснуць. Асцярожна пасунуўся туды, дзе павінны быць дзверы ў суседні пакой, намацаў іх і таўхануў. Хоць ты вока выкалі! Вобмацкам пашукаў канапу—сеў. Ні пехцяра з конскага воласу, ні коўдры, ні падушкі. Гэта ж ён сам па восені скруціў усю пасцелю і завалок на другі паверх. Быццам, каб хто залез сюды, то не скумекаў бы падняцца па лесвіцы ды паглядзець, а што там паны забыліся?

Ісці туды? Уявіў, як будуць рыпець прыступкі, як у цемры будзе валтузіцца, лязгацець ключамі... Ды гары яно гарам — перамучаецца неяк да раніцы. Сініца падціснуў рукі ў рукавы, прытуліў іх да жывата і паваліўся на канапу.

Во як яно бывае. Ляжыць Іван Сініца на канапе самога Гаўрылы Іванавіча і ні кропелькі не цешыцца, і ніхто яму не пазайздросціць, і ніхто не пакваліцца на ягонае месца. А каб ведаў сам Гаўрыла Іванавіч? А нічога ж бы і не было. Пасунуліся б ягоныя рудыя бровы на вочы, як заўсёды, калі ён быў нечым незадаволены, а слоўца гнеўнага не вымавіў бы. Не, не сказануў бы ані слова, як раней, калі гневаўся. Моўчкі вылаяўся б.

Не ўжо, дарагі Гаўрыла Іванавіч, адаспаў ты сваё на гэтай канапе, адкачаўся на белых падушках, казы надзёр, не пры людзях кажучы, во на гэтым самым месцы пасля лішку каньяку. Спіш цяпер недзе на цвёрдзенькай пасцельцы і ясі не ласяціну-парасяціну, а тое, што плёхнуць у тваю бляшаную міску з вялізнага сагана. Як там толькі твой гастрыт вытрымлівае той харч? І ніхто зараз не надчэквае цябе гэтак, як чакалі ў гэтым доме, ніхто дзеля аднаго цябе лазеньку не напаліць, бярозавічкам спіну не пахвошча. І пэўна ж, не спусціцца да цябе з другога паверха Антаніда ў кашулі, якую мая Глаша каб мела, дык толькі б на святкі ды ў людзі адзявала б, пазашываўшы, вядома, усе рэхі-прарэхі.

Не да прарэхаў табе ўжо, не да траляў-валяў і тваёй Антанідзе. Кажуць, выправілі яе паднімаць сельскую гаспадарку. Ну і падніме. А куды ж яна дзенецца? Во недзе мучаецца твая цацарачка! Яна ж буракі, ды бульбу, ды моркву толькі ў салатах, пальчык адставіўшы, каштавала. Можа, і думаць не думала, што тыя прысмакі падкармліваюць смярдзючым гноем.

Ды ўсё-ткі няхай сабе бяда-гора, але ж і не гэткае, у якую трапіў ты, Гаўрыла Іванавіч! Пасядзіць-пасядзіць твая ясачка гадок-другі на тых бураках і не агледзішся, як зноўку ў начальства выскрабецца, і зноўку—не адзін жа Гаўрыла ў Полацку—знойдзе сабе нейкага пры гальштуку, ды зноў пачнуць смажыць шашлыкі.

А во было жыццё! Эх, трасца таму ў бок, хто перавярнуў-перакруціў яго!

Сініца крутнуўся, лёг на спіну і выпрастаў змярцвелыя ногі. Але без падушкі нязручна было гэтак ляжаць, і ён сеў. Каб заснуць хоць на паўгадзіны, і то скарэй бы час пабег, дык во лезе ж усялякае ў галаву. Што, падумаўшы, цяпер шукаць учарашні дзень? Дык жа не, чапляецца: адно за адно, адно за адно.

Падняўся. Патупаў на месцы—прыслухаўся. Пяць гадоў абаграваў ён гэты дом, не злічыць, колькі начэй адзін пракукаваў у ім і каб калі злякнуўся. Не, было напачатку трохі, было. А потым звыкся—ні табе шум баравы. Ён ведаў, што дом належыць самаму высокаму гарадскому начальству, а Сініца ў ім—апальшчык, гэта значыць—галава. Бо хоць у той паперы, у якой ён штомесяц крэмзаў сваё неразборлівае «Сініца» за клетачкай, у якой заўсёды стаялі ягоныя 120 рэ, хоць у той паперцы і пісалася, што ён апальшчык, а не хто іншы, ён ведаў: гэта азначае, што ён і вартаўнік, а калі трэба, то і кухар, а калі трэба, то і прыбіральшчык, і лазеншчык, і... Добрая была работа, што там богу грашыць—добрая. На пуп не рваў, нервы ніхто не бэрсаў, мазалёў не нажыў. Ад чаго яны маглі тут быць, мазалі тыя? Ад сякеры, калі пару разоў маханеш, каб шчэпак надрабіць? У пліце паліў брыкетам. Адно глядзі, каб не напусціць чаду.

Антаніда надта яго баялася. Ажно трэсла, бедную, як уроіцца ёй у галаву, што смярдзіць дымам. Прыбяжыць сярод ночы і—нюхае, нюхае. А потым як увяла і Гаўрылу Іванавічу ў вушы—удваіх пачалі нюхаць. Іншы раз толькі дом суцішыцца, толькі ўтэпаеш гаспадарку—прыбярэш са сталоў, памыеш посуд (Гаўрыла Іванавіч надта не любіў назаўтра паху бруднага посуду), падатрэш затаптаную падлогу і рады невядома як, што да падушкі дарваўся, а тут адчыняюцца дзверы і... «Мне здаецца — чад!» Паслаў бы, здаецца, ад прыкрасці разам з ейнымі зданкамі, як найдалей, дык жа не, не буркнеш нават, а раскатурхаешся так-сяк, ідзеш адчыняць юшку, выганяць праз усе дзіркі той нябачны жудасны смурод. А каб жа ён быў там! Ніхто ж, апроч яе, і вухам не вёў...

Любіла капрызіць, ой, любіла. А калі ўжо, не дай бог, каторы прывязе сюды каралеву, ажно зелянее. Слова не скажа, ды Сініца нутром чуе—зелянее Антаніда.

«Ці яны ўсе бабы гэткія?»—часам думаў Іван, бразгаючы каля пліты. І такая злосць разбірала—чамусьці на сваю Глашу. Быццам не Антаніда, а ягоная Глаша, забыўшыся на свайго мужыка, балявала з чужымі мужчынамі ў шыкоўным доме сярод лесу. Быццам ён не для Антаніды, а для сваёй Глашы мыў падлогу, напальваў печы, ставіў квас, сушыў рыбку.

Мікола, самы маладзейшы з гаспадароў, аднаго разу быццам сцяміў, што творыцца ў Іванавай душы. Прывалокся да яго з бутэлькай каньяку, у якой на дне яшчэ плёхалася з паўшклянкі, і давай вярзці, што ён, Мікола, з ахвотаю махнуў бы месцамі з кім заўгодна, хоць бы і з апальшчыкам. Бо за што могуць вытрасці душу з апальшчыка? Хто да яго чапляецца: дай тое, дай гэна? Сядзі сабе тут на прыродзе, адно што камары назаляюць. Дык можна завезці кралю, няхай адганяе. Мікола даў Сініцу пацягнуць з рыла, астатняе выліў у сваю глотку, адкінуўшы пры гэтым галаву і шырока разявіўшы рот. Ніхто не ўмеў гэтак піць, як Мікола—не выпіваць, а выліваць, выпліхваць у рот, прычым ягоны вострага кадык у гэты час нерухомеў, а рот закрываўся толькі тады, калі ў пасудзіне не заставалася ні кроплі. Мікола зарагатаў: «Трэба табе тут падол, трэба. А чаго аднаму ваўком выць, як нас няма?» Сініца пачмыхаў пад Міколава «гы-гы-ты», а потым, і зусім пасмялеўшы ад каньяку, папытаў: «А што ты сам, Мікалай Антонавіч, ніякай каралевы не прывязеш? Не паверу, што не маеш! Ці гэтак жонкі баішся? Самы малады, а да бабскага падала не падкі». «Э-э-э, Сініца!—паківаў Мікола пальцам.—Не той пан, што прапаў, а той, што панам і застанецца».

І вось жа застаўся, каб яго качкі... Усіх, хто ездзіў у дамок, і след замяло, усё начальства ў горадзе выстрэльвала са сваіх крэслаў, як каменьчыкі з рагатак у падшыванцаў, а гэты сядзіць сабе недзе за вялізным сталом, засланым, пэўна ж, зялёным сукном, пасмейваецца ды па тэлефонах галёкае.

І вось жа вазьмі ты гэтага Міколу. Балбатаў, балбатаў, а сам далёка прыглядваўся, з прыцэлам. Куды каго шпурнула-матлянула, а яго яшчэ і на паверх вышэй падкінула ды ў мяккае, нябось, скуранае крэсла ды за зялёны стол чмякнула.

Далёкая, безнадзейная мара Вані Сініцы—стол, засланы зялёным сукном. Мара даўным-даўно перагарэла, згасла, і попел ветрам раздзьмухала. Толькі калі-нікалі быццам заказыча нешта, заные недзе глыбока-глыбока. І ўбачыць ён тады вялізны чырвоны стол з цяжкімі скрынкамі, якія ён, сямігадовы падшыванец,* можа выцягнуць толькі тады, калі ўхопіцца аберуч за бліскучую балдавешку, упрэцца штомоцы пятамі ў ножкі стала з шашалевымі слядамі і высуне язык. Стол засланы зялёным сукном, якое маці заўсёды здымае, калі Ваня робіць на ім урокі. І праз шмат гадоў, пачуўшы: «Мой мілы таварыш, мой лётчык»,—яму адразу бачыўся той доўгі вузкі кабінет з цяжкімі спалавелымі ад сонца шторамі, чорнымі скуранымі крэсламі, якія доўга блішчаць пасля таго, як пашмулёгае па іх матчынаануча. Увогуле, яна вельмі ўвішная, гэтаяануча ў матчыных руках—быццам гоніцца за кім, альбо ўцякае. Вось яна патанцавала па падваконніках, пераскочыла на крэслы, на вялізную жалезную скрынку з агромністым замком... Ваню чамусьці здаецца, што маці пабойваецца гэтай скрынкі і таму ейны голас глушэе, калі яна пачціва вымаўляе: «Сейфа».

Звычайна маці працуе моўчкі, ды зрэдку, калі Ваня глядзіць ужо не ў кніжку, а ў акно, яна бярэцца яго выхоўваць. «Старайся, сын,—кажа яна, — старайся. Як вывучышся на чалавека, дык, можа, таксама будзеш сядзець во за гэткім самым сталом. А будзеш гультаяваць ды гойсаць па пустых сцежках, дык адно і застанецца, што, во, як мне, за другімі падціраць».

Ваня—хлопчык паслухмяны, для яго матчыны словы—не пугаю па вадзе. Аднаго разу толькі як нячысцік за язык цеганув: «А ты, мамка, хіба па пустых сцежках шмат гайсала?» Мокраяануча б'е так, што доўга помніцца. Ён запамятаў тую навуку на ўсё жыццё. Тады і вырашыў: ніколі нізавошта не будзе прыбіраць за другімі, няхай прыбіраюць за ім. Ды калі яшчэ тое прыйдзе, а Ваню ўжо тады надта ж карцела хоць адзін-аднюсенькі разок папісаць на стале, засланым зялёнаю сурвэтаю, хоць разок адчуць сябе начальнікам. Але маці баіцца, што ён запляміць сукно. І ён аднаго разу ткі запляміў. Падлавіў момант, калі маці панесла вытрасаць сметніцы, хуценька расклаў на стале падручнікі, сшыткі, паставіў чарнільніцу і... Фіялетавае з зеленаватым адценнем чарніла выпліхнулася з ягонай надзейнай невылівачкі на сукно. Ваня схапіў прамочку, пачаў выціраць... Хутка чарнільныя сляды былі не толькі на сурвэце, сшытку і «Арыфметыцы», але і на ягоным твары. Тая бяда толькі ўзмацніла ягонае рашэнне стаць начальнікам. І ніхто тады не насмеліцца адхвастаць Ваню крапівой—нават калі ён разверне на сваім стале чарніла.

Хто ведае, можа, і дамогся б свайго. Ды неўзабаве вясёлага лысага бухгалтара як карова злізала з таго кабінета пасля нейкай страшнай рэвізіі. Больш Ваня не рабіў урокаў у тым доўгім кабінеце, бо маці пайшла на свінарнік і ўжо не мела болей часу навучаць яго і страшыць анучаю.

Так неўпрыкмет згасла ягоная мара і толькі зрэдку нагадвала пра сябе без асаблівага болю—так, варушыўся недзе ўсярэдзіне чарвячок, гэтаксама, як і тады, калі ўсплывала ў памяці ягонае безнадзейнае каханне ў сёмым класе да аграномавай дачкі...

Холад дабраўся ўжо і да ступакоў —не глядзі што ў валёнках. Сініца падняўся, патупаў на месцы, аціх і прыслухаўся: «Во дурны!—лаяў сам сябе ў думках.—Хто тут можа быць? Чаго стрыжэш вушамі?» Ды маўклівая лаянка не надта надавала ўпэўненасці. Нязвыклая цішыня некалі вясёлага дома, відаць, мацней за холад ціснула яго з усіх бакоў, блытала думкі, адганяла сон. Ён ступіў некалькі крокаў да выхаду, выцягнуў рукі і пачаў шукаць дзверы. Рука намацала каля вушака выключальнік. Па звычцы пстрыкнуў ім і... зажмурыўся ад яркага святла. Пад столлю, быццам і не было ніякага пярэпалаху, а гаспадары дома яшчэ мелі сілу і вось-вось маглі сюды заявіцца, радасна свяцілася лямпачка. Вось табе і на! А яму ж сусед Зміцер наплёў, што абрэзалі сюды электрычнасць. А Іван, ёлупень, паверыў таму кульгаваму пустабрэху, зайздросніку. Быццам забыўся, як сам Зміцер мецiў некалі на апальшчыка: прынюхаў цёплае месца і пайшоў да брыгадзіра скардзіцца на сваю грыжу. Ды брыгадзір выбраў Сініцу: хто гэта будзе любіць гэткага балбатуна, як Зміцер, у яго што ў галаву ўскочыць, тое адразу ж і на язык, і на людзі. А Сініца не прасіўся, яго самога паклікалі, папрасілі, можна сказаць. І ён паслухаўся. А чаму ж і не паслухаць добрых людзей, калі яны да цябе па-людску? Так і зрабіўся ён апальшчыкам. На ўсю ваколіцу быў адзін апальшчык—Іван Сініца. Нязвыклая работа, вядома. Ды

што нязвыклая—нават слова гэткага не чулі раней у іхняй вёсцы — «апальшчык». Ды, як кажуць, абы ў печ не паставілі, а так... Начальства, няма чаго казаць, паважала, не крыўдзіла. Ды Зміцер, выходзіць, і цяпер злосць слаганяе? «Сам, на во, з'еш,—пагразіўся Сініца на акно.—Гарыць лямпачка! Як гарэла! Рады быў бы ты патушыць яе, ды не з тваім кручкаватым носам».

Чакай, а чаму... лямпачка?.. Тут жа быў... а-ба-жур!..

Прыхінуўся да вушака, сцягнуў аблавушку і выцер ёю гарачы потны лоб. Не было абажура, не было тумбачкі пры канапе, сіняй букетніцы на стале, не было ж і стала!

Добра, калі Гаўрыла Іванавіч адседзіць усё, колькі яму налічылі. А раптам зноў якая перамена, і ён зноў на свайго каня ўскрабецца? Сушы тады, Сініца, хлябец у запас. А Антаніда? Паполе, паполе грады, высякаць у перадавікі ды на старое месца... А Мікола? Мікола ж і цяпер!.. Мала, што не прызнаў Сініцу, як той ездзіў па даведку, у якой было б чорным па белым напісана, што ён, Іван Сініца, сумленна адпрацаваў пяць гадоў апальшчыкам. Не захацеў пазнаць, халера, не захацеў. Вочы зрабіліся вадзяністыя і пустыя-пустыя: быццам ёсць яны і адначасна быццам іх і няма на Міколавым твары. Не бачаць, словам, і ўсё тут. Але ж гэта ён цяпер не прывячае, а як абудзецца, прытрэцца да новага месца ды як захочацца яму паехаць на свежае паветра? Куды ж тады кінецца, як не ў гэты дамок-церамок? «Не той пан, што прапаў...» Ды як пакажа гэты пан тыя паперы, у якіх перапісаны ўсе абажуры, тумбачкі ды мётлы-вёдры? А на кожнай паперцы—Сініцаў подпіс. «Вось,—скажуць,—апальшчык Сініца, табе спіс, што ты прыняў, а цяпер паказвай, што маеш».

І каму ж гэта рукі свярбелі, каб яны век, як ад кarосты, варушыліся ды спакою не знайшлі. Сініца страхавіта зірнуў на акно, быццам за ім стаяў цяпер той невядомы, хто насмеліўся пакваліцца на гаспадарскае дабро. Рука паспешліва пацягнулася да выключальніка—і зноў запанавала цемра.

Чаго пёрся сюды, апальшчык без печы? Каго тут цяпер абаграваць? Толькі пстрыкнуць запалкай!.. Няхай тады шукаюць сляды! А хто кінецца шукаць?

Ну і спарыўся ж ён у кажуху! Расшпіліўся і гучна, безнадзейна ўздыхнуў. Паслухаў—ціха.

Дык хто кінецца цяпер шукаць сляды? На ліха яны каму? Ды яны падзякуюць яму, апальшчыку, што гэтак мудра распарадзіўся. А пасля, калі што і зменіцца, пабудуюць новы дамок. Будуць яны, будуць і дамкі, будуць і апальшчыкі. Ён, праўда, да таго часу ўжо адпрацуе сваё. Няхай тады Зміцер пакаштуе лёгкага хлеба!

Не ўзяў з сабою запалак. Во ёлупень! Была б зроблена работа, і зажыў бы сабе спакойна. А якое спакойна? Ці ж можа быць цяпер спакойна?

І—застагнаў ад роспачы. Пасунуўся, націснуў плячом на дзверы—яны зарыпелі, нібы нехта нябачны шмаргануў нажом па патэльні.

Чаму ж ён так апусціў рукі, кінуў усё? Трэба ж было вартаваць, з усяе сілы вартаваць! Але ж і зноў: як вартаваць—за дзякуй? Дык жа і дзякуй пакуль што няма каму сказаць. Ён і пасунуўся быў да Міколы, думаў атрымаць нейкае распараджэнне. А той за рукаў яго хапіў і, хоць нікога і не было ў кабінеце, а ён усё адно па кутках зырк-зырк, а потым моўчкі выштурхнуў Сініцу за дзверы, завёў, сорам каму пахваліцца, у прыбіральню і там, вытрашчыўшы вочы, зашыпеў: «Няма ніякага апальшчыка. Няма і не было! Калі не хочаш паспытаць поснай полюкі—не вякай лішняга».—«А калі пакрадуць?»—зашаптаў Сініца. «Хоць па трэсках разнясуць—табе што? Не твой дом!—азірнуўся і дадаў.—І не мой. Ясна?»

Куды ўжо ж ясней! Павесіў тады Сініца яшчэ адзін замок на дзверы і супакоіўся. Праўда, узяў грэх на душу, паслухаўся Глашы ды і садраў адзін дыван з Антанідзінага пакоя, прывалок апошнячы дахаты: Прыгожы дыван—кветкамі. Ды Глаша толькі напачатку смелаю была, а як ён прыбіў той дыван да сцяны—адзін дзень усяго павісеў,—і зняла, у запечак перанесла. Павісеў там тыдзень і зноў садрала ды на гарышча ўсцягнула, апілкамі засыпала, а наверх яшчэ і ламачча накідала. Так ён болей нічога і не прынёс дахаты. Ледзь Глашы заікнешся—ажно з сябе выходзіць: «А куды я пахаваю тое дабро?»

Не, адно выйсце—чыркнуць запалкай. Яму дабро не патрэбна, а на ліха, каб хто другі зажываўся ды каб пасля тое бокам не каму-небудзь, а яму вылезла? Апальшчык-то апальшчык, а Гаўрыла Іванавіч, помніцца, як адчыніць дзверы, так і гукае: «Го! Ці дома гаспадар?» Не, не хоча ён болей тут быць ні гаспадаром, ні апальшчыкам. Праваляцца яны скрозь зямлю, тыя пасады!

Злосць надала ўпэўненасці. Ён ведаў цяпер, што зробіць. І гэта сулакоіла. Уключыў святло ў сваім былым пакойчыку, дзе збоч вялікай пліты сталі брудныя вёдры з брыкетам, палез на пліту і на пяколку—быццам нячысцік знарок падкінуў—знайшоў некалькі карабкоў запалак. Доўга чыркаў імі—пакуль нарэшце з-пад пальцаў не ўспыхнуў чырвоны язычок. Згарэў добры дзесятак пажоўклых «Вожыкаў» ды «Кракадзілаў», нарэшце нясмелы сіні агеньчык пабег па тоўстых брыкецінах.

Сініца выключыў святло, усеўся на зэдлік насупраць пліты і доўга глядзеў, як скакаў агонь па чорным брыкеце, ажно пакуль той не зрабіўся чырвоны і не пачаў разваливацца на кавалкі.

Ні пра што не хацелася думаць. Нават баяўся думак, бо тады можа нешта зыначыцца, а навошта? Ён быў упэўнены, што ні да чаго лепшага ўжо не дадумаецца. Апошні раз ён паліў у гэтай печы. І не для таго, каб абагрэць дом ці згатаваць страву, а проста—каб хутчэй прабег час.

Колькі ён праседзеў перад гэтымі дзверцамі на зэдліку за пяць гадоў? Ці ж думаў, што прыйдзе во гэткая дурная хвіліна?

Сядзіць, бывала, сабе, а на пліце юшка варыцца, а то і ласаціна ў сагане смажыцца. Гаўрыла Іванавіч парог пераступіць, носам пацягне і—да сагана. А то Мікола ў трусах ускочыць ды гыгоча, падскоквае вакол пліты, штаны свае на шастке пасля рыбы развешвае. Болей за ўсё не любіў, калі прыязджала Антаніда. Не, не тое, што не любіў, а хто яго ведае, што тады з ім рабілася. Непамысна неяк было і ўсё тут. То ёй лаўровага лісткa ў смажаніну не паклалі, то паклалі, ды замнога, то юшку перасалілі, то ёй пахне нечым не тым, чым ёй хочацца. Быццам і без злосці фанабэрыцца, а яму ўсё адно хоць ты куды дзенься. Гаўрыла Іванавіч з Міколам пасмейваюцца, а яму не да смеху. Яны не ведаюць, што да чаго, а ён то памятае, калі Антаніда пачала корчыць нос. Пасля таго, як яна не з Гаўрылам Іванавічам, а з нейкім лысым, худым, як жардзіна, ды не ў выхадныя, а ў сераду на «Волзе» падкаціла. Сініца ж не скумекаў ні ліха адразу ды і бухнуў: «А куды вы, Антаніда Сямёнаўна, падзелі Гаўрылу Іванавіча?» Яна толькі вачыма зырк—тут Сініца і дапетрыў, што асечка атрымалася. З таго часу і корчыла Антаніда нос. Лісток лаўровы... Перчык... Акунёк...

— ...Іва-а-а-ан!..

Голас у Антаніды ласкавы, мяккі. Іван няўцямна пазірае, як яна паволі спускаецца з мансарды—не адводзіць ад яе вачэй. Каб выйсці па што-небудзь на двор, дык жа дождж шалее з раніцы. А, ліха на яго, пайду, думае Іван і ўжо косіць вокам у бок дзвярэй, але Антаніда зноў гукае сваім салодкім-салодкім голасам і, не адрываючы ад яго вачэй, зноў пачынае падымацца наверх. І Сініца, нібы яго нехта нябачны дзеўбануў чымсьці цяжкім па галаве, няcмела набліжаецца да лесвіцы. Адна прыступка, другая... Антаніда ўсё гэтак жа ласкава ўсміхаецца яму—ні табе лісточкаў, ні перчыкаў. І ён распраўляе плечы, выцягвае шыю і ідзе па лесвіцы ўжо больш упэўнена. Яна не адводзіць позірку. Не стрываў—пабег, пераскокваючы цераз прыступкі, і калі ўжо схапіў за край лёгкай ружовай суkенкі, убачыў за ейнаю спіною высокага гожага маладзёна. Той сядзеў за сталом, засланым зялёным сукном, і нешта пісаў. Вінавата і быццам разгублена засмяялася Антаніда. І такая злосць, такая крыўда агарнулі Івана, што ён ледзьве не кінуўся на самаўпэўненага, няпрошанага і зусім непатрэбнага тут маладзёна. Ды той узняў галаву, і Іван адразу абвяў, знiякавеў, пазнаўшы таго самага начальніка, які сядзеў у былым кабінеце Гаўрылы Іванавіча за ягоным сталом, калі самога Гаўрылы Іванавіча і след замяло. Тады Сініца соўгаўся з кабінета ў кабінет у тым велізарным шэрым доме са слабаю надзеяю, што выпішуць нарэшце яму даведку. Датуль шукаў праўды, пакуль не наўрэў на Міколу, а той і выштырхнуў яго ў прыбіральню.

Ціха смяялася Антаніда, сурова спадылба глядзеў на Івана маладзён, а Іван раптам заплакаў. Бо ведаў: не патрэбен ён болей Антанідзе, не спатрэбіцца і маладзёну. Гэты—не Гаўрыла Іванавіч, гэты—упэўнены, прыгожы, па плячы не паляпае, на чарку не клікне. І апальшчыка ён сабе возьме, вядома ж, другога. Можа, Зміцера, а можа, і яшчэ спрытнейшага, рухавейшага.

Гучна, па-бабску ўсхліпваў Сініца і выціраў рукавом твар.

Усхліпнуў, ускінуў галаву—нікога. Ціха, цёмна, няўтульна. Падняўся, цяжкавата перастаўляючы змярцвелыя ногі, засунуў юшку. Пацягнуў носам—ці чуваць смурод?—і махнуў рукою: што ўжо цяпер—усё ж пойдзе дымам. Стаяў, успамінаў сон, і падступала да горла, давіла крыўда. Ці то на Глашу, з якою пасварыўся адвячоркам і папёрся ў гэты пусты, нікому непатрэбны дом? Ці то на Гаўрылу Іванавіча, які пабудаваў гэты дом? Ці то на брыгадзіра: навошта паклікаў Сініцу працаваць тут апальшчыкам? Ці то на Міколу, які не выдаў даведкі? Ці то на Антаніду і гэты недарэчны сон? Ці то на гожага маладзёна?..

Хутчэй бы раніца! Абы трохі зашарэла...

Сініца зноў апусціўся на зэдлік—уздыхаў, маракаваў і так і гэтак, і нічога лепшага не прыходзіла ў ягоную стомленую галаву. Пакуль зноў не ўбачыў Антаніду.

— ...Іва-а-ан!—голас ласкавы, пяшчотны.

А яму раптам запяршыла ў горле і зрабілася шкада ўсіх-усіх—яе, дурную бабу, Гаўрылу Іванавіча, Міколу...

— Чаго плачаш, Іван?

А ён і слова не можа выціснуць.

— Не крыўдуй на мяне...

— Ды што там!—ён выцер слязу.—Я ж па ўсіх вас бядую, я ж для ўсіх стараўся, усім хацеў дагадзіць. А што выйшла?

— А што выйшла?—падзівілася Антаніда. — Што ты, Іван?

— А суд?—адкрыў рот Іван.

— Ну і што той суд? Спужаўся? Бедненькі,—ласкава заўсміхалася Антаніда.—Дурненькі ты...

Яна засмяялася і зноў пачала падымацца па лесвіцы. Іван—за ёю. Прыступка... другая... дзесятая... Колькі ж іх тут? Цяжэе галава, і з кожнаю новаю прыступкаю быццам нябачны звон б'е па ёй. Слабеюць рукі. Вельмі хочацца азірнуцца назад, быццам нават просіць нехта ззаду, каб ён азірнуўся, але ён баіцца, што тады можа не ўтрымацца на лесвіцы і паляціць уніз...

Раптам Антаніда перастае ўсміхацца, яе твар выцягваецца.

— Чад!—спалохана гукае яна.

— Што ты!—Сініца падаецца да яе—яшчэ крок, і ён будзе побач.

— Учадзеем! — лямантуе Антаніда, страшна вырачыўшы вочы, і яе лямант адбіваецца дробным рэхам з усіх куткоў вялізнага пустога дома:—Чадзеем... Чадзеем... Чадзеем...

Ёсць на Брэстчыне рэчка Вец...

Нясе яна свае воды праз лясы і палі, міма вёсак і мястэчка Пружаны, аж пакуль не сальецца з Мухай, утварыўшы Мухавец. Ёсць на рацэ востраў. Паданне сцвярджае, што калісьці збіраліся там на веча нашы продкі. Адтуль і пайшло — «Веч-востраў», а потым і рэчку празвалі Веч. З часам вымаўленне змянілася і стала гучаць: рэчка Вец і Вец-востраў.

Напэўна, і пасля, калі само паняцце «веча» адышло ў гісторыю, Вец-возера прыцягвала да сябе людзей. Нездарма ў 40-х гадах танцпляцоўку зрабілі не дзесьці ў цэнтры горада і нават не ў старым парку, а на гэтым астраўку.

Апошні час востраў пуставаў, зарос пустазеллем. У такім жа запусценні быў і стары парк, разбіты ў XIX ст. паводле праекта архітэктара Ланці каля памеснага дома (жыхары Пружан завуць гэты будынак «Дом графіні»).

І вось у гэтых месцах пачалося ажыўленне. Рыхтуецца да рэстаўрацыі «Домік графіні», ідзе добраўпарадкаванне парку і прылягаючай тэрыторыі. Але ж... пачалося гэта добраўпарадкаванне з высечкі парку. Навошта? Такое пытанне задала карэспандэнтка мясцовай газеты «Зара камунізму» І. Масляніцына начальніку раённай інспекцыі аховы прыроды М. Глушакову. Той растлумачыў: «Даўно ўжо пара была навесці парадак у парку. Са свайго боку я вылучыў толькі два пункты. Першы — захаваць гідралагічны рэжым парку, другі — захаваць і добраўпарадкаваць крыніцу...» Дык навошта дзеля гэтага высякаць парк, басейн у парку асушаць, а потым будаваць новы?

Акрамя ўсяго іншага, праект прадугледжвае знішчэнне Вец-вострава. Прычыну «неабходнасці» гэтай акцыі растлумачыў старшыня гарсавета Р. Трэбнікаў: «Знішчыць яго (востраў. — М. Б.) прыйдзецца па тэхнічнай неабходнасці. Пры пракладцы новага рэчышча Вец мы выкарыстоўваем экскаватары, а па вострaве яны не пройдуць». Цікава, навошта экскаватару «праходзіць па востраве»? Можа, яны спакойна змаглі б зрабіць справу, рухаючыся па беразе ракі? А калі не, дык можна ж ажыццявіць прапанову жыхаркі горада І. Масляніцынай—участак каля вострава ачысціць уручную, пры дапамозе грамадскасці. Думаю, шмат жыхароў Пружан прынялі б удзел у гэтай справе. Звярніце ўвагу і на словы т. Трэбнікава аб «новым рэчышчы». Якое можа быць «новае рэчышча» пры ачышчальных работах? А, можа, гэта толькі называецца «праект ачышчэння», а на самай справе — звычайнае спрамленне, дакладней кажучы, — пераўтварэнне рэчкі ў канаву? Можа, аўтары праекта не ведаюць, як часта пасля такіх «спрамленняў» рэчкі мялелі і ў іх знікала амаль уся жыўнасць?

Тое ж і з крыніцай. Хто можа з упэўненасцю сказаць, што пасля падобных рукатворных катаклізмаў яна не знікне? Колькі іх ужо не стала? На маю думку, лягчэй пералічыць тыя, што засталіся.

А Вец-возера? Вось як разважае т. Трэбнікаў: «Пра востраў ведаю толькі тое, што ён служыў у якасці танцпляцоўкі. Заўсёды лічыў, што і насыпаны ён быў з гэтай мэтай». У яго ёсць адна «цікавая» прапанова: «Калі дакладна будзе вядома гістарычная яго каштоўнасць, можна будзе потым зноў насыпаць яго трошкі збоку». Іншая думка ў кіраўніцтва раённага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў: «Калі востраў сапраўды ўяўляе каштоўнасць як гістарычнае месца, знішчэнне яго будзе падобна на варварства. Паспрабуем знайсці ўсе неабходныя звесткі аб яго мінулым, але на гэта патрэбны пэўны час».

Відаць, пошукі неабходна было пачынаць раней, яшчэ тады, калі праект толькі пачаў распрацоўвацца.

Пішу гэтыя радкі і думаю: «А можа, у гэты час піла і сякера знішчаюць апошнюю чорную альшыну, чарэшчаты дуб?

Няўжо ж будзе загублена прыгажосць?»

P. S. Пакуль рыхтаваўся да друку гэты матэрыял, з'явіўся і дакумент, які пацвярджае гістарычную каштоўнасць вострава. Выйшла ў свет кніга А. Т. Федарука «Садово-парковое искусство Белоруссии». У ёй на старонках 183—184 змешчаны матэрыял пра Пружанскі паркавы комплекс. З яго вынікае, што востраў Вец з'яўляецца састаўной часткай палаца — паркавага ансамбля, а значыць, ахоўваецца дзяржавай.

М. БАГАДЗЯЖ,
гісторык.

г. Мінск.

ГАСТРОЛІ

Шарантон у Ніжнім

Трэці раз наведваюць Мінск артысты з горада Горкага, ніжагародцы. Сустрэча з імі пачалася «Ганеннем і забойствам Жан-Поля Марата, адыгранае артыстычнай трупай псіхіятрычнай клінікі ў Шарантоне пад кіраўніцтвам пана дэ Сада». Так называецца п'еса Петэра Вайса, якую ўпершыню ў краіне паказваюць нашы госці.

Уяўляеце: тэатр — у тэатры. Ды яшчэ ролі ў адным з іх выконваюцца нібыта псіхічна хворымі, вар'ятамі! І ўся гісторыя забойства Марата падаецца ў трактоўцы вядомага сваімі *адвольнасцямі і парадоксамі* старога залётніка, схільнага пасмакаваць розныя эратычныя непрыстойнасці...

З творчай асалодай і сапраўдным *імпэтам паглыбляюцца* ў гэтую нязвыклую тэатральную гульню нашы жнівеньскія госці. Рэжысёр Я. Табачнікаў вызначыў зусім адметны рытм дзеі і прапанаваў асаблівую манеру выяўлення «хворай» фантазіі персанажаў. Відовішча атрымалася маляўнічым, багатым на нечаканыя фарбы, імклівым і па-свойму гарманічным. Уласна кажучы, нешта падобнае да больш-менш акрэсленых і жывых характараў набылі толькі два «героі» — маркіз дэ Сад (В. Дваржэцкі) і Жан-Поль Марат (В. Нікіцін). Яны, *калі* так можна сказаць, «не зусім» вар'яты. Праз гэтыя ролі тэатр галоўным чынам і спрабуе асэнсаваць такія паняцці, як «рэвалюцыянер» і «рэвалюцыяніст», акцэнтуючы нейкае падабенства дыспуту-спрэчкі паміж псіхічна дзіўнаватым «аўтарам» і апантаным маніяй велічы неўраўнаважаным «выканаўцам».

А навокал то амаль што зусім па-балаганнаму, то набліжаючыся да вядомых нашаму мастацтву формам агітбрыгад накшталт «сіняй блузы», то дэманструючы *пікантныя прагавітыя* імпульсы ў паводзінах клінічных вар'ятаў, патрэбныя і адпаведныя менавіта таму, што гэтыя хворыя зараз паказваюць у спектаклі... Па-сапраўднаму захопленыя незвычайнымі творчымі задачамі, артысты з Волгі ў асобныя моманты ўзрушаюць залу адточаным майстэрствам. (Бліскучыя пасажы знітаваны надзвычайнай «логікай» хворых у Г. Ляпінай і А. Фірстава ў ролях Шарлоты Кардэ і Дзюпрэ). А выглядае ўсё на падмостках *амаль што... імправізацыяй*. Быццам бы гэтых хворых так і цягне туды: у вір бунту і гвалту, дзе яны ўчора патрабавалі смерці каралю, сёння — Дантону, а заўтра...

Народ, які робіцца натоўпам і нават раз'юшанай зграяй, — і зграя, якая гатова падхапіць заклік прамоўцаў-вестуноў светлай будучыні і згуртавацца ў атрады змагароў супраць тыраніі. Паводле гістарычных падручнікаў і філасофскіх даследаванняў барацьба за такую будучыню — жывы і натуральны працэс. *Тут жа часам усё выглядае* самавольнымі ўспышкамі хваравітай фантазіі, выбухам д'ябальскіх эмоцый або спалучэннем ірацыянальных сіл. Сад і Марат толькі шукаюць апраўдання і вытлумачэння ўсяму гэтаму. Гістарычнае вар'яцтва — працяг здаровых памкненняў адзінак і натоўпу, людскіх мас і іх кіраўнікоў... Ці наадварот?..

Не, не рабіце сучасных алюзій і параўнанняў. Мадам Кульм'е (Л. Драздова), пад чыім наглядам жыве Шарантон, адразу ж спыніць спектакль і патлумачыць вам, *што* такое ператварэнне людзей у раз'юшаную зграю ці такія гранічныя заклікі да забойства на гільяціне ўсіх, хто хоць крышачку «правей» якабінцаў, асабліва розных там жырандыстаў, — гэта плён хворай фантазіі яе пацыентаў; калі ж і здаралася нешта на самай справе, дык гэта было колісь — «у мінулым» — і цяпер, у нашы часы, такое немагчыма. Мабыць, дзеля гэтага роздуму пра магчымасці пераходу нармальнага гістарычнага працэсу ў ланцуг вар'яцкіх *катаклізмаў* і запрашае гледачоў на прэм'еру зусім незвычайнага спектакля тэатр, што прыехаў да нас з Ніжняга, які завецца горадам Горкім. Дарэчы, такія дакументы нядаўняй гісторыі, як «Несвоевременные мысли» М. Горкага або «Окаянные дни» І. Буніна, абвяшчаліся ў свой час вынікам хваравітага ўяўлення і забабонных памылак іхніх аўтараў. А ў любым вар'яцтве, як казаў калісьці адзін шэкспіраўскі чалавеказнавец, бывае і свая сістэма. Пацыенты клінікі ў Шарантоне, з якімі знаёмяць нас ніжагародцы, нагадваюць і пра гэта.

Барыс БУР'ЯН.

Тэатр

ПРЫЙСЦІ Ў МАСТАЦТВА ШЧЫРЫМІ

Калі Уладзіміра Мішчанчука, які працаваў у Гродзенскім драмтэатры, запрасілі выкладаць у Беларускі дзяржаўны тэатральна-мастацкі інстытут, над сумненнямі і ваганнямі верх узяло... тое загадкавае пачуццё, якое заўсёды ўзнікае перад не вельмі знаёмаю, але ж надта прыцягальнаю справай. Тым больш што за першы перыяд працы акцёрам і дырэктарам тэатра ён пераканаўся: наша так званая тэатральная школа дае далёка не ўсё, што неабходна артыстам сучаснае сцэны. Таму і паспрабаваў увасобіць некаторыя свае мары і памкненні ў інстытуце, набраўшы акцёрскі курс; перайначыць чымсьці традыцыйную «хаду» канвеера: школа —ВНУ—тэатр. Цяперашні выпускны курс, як высветлілася, амаль напалову складаецца з маладых людзей з перыферыі. Большасць з іх, лічыць Мішчанчук, раскрылі ў інстытуце свае шырокія, яркія здольнасці, а галоўнае, на яго думку, — у іх ёсць сапраўдная, шчырая любоў да матчынага слова, да роднай культуры: яны хочуць ведаць і ведаюць яе...

Пасля аднаго з выпускных спектакляў мы** **сустрэліся са старшынёй дзяржаўнай экзаменацыйнай камісіі А. М. РЫБНІКАМ, заслужаным дзеячам мастацтваў Узбекскай ССР. Яшчэ не былі вядомы вынікі экзаменаў, не былі выстаўлены адзнакі, аднак прафесар Рыбнік з задавальненнем пагадзіўся на гутарку.

— Я ЧАСТА езджу па краіне, — гаварыў Аляксандр Міхайлавіч,— бываю ў тэатральных інстытутах і вучылішчах. Таму магу параўноўваць, а дакладней,— высвятляць свае адносіны да таго, што бачу, у параўнанні, супастаўленні. Безумоўна, у ацэнцы работы курса, які, па ўсім відаць, склаўся з розных — і па ўзроўні цяперашняга майстэрства, і па патэнцыяльных магчымасцях — людзей, адназначнай думкі быць не можа. Але прыемныя ўражанні выклікаюць два моманты. Першы: студэнты іграюць зацікаўлена, ўдумваючыся ў характары, абставіны, якія ствараюць. Разам з тым выпускнікі валодаюць, на маю думку, вельмі важнай для маладога акцёра якасцю — уменнем, так бы мовіць, не перайсці мяжы, не «пераціснуць», бо іх ігру заўсёды нешта стрымлівае. Яны не ў вобразе або эпізодзе — там,

Старонкі ўспамінаў

Уладзімір МЕХАЎ

Падарожжа з Судзілоўскім

Я К УЧОРА было, помніцца зімовая раніца — ці то на сыходзе шасцідзесятага года, ці то на пачатку шэсцьдзесят першага. Пасля даволі ладнага стажу службоўства ў газетах я абвыкаўся тады ў штаце літаратурна-драматычнай рэдакцыі рэспубліканскага радыё, у яго невялікім двухпавярховым будынку на Рэвалюцыйнай вуліцы. Сярод таго, што новую службу адрознівала ад ранейшай, што ў мітусні газетчыка за звычайнае не было, увайшлі ў маё жыццё амаль штодзённыя рабочыя сустрэчы з акцёрамі. Запрашаліся нашымі *рэжысёрамі* ў якасці чытальнікаў вершаў, апавяданняў, нарысаў, выбраных рэдакцыяй для гучання ў эфіры, а таксама *выканаўцамі роляў у радыё*спектаклях, у асноўным, купалаўцы. Пры знаёмстве з атрыманым тэкстам у каго-небудзь з іх, часта бывала, узнікалі пытанні. І з гэтымі пытаннямі яны заходзілі ў пакойчык да рэдактараў — і равеснікі, і крыху старэйшыя, і волаты з кагорты пачынальнікаў тэатра, пры ўваходзе якіх мы паважліва ўставалі: Глебаў, Платонаў, Ржэцкая, Ждановіч, яшчэ легендарныя сёння майстры.

Калі ў тую раніцу пасля літаратурнай перадачы, якую ён толькі што прачытаў на ўсю рэспубліку перад мікрафонам, у наш застаўлены сталамі кабінецік увайшоў, заняўшы рослай, самавітай сваёй фігурай ледзь не палову адведзенай на работнікаў рэдакцыі кубатуры, Леанід Рыгоравіч Рахленка, сэрца ў мяне, прызнаюся, баязліва ёкнула, спіну лізнула халадком. Лічаныя хвіліны назад у хвалевым прасцягу прагучала ў яго выкананні якраз маё апавяданне. Гэта быў незадоўга перад тым пераасэнсаваны мною ў трошкі экзатычную навелу эпізод з адысеі знакамітага нашага земляка Мікалая Канстанцінавіча Судзілоўскага — з таго адрэзку гэтага фантастычнага вандроўнага жыцця, калі лёс закінуў кіпучага натурай расійскага народніка з Магілёўшчыны аж на Гавайскія астравы і зрабіў папулярным сярод тамтэйшых абарыгенаў-канакаў палітычным лідэрам у няроўным іх змаганні супраць каланізатараў - амерыканцаў. Дык затрывожыўся я, што прачытанае шматпаважанаму выканаўцу не спадабалася.

Але тое, што ад «п'едэстальнага» Рахленкі я пачуў, кінула мяне з холаду ды ў жар. Падраспытаўшы ў збянтэжанага стваральніка апавядання нешта пра дзівосны лёс і фенаменальную асобу героя, аб існаванні якога ён да перадачы не ведаў, і адчуўшы, што «аснашчаны» я па гэтай тэме не толькі на тыя няпоўныя дванаццаць старонак машынапісу, з якіх ён чытаў у эфір, Леанід Рыгоравіч упэўнена вымавіў:

— У вас матэрыял для п'есы. Для нашага тэатра. Для мяне. Падумайце. Ахвотна вам, калі адважыцеся, памагу.

Ледзь не трыццаць гадоў мінула з тае кароткай размовы, стартавай, назаву яе так, для нашага далейшага знаёмства, не проста службовага, — з элементам даверлівасці, са шчырасцю выказванняў адносна рэчаў, не надта падлеглых тады шчыраму абмеркаванню, з момантамі, калі са спагадлівым болем адкрываў я для сябе, наколькі трапятліва ранімы, нервова няўстойлівы, схільны да дэпрэсій гэты глыбісты з выгляду чалавек. І ягоны візіт да мяне адразу ж, як даведаўся пра мае цікавыя пошукі, бачыцца мне штрышком-пацверджаннем яго нязменнай пазіцыі ў мастацтве. Кажу гэта, не перабольшваючы вагі таго эпізоду ў балансе турбот, якімі ён тады жыў.

Адразу папярэджваю, што п'еса ў мяне не атрымалася, хоць сядзеў над ёй старанна і варыянтамі яе сцэн нямала гадзін заняў у Леаніда Рыгоравіча, — цяпер разумею, што ў эйфарыі ад яго прапановы ўзяўся не за сваё. І барані божа, каб я заднім чыслом прыхінаўся сваёй персонай да яго адметнай постаці, — мне пашчасціла бываць з ім пачцівым суразмоўцам, не больш.

Што ён у высокай справе свайго жыцця спавядаў — акцёр і рэжысёр Леанід Рахленка? Чым адрозніваўся ад іншых у сузор'і асілкаў, каму беларускі нацыянальны тэатр, што потым стаў называцца купалаўскім, абавязаны шырокай славай ужо ў хуткім часе пасля нараджэння? Калі ўспамінаеш Рахленку на сцэне, калі прасочваеш, што ён выбіраў для сябе як пастаноўшчык з драматургіі, адказ знаходзіш адразу. Магчымасць паразважаць над значным, неардынарным, акрэсліць з'яву буйную, шматкампанентную, выявіцца ў характары маштабным, важкім — вось што перадусім яго вабіла як мастака. У святло рампы Рахленку даводзілася выходзіць і палымяным рэвалюцыянерам, і хіжаком негацыянтам, і ўвасабленнем маральнай вышыні, і чорным ліхадзеем. Але што б за персанаж то ні быў, фарбы кладліся выканаўцам смелым, шырокім, напоўненым мазком.

Думаецца, пры ўсёй з'едлівасці, нават помслівасці насмешкі, з якой абмаляваны ў крапіваўскім шэдэўры «Хто смяецца апошнім» нягоднік Гарлахвацкі, пры ўсёй кплівасці сітуацыі, у якую ён пастаўлены аўтарам, пры ўсім ганебным яго фіяска ў фінале камедыі, для Рахленкі галоўным у гэтай ролі ў славутым спектаклі роднага тэатра было паказаць воўчую сутнасць, смяротную небяспеку для грамадства такіх, як Гарлахвацкі. Партрэтаваны ім Гарлахвацкі быў, вядома, смешны. Ды ўсё-такі яшчэ больш — успомніце, хто бачыў, — страшны. Так, у інстытуце, куды пасадзіў таго дырэктарам драматург, ваўку не пашанцавала — нутро разгледзелі, выкрылі. Аднак жа колькі было інстытутаў, установаў, прадпрыемстваў, дзе ў тую змрочную часіну перамаглі яны, ваўкі Гарлахвацкія! Дарваліся да пірага каліфамі не на гадзіну — на дзесяцігоддзі! Узбуйняючы Гарлахвацкага, Рахленка гаварыў і пра гэта: створаны ім тыпаж гучаў і папярэджаннем.

Пісьменнік Новікаў са спектакля паводле драмы С. Алёшына «Палата» быў вобразам зместу антыподнага — тут артыст не адмаўляў, а сцвярджаў. І хоць непараўнанага то лёсу работы — назва «Хто смяецца апошнім» жыла ў афішы купалаўцаў гады і гады, а «Палата» пратрымалася сезон-два (у пару, што наступіла потым, п'есы такога настрою пачалі з рэпертуару знікаць), — ролю тую Леанід Рыгоравіч, помню з нашых размоў, таксама адносіў да ліку асабліва дарагіх. Дазволю сабе выказаць меркаванне, што гэта быў яшчэ і шчаслівы выпадак выдатнага супадзення духоўных аблічча героя і самога акцёра. У цяжка хворым Новікаву, якога бачыў глядач у бальніцы перад складанай аперацыяй, пульсавала вялізная ўнутраная сіла, лічу, і таму, што перакананасць Новікава была арганічнай перакананасцю самога Рахленкі ў непарушнасці зыходных для сумленнага чалавека жыццёвых прынцыпаў. Словы Новікава маглі гаварыцца ім і як свае.

Ды што з багатай ролевай галерэі акцёра ні прыгадаць, у яго вырашэнні заўсёды паўставалі і канкрэтная асоба, і абагульненне, тып. У спалучэнні прыроднай інтуіцыі ад божага дару з высокага класа прафесіяналізмам — адмысловай аналітычнасцю мыслення, шырынёй адукаванасці — нараджалася тое, што ўздзейнічала як на эмоцыі, так і на думку гледача. І калі хадой драпежніка з вырванымі кіпцюрамі, масіўны і абвялы, апалы тулавам, ступаў ён па прыцемненай авансцэне былым фабрыкантам Гваздзіліным у спектаклі «Трэцяя патэтычная» паводле п'есы М. Пагодзіна; ці калі, быццам *схоплены абцугамі пасткі,* вар'яваў зацятым у нянавісці да таго, што перайначыла яму планіду, Сцяпанам Сыраваравым *у спектаклі «У мяцеліцу»,* цудоўным прачытанні купалаўцамі Леаніда Ляонава, — то акцёрскае вытлумачэнне закладзенага ў драматургічнай канве перарастала тут у глыбіннае даследаванне, у проста-такі філасофскае асэнсаванне рознаабліччнасці вынікаў пераж ытага краінай грамадскага катаклізму. А калі з плыні даўніх уражанняў выплывае яшчэ адзін яго сцэнічны пісьменнік — Касагораў з п'есы братоў Тур «Уцёкі з начы», літаратурны сабрат па эмігранцкай нядолі колькіх найпрыкметных людзей з рускай мастацкай інтэлігенцыі, што апынуліся пасля рэвалюцыі на чужыне (персанаж, вонкавым абрысам у спектаклі нечым падобны на Купрына, па-чалавечы таксама пераканаўчы, паўнакроўны), — то разумееш, што маеш яскравы прыклад, як выканаўцам узроўню Рахленкі прыўзнімаецца драматургічны матэрыял і не надта глыбокага «ворыва», калі нейкім матывам той матэрыял яго ўсё-такі не пакідае абыякавым.

Следам, што застаўся ад Рахленкі ў гісторыі тэатральнага мастацтва Беларусі, жыве ў памяці тысяч людзей не толькі здзейсненае ім як акцёрам. Яшчэ больш былі выяўленнем грамадзянскай пазіцыі, якой ён цвёрда трымаўся, і эстэтычнага кірунку, якому не здраджваў, ажыццёўленыя ім пастаноўкі. У яго рэжысуры зажылі, заявілі пра запаветнае, залетуцелі аб дасяжным і недасяжным, ды і зазламысвічалі героі і негероі амаль сарака спектакляў. Ужо сама лічба—немалы, як кажуць, маральны капітал. А ў лічбе ж гэтай і этапнае для купалаўскага тэатра, для росту аўтарытэту беларускай культуры ўвогуле: усхвалявана-рамантычныя пагодзінскія «Крамлёўскія куранты», непадробна-народныя «Партызаны» Крапівы, гэтак папулярны перад вайной «Салавей» Бядулі, адзін з самых шматсезонных у гісторыі тэатра мальераўскі «Скупы» і яшчэ, яшчэ... Сведчаннем за-

дзе гэта не патрэбна.

Другі момант — арганізацыйна-творчы. Далёка не з усіх нашых тэатральных устаноў курс студэнтаў-акцёраў выпускаецца з рэпертуарам. Беларускія студэнты прадставілі чатыры спектаклі і канцэрт, дзе выявіліся неаднапланава, дзе змаглі паспрабаваць і «высвеціць» сябе ў розных напрамках.

Сапраўды, спектаклі, якімі гэты курс закончыў сваё навучанне ў інстытуце, гранічна розныя. Мяркуйце самі: «Вішнёвы сад» А. Чэхава, «Тутэйшыя» Янкі Купалы, «Дзве стралы» А. Валодзіна, «Дом вокнамі ў поле» і «Дваццаць хвілін з анёлам» А. Вампілава. Ёсць прастора і для думак, і для праяўлення дыяпазону свайго майстэрства. Праўда, не ў кожнай рабоце рэжысёры і студэнты здолелі прадэманстраваць належны ўзровень пастаноўкі і выканання. Яскравыя, выразныя сцэны, якіх глядач за гэтыя дні ўбачыў нямала, вельмі рэдка выраслалі ў яскравую і выразную суцэльнасць: яшчэ замінае вучнёўства.

Рабіць разбор спектакляў не буду: гэта зрабілі ўжо члены экзаменацыйнай камісіі, крытыкі. Але некалькі слоў скажу.

Інстытуцкая пастаноўка «Тутэйшых» Янкі Купалы (рэжысёр Б. Утораў) — толькі трэцяя ў рэспубліцы, і, відаць, у краіне таксама, але на выпускным экзамене студэнты ігралі яе не ўпершыню: яшчэ раней зацікаўленыя маглі пазнаёміцца з класічнай п'есай у інтэрпрэтацыі студэнцкага тэатра. Некаму магло здацца, што спектакль залішне асучаснены, што яго стваральнікі праводзяць надта ж празрыстыя паралелі з падзеямі нашых дзён. Але, думаецца, такі падыход сёння цалкам заканамерны і нармальны. Тым больш, калі ўлічыць, што не апошняе слова ў вырашэнні спектакля мелі і самі студэнты. А студэнтам, на шчасце, яшчэ ўласціва жывое, калі хочаце, максімалісцкае ўспрыманне з'яў, падзей, калі яны нечым хвалююць, бянтэжаць, узрушаюць... Красамоўны і той факт, што, паводле У. Мішчанчука, маладыя артысты выбіралі ролі самі, кіруючыся тым, хто што можа і хоча сказаць са сцэны.

Пра два спектаклі паводле п'ес Вампілава спрэчак было няшмат. Гэта таксама неадназначна, бо гледачы, так мне здалося, успрынялі гэтыя работы лепш за ўсе іншыя, хоць яны і не «кранаюць» так непасрэдна, як, скажам, «Тутэйшыя» або «Дзве стралы». І справа тут не толькі ў сіле пранікнёнай болем і душэўнасцю вампілаўскай драматургіі, але ў шчырасці, з якой «неслі» яе са сцэны маладыя акцёры. Тут можна гаварыць і пра эмацыянальны настрой, і пра складанасць экспазіцый (даволі прыцяглы кавалак часу акцёры іграюць моўчкі)... Але галоўнае — шчырасць, дзякуючы якой глядзельная зала быццам бы прасяквалася дабрынёй, чысцінёй, болем і крыўдай за кожнага з нас, за тых, хто побач... Вядома, на адной шчырасці акцёр далёка не паедзе. Але ці не мы сведкі таго, што дзесяткі спектакляў, у якіх і ўзровень ігры належны, і драматургія годная, нярэдка не ўспрымаюцца, проста «абмінаюць» гледача. І прычына, на маю думку, якраз у тым, што ігра — няшчырая... А глядач гэта вельмі добра адчувае.

На абмеркаванні выпускных спектакляў прагучала думка, што сёлетні курс — гатовы тэатр: не заўсёды паспяхова, але студэнты працуюць у розных жанрах і амплуа. Плён відавочны, бо недарма ж на Першым міжрэспубліканскім фестывалі вучэбных тэатраў «Авансцэна-88», што праходзіў нядаўна ў Смаленску, кіраўніцтва тамтэйшага тэатра пажадала «купіць» спектакль «Дзве стралы» разам... з выканаўцамі роляў!.. Студэнты выпускнога курса БДТМІ прывезлі з таго фестывалю дыплом і галоўны прыз — у выглядзе ключа да сэрцаў гледачоў.

Безумоўна, самыя нялёгкія дні, а то і гады, яшчэ наперадзе ў выпускнікоў тэатральна-мастацкага. Наперадзе і ўдачы, і расчараванні, і празаічныя жыццёвыя праблемы. У некага з гэтых юнакоў і дзяўчат толькі ўзмоцніцца жаданне іграць, нехта, не выключна, кіне акцёрскую справу. Ва ўсялякім разе пажадаю ім усім не згубіць шчырасці — якасці, без якой чалавеку мастацтва цяжка знайсці свой шлях (або ключ, як у Смаленску) да сэрцаў гледачоў. **М. КРАПАК.**

Л. РАХЛЕНКА. 1977 г. Фота Ул. КРУКА.

служанага Рахленкам прызнання — факт, што яму двойчы на вяку тэатра даручалася мастацкае кіраўніцтва калектывам: у гады перадваенныя, ва ўмовах, калі, напрыклад, старшыня саюзнага камітэта па справах мастацтваў на вачах у яго збялеў, прачытаўшы «Хто смяецца апошнім», і пад канец пяцідзесятых, для купалаўцаў зноў жа складаных, раздарожных.

...Сваёй прапановай Леанід Рыгоравіч аглушыў мяне якраз у пару, калі другім заходам стаяў на капітанскім мосціку нашага тэатральнага флагмана. Не ў дакор яму гаварылася тое, што пры агромністай разнапрофільнай начытанасці пра Судзілоўскага ён уведаў упершыню толькі тады. Нічога дзіўнага. Касмапаліт (не ў адыёзным сэнсе слова, у першасным высакародным: па-грэчаску гэтае слова азначае «грамадзянін свету»), рэвалюцыянер, вучоны, пажыццёвы вандроўнік па планеце, Судзілоўскі колькі дзесяцігоддзяў быў у нас фігурай для папулярызацыі непажаданай. Дастаткова сказаць, што з савецкіх энцыклапедый у адной медыцынскай можна было знайсці пра яго кароткую нататку — гэта пры шырачэзнай міжкантынентальнай вядомасці. Аб'ёмістыя даследаванні, аповесці, паэмы з'явіліся пазней. Першааднаўленцы ж прызабытага слаўнага імені — мне прыемна, што магу лічыць адным з іх і сябе, — узнімалі яго амаль як з небыцця.

У клопаце, які з галоўным рэжысёрам заўсёды, у няспынным пошуку драматургіі, блізкай, на яго думку, дарозе, якой ён вёў тэатр, абрыс шматмудрага беларуса ў крэсле старшыні сената богведама як далёкіх ад Магілёўшчыны Гаваяў убачыўся Рахленку ў цэнтры ўражлівай сваім антуражам сцэнічнай гравюры.

Дзе дзенешся, і Рахленка ставіў, бывала, у тыя гады п'есы і пра аграгарады, і пра недастаткова пільных, палітычна наіўных пры апантанасці сваёй навукай прафесараў. Аднак жа сам саркастычна кпіў са школьнай зададзенасці сюжэтаў, кардоннасці дзейных асоб у гэтай калялітаратурнай прадукцыі. Ён лічыў, што сапраўднае прызванне тэатра — абуджаць у сэрцах высокае, высвечваць вартыя пераймання духоўнасць, мужнасць, вернасць, цвёрдасць. Але добра разумеў, што місіі такой не выконваюць, а наадварот, яе дыскрэдытуюць мілыя апекунам мастацтва з важных кабінетаў фальшывадыдактычныя тварэнні пра плакатных перадавікоў.

І вось з'яўляецца загадкавы сілуэт Судзілоўскага на фоне грозных непатухлых вулканаў архіпелага ў акіянскім бязмежжы, вулканаў, што сваім вуркатаннем, выкідамі час ад часу чырвона-чорнага дыму адкрывалі б прастору для алегорыі... Гэтае відовішча лажылася яму на душу, відаць, і таму, што заяўленым жаданнем расказаць гледачу пра несправядліва зацэненага, надзвычай цікавага чалавека, сапраўднага героя, ён атрымліваў козыр у супраціўленні ўсяму хадульнаму, схематычнаму, чаго больш як удосталь тэатру дасылалася, навязвалася, рэкамендавалася.

Каб ува мне не ўзнікала сумнення ў сур'ёзнасці яго намераў, Леанід Рыгоравіч дамовіўся аб заключэнні са мной дагавору. Спецыяльна схадзіў, прыхапіўшы мяне, у Міністэрства культуры. Намеснік міністра не ведаў, пра што ў нас пытацца, прабегшы вачыма анатацыю твора, які я абавязваўся напісаць. Аднак засцерагальна — нельга ж чалавеку пры пасадзе ды не знайсціся з парадай ці папярэджаннем — прамовіў:

— Нас не ўпікнуць, што прапагандуем экспарт рэвалюцыі? Не дасцё падставы? Цяпер да гэтага ставяцца інакш, ведаеце ж.

Адкуль было мне ведаць напрамак ветру ў завоблачнай высі? Ды Леанід Рыгоравіч павёў брывом, нібы меў гаворку на гэты конт, сама меней, у міжнародным аддзеле ЦК КПСС. Драбнаваты фактурай, асабліва поруч з ім, намеснік міністра сумеўся:

— Разумею, разумею. Я на ўсякі выпадак — нам жа, калі што не так, таксама ківаюць...

Як ён дадаваў сілы, творчы саюз з Рахленкам, тым, каму на такі саюз шчасціла! Калі мы сустракаліся пазней, праз шмат часу ад дзён нашага, дазволю сабе такую фігуральнасць, падарожжа ў адной лодцы ўтрох — Судзілоўскі, Рахленка і я, — Леанід Рыгоравіч прыгадваў часам, як далучаліся да супрацоўніцтва з тэатрам прызнаныя ўжо празаікі і паэты, якія, аднак, апасліва ставіліся яшчэ да жанру драматургіі — Кузьма Чорны, Змітрок Бядуля, Кандрат Крапіва. І я думаў кожны раз, што тое далучэнне адбылося ў немалой ступені дзякуючы яму, Рахленку. Тады, у трыццатыя гады, на ўстанаўленне кантакту з літаратарам, у якім тэатр адчуў патэнцыяльнага аўтара, калегі часта накіроўвалі яго, бо інтэлект, дыханне ўнутранай сілы, нават самавітасць гэтага чалавека садзейнічалі ўзнікненню ў пісьменніка даверу да працягнутай тэатрам рукі на дружбу.

Помняцца маляўнічыя жывінкі з тых згадак.

Скажам, як, пачаўшы рэпетыцыі «Бацькаўшчыны» Кузьмы Чорнага, акцёры натыкнуліся ў тэксце п'есы на незразумелае, не чутае нікім ніколі слова «пахлявацкаваць». Аўтара ж, каб растлумачыў яго сэнс, не было на той час у Мінску — паехаў адпачываць. Паткнуліся да мовазнаўцаў — усе пацiскаюць плячыма, не могуць памагчы. Адзін усё-такі знайшоўся, важна сказаў, што ёсць такое слова, бытуе, як дыялектнае, на Магілёўшчыне, і блізкае сэнсава да рускага «поощрять». Лідзія Іванаўна Ржэцкая, якой па ролі дастаўся загадкавы дыялектызм, ніяк не магла даўмецца, з чаго яму, гэтаму «поощрять», быць у той рэпліцы... Ды вярнуўся, нарэшце, з адпачынку Чорны і высветлілася, што злашчаснае «пахлявацкаваць» — звычайная памылка машыніcткі. Так яна надрукавала з рукапіснага арыгіналу «па хлявах хаваць». Рагаталі, зразумела, да слёз—не з машыністкі, ясна, а з важнага спеца па дыялектах.

Які па-дзіцячы шчаслівы быў Змітрок Бядуля, калі сачыў за нараджэннем сцэнічнай версіі свайго «Салаўя». Да драбніц цікавіўся мазгаваннем мастака, сакрэтамі эфектаў асвятлення, гуку. Збіраўся наведацца ўлетку сорак першага ў Адэсу — тэатр павёз туды ў гастрольным рэпертуары і гэты спектакль, — хацеў убачыць, як прымаюцца яго героі слыннымі тэатраламі адэсітамі. Хто мог ведаць, што тое лета выправіць і яго, і тэатр іншымі, нярадаснымі маршрутамі!..

Яшчэ было няблізка да прэм'еры «Хто смяецца апошнім», а па Мінску пайшоў ужо розгалас пра дзёрзкую, найвострую камедыю, аддадзеную тэатру Кандратам Крапівой. П'есу чыталі, правяраючы, якое яна робіць уражанне, па ўстановах, па рэдакцыях. Не быўшы сам першакласным чытальнікам, аўтар звычайна прасіў аб дапамозе Леаніда Рыгоравіча, і Рыхленка ахвотна на просьбы адгукаўся, з асаладай шмат разоў падаваў п'есу студэнтам, журналістам, навукоўцам, пераконваючыся, што прымаецца яна, як сатырычная бомба...

Я праслужыў тады, на пачатку шасцідзесятых, у штаце радыё нешта трынаццаць месяцаў, потым з радыё развітаўся і зноў стаў газетчыкам. Але сталася так, што праз пятнаццаць гадоў туды ж, у рэдакцыю літаратурна-драматычнага вяшчання, вярнуўся, і ўжо надоўга. Пры сустрэчы з Леанідам Рыгоравічам пачаў упрошваць яго ці накідаць на паперы і потым прачытаць перад мікрафонам, ці непасрэдна нагаварыць у студыі свае ўспаміны, мемуарную «радыёкнігу». На манер таго, як зрабілі гэта ў Маскве М. С. Ціханаў, М. М. Яншын. Угаварыў не адразу — здароўе на той час пачало падводзіць Леаніда Рыгоравіча, і па сваёй згаданай ужо ранімасці, нервовай няўстойлівасці ён зрабіўся на планы і абяцанні асцярожны. Але ўсё-такі, нарэшце, угаварыў. І калі з'явілася паласа прасвету ў яго настроі, адчуўся прыліў на колькі тыдняў ранейшай энергіі, унутранай патрэбы працаваць і тварыць, ён прынёс старонкі напісанага пра адносіны тэатра з Чорным, з Бядулем, з Крапівой. Шкада, што з агаворанай серыі перадач толькі на першыя тры — пра названых пісьменнікаў — Рахленкі і хапіла. Дамаўляліся мы, што ўзбагаціцца фанатэка радыё яшчэ словам яго пра сяброў па мастацтве — П. С. Малчанава, Г. П. Глебава, пра цікавыя прызабытыя сюжэты з тэатральнага ўчора Беларусі. Ды паласа прасвету ў настроі мінулася, зноў агарнула яго хваравітая туга, непазбыўная, як ён мне пра гэта казаў, з часу, як не стала Лідзіі Іванаўны Ржэцкай, жонкі і душэўнай апоры, — і на працяг пачатага сілы не знайшлося.

Аднак я дужа забег уперад. Раней яшчэ, намнога раней, радыё дало нам з Рахленкам магчымасць рэалізаваць колісь намі задуманае. Я ўжо сказаў, што напісаная мною п'еса пра Судзілоўскага сцэны не ўбачыла. Галоўная тут прычына, вядома, што я ўзяўся, зноў жа паўтараю, не за сваё. Але ў немалаважнай меры тлумачэннем і акалічнасць, што на момант, калі я давёў падзеі п'есы да нейкага лагічнага ладу, у купалаўцаў памянялася мастацкае кіраўніцтва—Леанід Рыгоравіч перастаў быць галоўным рэжысёрам. Новае ж кіраўніцтва, вядома, пачало з таго, што адмовілася ад планаў кіраўніцтва ранейшага.

Ці то адчуваў ён трохі няёмкасць за тое, што так здарылася, ці то вобраз Судзілоўскага не-не ды ажываў у ягоным уяўленні, але праз некалькі гадоў, спаткаўшыся са мной, Рахленка выказаў ідэю ажыццявіць наш няздзейснены намер на радыё. За рэжысуру, сказаў, ён там не ўзяўся б — тэхніка гуказапісу для яго цёмны лес, — а вось цэнтральную ролю ў спектаклі сыграў бы з ахвотай. І, нешта пра героя ўжо ведаючы, здолеў бы пастаноўшчыка кансультаваць, быць яму карысным парадамі.

Не буду ўдавацца ў тое, якім атрымаўся радыёспектакль «Гавайская легенда», што ўсё ж прагучаў у эфіры, дзякуючы зычліваму стаўленню да тэмы радыйных маіх калег і яе энтузіястаў. Не месца і не мне гэта рабіць. Скажу толькі, што камертон задаў спектаклю менавіта Леанід Рыгоравіч і, як і пажадаў, на ролю Судзілоўскага быў запрошаны ён.

Хіба дадам яшчэ, што пры запісе спектакля — а я сядзеў увесь час у апаратнай каля рэжысёра — упершыню ўбачыў я Рахленку такім, пра якога чуў ад тэатральнага люду, а вось бачыць самому да таго не даводзілася. Ён уяўляўся мне ўвасабленнем стрыманасці, далікатнасці, тактоўнасці. Цяпер жа ўбачыў, што можа ён і не стрымацца, і стаць нецярплівым, з'едлівым, куслівым, калі вытыркаліся перад ім невуцтва, нядобрасумленнасць, непрафесійнасць. Як ён даймаў у напружаных абставінах запісу аднаго з маладзейшых артыстаў! Цынік і піжон па натуры, малавыразны, з абмежаванымі прафесійнымі магчымасцямі, той быў яму несімпатычны, і сваёй непрыязнасці Леанід Рыгоравіч не таіў — падколваў слабаздатнага партнёра, падсміхваўся. Аж не стрываў даняты — чмякнуў старонкамі свайго тэксту аб стол з мікрафонам, істэрычна крыкнуў рэжысёру Марыне Дзмітрыеўне Троіцкай, што не можа, адмаўляецца ў такіх умовах запісвацца. Па твары былой купалаўкі Троіцкай прабегла грымаска — маўляў, можна чалавека зразумець, Рахленка гэта ого штучка — і, уздыхнуўшы, яна папрасіла выканаўцаў усё-такі памятаць, што яны знаходзяцца ў студыі...

Звыклы да жыцця ў святле сафітаў, да павышанай людской увагі, да існавання нібы ў сілавым полі пастаяннага току, Рахленка цяжка перажываў на схіле веку адыход ад актыўнай дзейнасці, фізічнае і духоўнае слабенне. Так супала, што я з ім двойчы апынаўся ў адзін час у адной бальніцы, нават у адным аддзяленні. Да мяне забягаў туды кінарэжысёр, сааўтар па дакументальнай стужцы, якая ў нас запускалася ў вытворчасць. І калі я адказаў на пытанне Леаніда Рыгоравіча, што гэта за чалавек да мяне наведваецца, то пачуў якое ж маркотнае:

— Вы працуеце... Працуеце...

І ў старасці заставаўся ён прыгожым, станістым, імпазантным — што было на сэрцы, тое іншае. На вуліцы яго пазнавалі, многія віталіся, незнаёмыя, бывала, праводзілі вачыма. Ён быў з тых, на каго і вышэйшыя ростам глядзяць быццам знізу.

Чалавек Тэатра з вялікай літары, ён прайшоў праз жыццё ў непаўторным уласным абліччы, хоць пераўвасабляўся ў сотні абліччаў, увабраў у свой лёс сотні ўяўленых лёсаў.

Ганаруся, што адзін з гэтых лёсаў яму падказаў.

Паэзія

Міхась РУДКОЎСКІ

ЗНІЧКІ

●

Там, над раўнінай,
Там, дзе *гара*,
Там са слязою крынічнай
Знічкі лятуць,
і цвітуць,
і гараць —
Безабаронныя знічкі.

●

Рушыцца ў свеце усё:
Горы,
імперыі,
нацыі.
А застаюцца адны
Травы і маці.

●

Зоры...
Высокападучыя зоры!..
А дзе яна тая,
Што так апаліла крыло?

●

Кажуць:
Мора —
Гэта стыхія.
А што тады
Чалавек?

●

Кажуць,
Што я адзінокі.
Ім, працякам, і няўцям,
Што кожную ноч
Ты са мною.

●

Паціху-паціху
Пакручваю глобус Зямлі:
Баюся —
Зламаю яшчэ незнарок
Крохкую вось
Надзей.

●

Таго,
Хто забіў
Белакрылага лебедзя-птаха,
Браканьерам завуць.
А як назваць тога,
Што Сінюю Птушку
падстрэліў —
Тваю і маю?

●

Прыроды азбуку забыў,
Забыў, а мо й не знаў.
Ізноў сяджу над букваром
У поце, дапазна.
Чытаю:
«ў лес
у-лез
праг-рэс»...
Чытаю:
«...мёрт-ва-я ра-ка...
Тан-цу-юць дзя-дзі тра-па-ка»...
Якаясь д'ябальшчына спрэс.
Ну і буквар!
Што за буквар! —
Адзін кашмар!

●

Знічка упала,
І валун прастагнаў:
— Згарэла, нябога,
Згарэла...

Знічка упала,
І другі прабурчаў:
— Даляталася!
Многа хацела!..

●

Паасушалі балоты —
І жабаў амаль што не стала;
Жабаў не стала —
Якія там будуць буслы!
А сацыёлаг-дзівак
Сохне усё над загадкай:
Чаму гэта на Палессі
Так маладзетна ў сям'і?

●

І зняверань,
І засмучаны,
З-пад крыла
Наступальнай зары
Я пытаю у тых
у кучараў:
— А як чуецца вам, «змагары?»

●

Маладзік
Гэтай ноччу
Сем разоў заглядаў
Да мяне у акно;
І яму аднаму
Непамысна
У небе пустэльным.

●

Самае-самае
Я давяраю
Мору і лесу:
Толькі яны
Умеюць хаваць
Таямніцу.

●

Надо вырвать радость
у грядущих дней!
У. МАЯКОЎСКІ.

Вам радасці?
Што ж, рвіце, рвіце
Без сораму і безашчадна.
Ды заклінаю вас: *пакіньце*
Яе расінку для нашчадкаў!

●

У неба два крылы.
Махне адным —
і ляжа ноч,
Махне другім —
і ўстане дзень.
У неба два крылы,
Як і ў цябе.

●

Каб не абарвалася вечнасці
ніць,
Абараняем гепарда,
гюрзу
і жучка без
наймення.
А чалавека ад чалавека
абараніць
Няма калі нам.
Ці не ўмеем?..

●

Запылены,
горкі,
у стоме,
Я коцік сарваў на вярбе, —
Плятуся дадому ці з дому —
Да вас,
да цябе,
да сябе...

●

Я даўно
Не здзіўляюся людзям,
Што пад рукою,
Як папкі,
Носяць галовы свае:
Ім яны
На плячах
Без усякай патрэбы.

●

Ужо крумкач даўно без гора,
Валляк набіўшы, у стоме жыў,
А брат ягоны — «чорны
воран» —
Усё кружыў,
кружыў,
кружыў...

●

Стаю, бы здань, над родным
плёсам,
І чайкі плачуць, як у сне,
І тысячы зламаных лёсаў
І нада мной,
І ува мне.

●

Шчанём яго з лесу прынеслі
І прыручылі. І кормяць, і
лашчаць...
Чаго ж гэтак жаласна ў поўнач
Вые на прывязі воўк?

●

Абарвалі песню на паўслове,
З пясняю —
ніць долі і жыцця...
...Ён глядзіць на нас
маладзікова,
Чыста і бязгрэшна —
як дзіця.

●

Цягнуўся,
Цягнуўся
Да ісціны,
Да таямніцы, —
І вось сёння хаджу
З сэрцам забінтаваным,

●

Праз тысячы тысяч,
Праз мільёны гадоў
Ляцелі дзве зоркі на стрэчу.
Спаткаліся там вунь, над борам,
Учора увечар —
І, успыхнуўшы, згаслі, —
І я іх аплакаў любоў.

«ЛіМ» ПАВЕДАМЛЯЕ

У МІНІСТЭРСТВЕ КУЛЬТУРЫ БССР

На пасяджэнні калегіі міністэрства разгледжана пытанне аб мерах па паляпшэнні камплектавання і захоўвання фондаў масавых бібліятэк рэспублікі. Адзначалася, што, нягледзячы *на самую высокую кнігазабяспечанасць*, звыш паловы чытачоў у масавых бібліятэках не знаходзяць для сябе неабходных выданняў. Адмовы на мастацкую і дзіцячую літаратуру, канкрэтныя кнігі галіновай часткі фондаў складаюць дзве трэція ад усіх заказаў. Гэта зніжае прэстыж бібліятэкі і вядзе да расчаравання чытачоў у яе магчымасцях.

Узнікшая сітуацыя з'яўляецца вынікам недасканаласці выдавецкай справы і сістэмы размеркавання кніжнай прадукцыі. Палажэннем па бібліятэчнай справе ў СССР, зацверджаным Прэзідыумам Вярхоўнага Савета СССР, бібліятэкам гарантавана права на прыярытэтнае забеспячэнне літаратурай, але пакуль што яны знаходзяцца ў нераўнапраўным становішчы з кнігагандлем. Бібліятэчныя калектары, якія з'яўляюцца галоўнымі пастаўшчыкамі кніг бібліятэкам, *не могуць задаволіць* іх запатрабаванні, бо атрымліваюць абмежаваную колькасць кніг цэнтральных выдавецтваў, а тэматыка беларускіх выданняў не адпавядае ў поўнай меры патрэбам чытачоў. Дарэчы, толькі 8% кніг здольны прапанаваць масаваму чытачу выдавецтвы «Ураджай» і «Навука і тэхніка». Як высветлілася, не больш 10% пазіцый тэматычных планаў рэспубліканскіх выдавецтваў цікавяць моладзь. Але, каб асвоіць выдзеленыя сродкі на набыццё літаратуры, бібліятэкары *былі вымушаны* браць кнігі, якія ёсць.

У выніку ў бібліятэках накапілася шмат выданняў, у якіх чытачы не маюць патрэбы. Як сведчаць даследаванні, 24% фондаў масавых бібліятэк зусім не выкарыстоўваюцца, а 40% — выдаюцца зрэдку. На жаль, дрэнна яшчэ чытаецца і беларуская літаратура. Прычын тут шмат: слабае валоданне насельніцтвам беларускай мовай, якасны ўзровень літаратуры, кампетэнтнасць бібліятэкара як прапагандыста кнігі.

Ёсць праблемы і ў захаванні бібліятэчных фондаў. Нездавальняючы стан матэрыяльна-тэхнічнай базы большасці бібліятэк (64% бібліятэк размешчаны на плошчы менш за 50 кв. м), адсутнасць ксеракапіравальнай тэхнікі ствараюць адмоўныя магчымасці іх утрымання, не спрыяюць якаснаму абслугоўванню чытачоў. Таму ў апошні час колькасць іх у масавых бібліятэках штогод зніжаецца.

Удзельнікі калегіі, кіраўнікі навуковых бібліятэк унеслі шмат прапаноў па вырашэнні *пастаўленых праблем*. У прыватнасці, метадычныя цэнтры бібліятэк сумесна з Міністэрствам культуры павінны распрацаваць новую канцэпцыю масавай бібліятэкі, перагледзець стратэгію яе фондаў і вызначыць нарматывы іх фарміравання.

Прапанавана даць бібліятэкам больш самастойнасці ў набыцці літаратуры і расходаванні сродкаў, удакладніць іх узаемаадносіны з бібліятэчнымі калектарамі. Прысутныя згадзіліся, што трэба звярнуць увагу выдавецтваў на пашырэнне тэматыкі навукова-папулярнай літаратуры, асабліва для моладзі, а таксама пазнавальнай — для дзяцей сярэдняга і старэйшага ўзросту. Неабходна, адзначалася на калегіі, каб прадстаўнікі выдавецтваў часцей сустракаліся з бібліятэчнымі работнікамі і сумесна вывучалі попыт чытачоў, водгукі на выданні.

Прадугледжана вырашыць і шэраг канкрэтных пытанняў у дапамогу бібліятэкам: забеспячэнне грампласцінкамі і магнітафоннымі запісамі, перыядычнымі выданнямі, якія распаўсюджваюцца толькі ў розніцу, *дадаткамі да часопісаў «Вокруг света»* і «Сельская молодежь», а таксама тэхнічнымі сродкамі: магнітафонамі і прайгравальнікамі, цэнтральныя бібліятэкі, акрамя таго, — відэамагнітафонамі. З вялікім абурэннем гаварылі кіраўнікі бібліятэк пра доўгі час дастаўкі літаратуры ў філіялы. Таму вырашана распрацаваць дасканалы парадак дастаўкі літаратуры ў бібліятэкі-філіялы па кожным раёне з улікам усіх транспартных сродкаў, а адказнасць ускласці на загадчыкаў аддзелаў культуры.

ГІСТОРЫКАМ М. Ермаловічам зроблена найважнейшае для разумення далёкага мінулага Беларусі адкрыццё. Ім устаноўлена, што племя літва, якое дало дынастыю вялікіх літоўскіх князёў і саму назву Вялікага княства Літоўскага, жыло не ў сучаснай Літве, а ў верхнім Панямонні, у акружэнні славянскіх плямёнаў.

З цягам часу племя літва растварылася ў беларускім народзе. Гэта магло быць толькі ў тым выпадку, калі *яно было* зусім малалікім. Такім чынам, няма чаго і казаць пра заваяванне літвой Беларусі.

(Сэнс знаходкі М. Ермаловіча зразумелі не ўсе. Аб гэтым сведчыць, у прыватнасці, ліст А. Катэрлі («ЛіМ», 19 мая 1989 г.), напісаны як рэпліка на мой артыкул «Паглядзім з пазіцыі праўды» («ЛіМ», 10 лютага 1989 г.), дзе аўтар ізноў паўтарае і адстойвае версію аб літоўскім «заваяванні»).

Але якім было этнічнае сваяцтва летапіснай літвы? Для М. Ермаловіча няма сумненняў, што гэта было балцкае племя. І раптам у ягоным новым артыкуле (гл. «Студэнцкая думка», 1989, № 4) чытаю: «Як устаноўлена даследчыкамі, аніводнае імя так званых літоўскіх князёў не тлумачыцца літоўскай мовай».

Вось табе маеш! Нішто сабе балцкае племя. Добра вядома, што дахрысціянскія паганскія імёны ў славян хоць штосьці азначалі: Багдан — бог даў, Святлана — светлая і г. д. Так было і ў цэлым свеце, бо не сталі ж бы людзі выдумляць нейкую бязглуздзіцу, каб называць сваіх дзяцей. Дый хрысціянскія імёны штось значаць на старажытнаяўрэйскай, старажытнагрэчаскай або лацінскай мовах: Іван — богам дадзены, той самы Багдан, Валянцін — здаровы, Віктар — пераможца. Значыць, калі літоўцы не разумеюць імёнаў літоўскіх князёў,— мова, у якой былі створаны тыя імёны, *была* **не балцкая.**

Тады якая? Адказ наплывае сам сабой, але я не спяшаюся абвяшчаць яго ўголас. Правяраю спачатку, чым М. Ермаловіч даводзіць, што летапісная літва была балцкай.

«Старажытная Беларусь» —надзвычай грунтоўная праца. Проста ўражвае скрупулёзнасць, з якой аўтар аналізуе мінуўшчыну. Перапрацаваны жахлівы аб'ём літаратуры: амаль 800 зносак! І якое ўважлівае чытанне цьмяных *летапісных* тэкстаў! Не перабольшваючы, можна сказаць, што такога даследчыка даўно чакала наша гістарычная навука.

Але ці ў стане ахапіць усё розум аднаго чалавека? Ці можа быць абсалютна бездакорнай вялізная праца, якая абапіраецца і на чужыя даследаванні, чужыя думкі? Малаверагодна.

Вось і з літвой М. Ермаловіч не робіць спробы выйсці за межы сказанага папярэднікамі. Прыняўшы на веру балцкасць літвы, ён і тапаніміку нашу лічыць у значнай ступені балцкай. «Тыпова балцкай», у прыватнасці, ім абвяшчаецца назва ракі Лахва.

Чаму? Мікола Іванавіч не тлумачыць. Значыць, я меркаванне гэта павінен браць на веру. А для мяне «Лахва» асацыіруецца з «Масква».

Кажуць, палеантолагі могуць па адной-дзвюх костках узнавіць увесь шкілет і вонкавы выгляд жывёліны, што вымерла мільёны гадоў назад.

А ці можна тое самае зрабіць з мовай, калі ад яе засталося ўсяго некалькі слоў-імёнаў, дый тыя невядома што значаць? Дый калі ты сам лінгвіст?

Пошукі, знаходкі, версіі

Іван ЛАСКОЎ

ПЛЕМЯ ПЯЦІ РОДАЎ

Летапісная літва: сваяцтва і лёс

ЛІТВА... ЛІТВА... Што мне нагадвае гэтае слова? Гэта вельмі своеасаблівае слова. Яно — збіральнае, тыпу «жарства». А народы звычайна завуцца ў множным ліку: рускія, украінцы, літоўцы... Так было і са старажытнымі плямёнамі: паляне, крывічы, радзімічы... Але ёсць і нешта падобнае літве: мардва!

Літва, мардва, Лахва, Масква. Ці ёсць паміж гэтымі словамі сувязь? Паміж «Лахва» і «Масква» — цалкам магчыма. Тое і другое — рэкі. Аб паходжанні назвы «Масква» пішуць час ад часу. Як памятаю, слова гэтае фіна-ўгорскае: «Ва» азначае «вада», рэштку лінгвісты дакладна вытлумачыць не могуць. Значыць, зусім верагодна, што «Лахва» — Лах+вада (ва). А ці можа ўваходзіць слова «вада» ў назву народа?

А чаму б і не? Напрыклад, «людзі вады».

Змалку люблю разглядваць карты. Змалку запамяталася, што недзе на поўначы месціцца цэлы куст рэк, чые назвы канчаюцца на «ва»: Сосьва, Лысьва... А ў Мардовіі? Бяру «Малый атлас СССР» — вялікіх атласаў, на жаль, у нас не выдаецца. Буйнамаштабныя карты лічацца сакрэтнымі. Засакрэчваць у нас умеюць. Знаёмы геолаг расказваў, што засакрэчана нават геафізічная карта СССР, атрыманая ў якасці падарунка ў гады вайны ад... амерыканцаў.

Маштаб «Малога атласа» сапраўды такі малы, што паказаны толькі самыя буйныя рэкі. Згадваю, што маю яшчэ атлас аўтамабільных дарог, чый фармат і адпаведна маштаб удвая большы. Сапраўды, тут рэк паказана куды больш. Але ў Мардовіі з «ва» ўсё адно няма. І ўвогуле іх няма. апрача Масквы, у цэнтры Расіі. Толькі каля Палярнага круга, у Комі АССР, у Пермскай і Свярдлоўскай абласцях знаходжу тое, чаго шукаю.

Лемва, Евва, Айюва, Мойва, Нердва, Елва, Колва, Адзьва і яшчэ дзесяткі падобных. Але Лахвы між іх няма. На вока трапляюць зусім іншыя назвы: Ула, Уса, Сула, Тур'я, Рутка... Бяру даведнік да БелСЭ. Так, не памыляюся! Ёсць і ў нас такія. Назваў Ула тры (рака, возера і гарадскі пасёлак), Уса — таксама тры (усе — рэкі), Тур'я — чатыры (тры рэкі і вёска); ёсць і рака Сула, і рака Рутка. І яшчэ ёсць назва Уша, блізкая да «Уса»: іх пяць — тры рэкі і дзве вёскі. Што азначаюць гэтыя назвы, я яшчэ не ведаю, але ж ці не зразумела, што Усу нельга звязваць з вусамі, Ушу — з вушамі, Улу разглядаць як варыяцыю імя Улляна, а Сулу выводзіць ад рускага «сулить»? Дый Тур'я ці мае адносіны да тура, калі такую самую назву я знайшоў на поўначы Заходняй Сібіры, дзе пра тураў і не чулі?

Але ўсё гэта — спадарожнае. Галоўнае для мяне — назвы з «ва», тым кавалачкам чалавечай мовы, што ўваходзіць у слова «літва». Ці ёсць у нас на Беларусі яшчэ рэкі, назвы якіх канчаюцца гэтым «ва»?

Чытаю спісы рэк па абласцях у пятым томе «Энцыклапедыі прыроды Беларусі». Ёсць! Выпісваю іх асобна па кожнай вобласці. І вось што маю:

Брэсцкая вобласць. Зальвянка (170 км. Выпісваю таму, што яе першапачатковая назва — безумоўна, Зэльва, як завецца мястэчка, што стаіць на гэтай рацэ), Лахазва (29), Літкава (14), Маства (80), Пульва (54), Сваротва (35).

Віцебская вобласць. Дзіва (29), Маргва (36), Прорва (12).

Гомельская вобласць. Гніва (20), Мытва (58), Ражава (20).

Гродзенская вобласць. Валова (39), Восава (14), Дзітва (93), Зальвянка (170), Ізва (26), Кернава (19), Клява (56), Нарва (24), Паніква (16), Сасва (25), Сваротва (35).

Магілёўская вобласць. Грава (14), Езва (23), Клява (80), Лахва (90), Лахвіца (19). Выпісваю таму, што першапачатковая назва — тая сама Лахва).

Мінская вобласць. Клява (80), Кляваца (31. Ад «Клява»), Лонва (28), Наква (14), Рова (29), Талва (10), Тонва (13), Удава (13).

Падлічваю агульную колькасць. 36! Потым заўважаю, што тры ракі палічыў двойчы: Зальвянка цячэ па Брэсцкай і Гродзенскай абласцях, Сваротва — таксама, Клява — па Магілёўскай і Мінскай. Значыць, 33. Нямала!

Сёй-той чытач, відавочна, зазначыць, што я дарма ўключыў у свой спіс такія назвы, як Дзіва, Гніва, Валова, Восава, Удава. Маўляў, яны і так цалкам зразумелыя, чаго іх шукаць у Комі? Не спяшайся, чытач, не спяшайся! Давай падумаем. Напрыклад, «Дзіва». «Дзіва» ў сэнсе «цуд» — сярэдняга роду (яно), рэкі на нашай мове словамі сярэдняга роду не называлі! «Валова»... Няўжо гэтая рака (39 км) належыць валу? Або «Удава». Чаму «ўдава»?

Зразумеласць гэтых назваў вонкавая, уяўная, выпадковая. Калі ж адняць «ва», то яны ўвогуле робяцца незразумелымі: што такое «дзі»? Што такое «ўда»? Вуда? Яшчэ адна лухта. А тым часам ёсць у Бурацкай рэспубліцы рака Уда, на якой якраз і стаіць Улан-Удэ. Уда-вада (Уда-рака) — вось што такое Удава, а не жанчына, што страціла мужа.

Перачытаўшы свой спіс і засвоіўшы, вяртаюся да картаў Комі АССР, Пермскай, Свярдлоўскай і Архангельскай абласцей. Як сапёр з мінашукальнікам, рухаюся з лупай па карце, вышукваючы на чужых землях назвы з майго спіса. І — не знаходжу... Аніводнай! Ці я сляпы, ці праўда мае «ва» не маюць адносін да «ва» фіна-ўгорскіх?

Ёсць адзін спосаб праверыць гэта: знайсці слоўнік мовы, на якой вада — «ва».

Рэспубліканская якуцкая бібліятэка імя А. С. Пушкіна, дзе я звычайна папаўняю свае веды, стаіць якраз насупраць майго дома. Нават узімку, калі мароз не надта за сорак, хаджу сюды без паліто, каб не стаяць у чарзе да распранальні. З вокнаў краязнаўчага аддзела, дзе пераважна я сяджу, відаць вокны мае кватэры. Але, паглыбляючыся ў стагоддзі, я іх не бачу.

Як рэспубліканская, бібліятэка атрымоўвае абавязковыя экземпляры ўсіх кніг, што выходзяць па краіне на рускай мове. Але, на жаль, агульная для ўсіх айчынных бібліятэк бяда не мінула і яе. Кнігі прыходзяць штодзень, а памяшканні не пашыраюцца з 1972 года. Для таго, каб паставіць новыя выданні, з паліц здымаюць старыя, асабліва тыя, што не маюць прамых адносін да Якуціі, звязваюць і адносяць у склад. З кожным годам такім чынам робіцца недаступнай для чытачоў усё большая колькасць выданняў мінулых дзесяцігоддзяў. Спачатку — дваццатых гадоў, потым — трыццатых, цяпер дайшла чарга да саракавых. Ды яшчэ з-за цеснаты вельмі няпоўны агульнадаступны каталог. Кніга можа мецца ў бібліятэцы, а ў каталогу яе не знойдзеш, а калі і знойдзеш, атрымаеш не заўжды. Таму, калі я ішоў у «пушкінку», мяне, можна сказаць, грыз непакой: ці змагу здабыць тое, што мне патрэбна.

Так, па сутнасці, і выйшла. У бібліятэцы не аказалася ні мардоўскіх, ні карэльскіх, ні эстонскіх, ні літоўскіх слоўнікаў. Усяго ўдалося атрымаць марыйска-рускі, руска-ўдмурцкі і комі-пярмяцка-рускі.

У марыйска-рускім слоўніку «ва» не аказалася, вада ў марыйцаў гучыць як «вюд». Руска-ўдмурцкі слоўнік перакладае ваду словам «вы». Як кажуць, цёпла, але не горача. І вось мая апошняя надзея — комі-пярмяцка-рускі слоўнік. Калі «ва» няма і ў ім, прыйдзецца справу адкласці і здабываць іншыя фіна-ўгорскія слоўнікі. У першую чаргу комі-зыранскія (комі-зыране — асноўнае насельніцтва Комі АССР, комі-пермякі — Комі-Пярмяцкай нацыянальнай акругі, што ўваходзіць у склад Пермскай вобласці). Здабываць праз МБА, а гэта — месяцы і месяцы...

Са зразумелым хваляваннем гартаю кнігу і знаходжу: «**Ва** I вода, водный.. **зэр ва** дождевая вода... **ключ ва** ключевая вода... **ва кора** безвкусный, как вода... **ва** III река, речной».

Як абухом стукнуты, узіраюся ў старонку. Няўжо так проста і лёгка? **Зэр ва** — гэта ж Зэльва! Значыць, «Зэльва» — дажджавая вада? «Ва кора» — ці ж гэта не Вячора? Ёсць такая рака ў Любанскім раёне. Яе ўжо амаль паспелі перахрысціць у Вячору, ужо і БелСЭ спачатку дае «Вячэра», а «Вячора» — у дужках...

Трохі ніжэй на той самай старонцы кідаецца ў вочы: «**вавьёр** 1) бродяга, 2) бездельник». Дык вось адкуль узялася вавёрка ў назве ракі, што цячэ ў Лідскім раёне! «Вавёрка» — гэта «бадзяга» (вавьёр)+«ка». Што такое «ка», я пакуль не ведаю, але ўсё адно бадзяга-рака падабаецца больш, чым рака-вавёрка.

Яшчэ ніжэй. «**Вож** III приток реки». Адчуванне слова маё абвастраецца, і я разумею раптам, што «вож» і «Сож» — адно і тое ж, што гэта дыялектныя варыянты аднаго слова. Вёска мая, Беразнякі, стаіць за 12 кіламетраў ад Сажа. Там была прыстань, ад якой мы ездзілі на параходах, а потым на цеплаходах у Гомель. Колькі падлеткам даводзілася стаяць над плынню Сажа і думаць, чаму ён так завецца! І вось, на схіле год, нарэшце ведаю гэта.

Знайду я ключ да «літва» ў гэтым слоўніку або не знайду — для мяне ўжо не мае вялікага значэння: усё адно цікава. І я знаёмлюся з ім не ўпохапкі: чытаю і прадмову, і граматычны нарыс, што змешчаны ў заключэнне.

КОМІ - ПЯРМЯЦКАЯ МОВА — з групы фіна-ўгорскіх, падгрупы пермскіх. У падгрупу, апрача яе, уваходзяць яшчэ комі-зыранская і ўдмурцкая мовы.

Слоўнік змяшчае 27 тысяч слоў. Выдадзены ў 1985 годзе. Калі б мая здагадка завітала да мяне пяць гадоў назад, я не змог бы яе праверыць. Склалі слоўнік Раіса Міхайлаўна Баталава, супрацоўніца Інстытута мовазнаўства АН СССР, і Антаніна Сямёнаўна Крывашчокава-Гантман, дацэнт Пермскага педінстытута. Не ведаю, самі яны комі-пярмячкі або з тых адданых рускіх жанчын, што так шмат далі для станаўлення культур малалікіх народаў Урала, Сібіры і Далёкага Усходу.

У 1979 г. комі-пермякоў налічвалася 153 тысячы чалавек (комі-зыранаў — 322 тысячы). Сёння яны жывуць пераважна ў Комі-Пярмяцкай нацыянальнай акрузе (33 тыс. кв. км). А былі часы, калі комі-пермякі займалі такую значную тэрыторыю, што яна называлася Перм'ю Вялікай. Але калі ў XV стагоддзі пермякі былі далучаныя да Маскоўскай дзяржавы, арэал іх стаў хутка змяншацца, а сам народ — асімілявацца. Пра ўсё гэта я чытаю ў прадмове. «Постепенно значительная часть коми-пермяков смешалась с русскими, оставив на обрусевшей территории свои названия рек (Обва, Косьва, Сива, Лосьва и др.), населенных пунктов (Чердынь, Вильгорт, Камгорт, Майкар и др.)».

Трохі пра комі-пярмяцкую мову. Гэта, мабыць, нароўні з комі-зыранскай, найболей чыстая з усіх фіна-ўгорскіх моў. Доўгі час пермякі жылі ізалявана. Сюды не дайшлі татары, што пакінулі моцны след на мардоўскай, марыйскай мовах.

Гукавы склад, як ні дзіўна, нагадвае беларускі. Ёсць гук «дз», заўсёды мяккі. Вядомы даследчык пермскіх моў В. І. Лыткін у артыкуле «Коми-пермяцкий язык» (зб.: «Языки народов СССР, т. 3. М., 1966) так і піша, што гэты гук комі-пярмяцкай мовы блізкі да беларускага «**дз**» у слове «дзень». Ёсць і гук «**дж**», заўсёды цвёрды — таксама, як у нас. У сваёй іншай працы «Древнепермский язык» (М., 1952, с. 23) В. І. Лыткін паведамляе: «Древнепермское **в**, в особенности перед гласными непереднего ряда, акустически близко стояло к неслоговому **у**» (гэта значыць, да **ў**). Такая асаблівасць захоўваецца і ў сучасных комі мовах. Афрыката «**тш**» у комі-пярмяцкай мове адпавядае нашаму цвёрдаму «**ч**». Такім чынам, атрымоўваецца, што амаль усе гукавыя адрозненні беларускай мовы ад рускай узяты са старажытнай пермскай мовы. Гукаў, якіх няма ў рускай і беларускай мовах, а ў комі-пярмяцкай мове ёсць, практычна адзін «ӧ», па гучанні, як піша В. І. Лыткін, блізкі да англійскага галоснага ў слове «гёр'с». (Гэты гук, як убачыць у далейшым чытач, вельмі мне дапамог, калі я звярнуў на яго належную ўвагу).

У граматычным жа сэнсе гэтая мова адрозніваецца ад нашай мовы значна. Тут няма катэгорыі граматычнага роду: ролю прыметнікаў звычайна адыгрываюць назоўнікі, калі іх ставяць перад іншымі назоўнікамі; пры гэтым яны не скланяюцца. Назоўнікі і займеннікі скланяюцца, склонаў — 17. Развітая сістэма дзеяслова.

Першасныя словы (вада, зямля, дрэва, агонь і г. д., асновы дзеясловаў) аднаскладовыя. Калі ў назоўніку два або болей склады без суфіксаў — гэта ўжо складанае слова. Складанае часта дае зусім новы сэнс. Напрыклад, «ягӧд» (ад гэтага слова, мусіць, наша «ягада») складаецца з дзвюх частак: «яг» — «малады сасоннік» і «ӧд» — «гарачыня». Злучальныя галосныя ўжываюцца, здаецца, толькі тады, калі адбываецца цяжкі для вымаўлення збег зычных. Можна сказаць, ад комі-пярмяцкай мовы так і патыхае старажытнасцю, тым таемным часам, калі чалавек толькі вучыўся гаварыць. Як захаваліся да нашага часу гэтыя «ва», «му» (зямля), «пу» (дрэва), «бі» (агонь)? Слава народу, што іх пранёс праз тысячагоддзі, каб мы маглі зразумець, з чаго пачыналася мова!

Шмат эпох назад былі названы рэкі. Гэта словы яшчэ больш архаічнага стану фіна-ўгорскіх моў, чым той, у якім знаходзіцца комі-пярмяцкая мова сёння. Што нам дае разуменне гэтага практычна? Што ў гэтых назвах кожны склад, нават такія, як «ю», «у», «я», «е», «і», «о» ўяўляюць сабой асобнае слова. Тым у першую чаргу і адрозніваюцца фіна-ўгорскія назвы ад славянскіх і балцкіх.

І вось я спрабую адгадаць першы склад у назвах майго спіса, дзе другі («ва») мне ўжо вядомы.

Дзіва «Дзиб — глухой, густой лес». Такім чынам, можна дапусціць, што першапачаткова было «Дзібва». «б» і «в» — блізкія гукі, таму непазбежна павінны былі зліцца, тым болей што «дзібва» — незразумела, а «дзіва» — зразумела цалкам.

Прорва. «Прорва — топкое место». У такім значэнні, што болей адпавядае невялікай рэчцы (12 км), наша «прорва» не ўжываецца. Падобна, што наша «прорва» — запазычанне з фіна-ўгорскіх моў.

Мытва. «Мыт — понос».

Ізва. «Из — камень».

Нарва. «Нар — нары». Гэта, можа, і не пераканаўча, але назва безумоўна фіна-ўгорская. Ёсць Нарва на мяжы РСФСР і Эстонскай ССР.

Езва. «Езь — язь».

Лахва. Думаецца, раней называлася «Логва», дзе «лог» азначала лог (слова, відавочна, намі запазычана, у комі-пярмяцкай мове яно ёсць).

Лонва. «Лонь — тихий».

Наква. «Нок — сметана».

Тонва. «Тон-тон - обледеневший, мёрзлый».

Пульва. «Пуль-паль (изобраз.): пуль-паль керны — плескаться водой» (літаральна «рабіць пуль-паль»).

Вось і ўсе пакуль што поспехі ў разгадванні назваў з «ва» тых рэк, што цякуць на Беларусі.

Мала?

Я думаю, дастаткова, каб пераканацца, што з дапамогай комі-пярмяцкай мовы яны **разгадваюцца**, і што, значыць, анііякія яны не балцкія, а самыя сапраўдныя фіна-ўгорскія, не проста фіна-ўгорскія, а менавіта **пермскія**. Мова літвы была з той жа падгрупы моў, што і сучасная комі-пярмяцкая мова.

«Але чаму «мова літвы»? — спытае прыдзірлівы чытач. — Ну, добра, ты давёў, што назвы з «ва (прынамсі, частка іх) — фіна-ўгорскія. Але хто сказаў, што гэтыя назвы былі дадзены літвой? Чаму ты так вырашыў? Толькі таму, што і назва «літва» канчаецца на «ва»?

Не толькі і не столькі таму. Калі б я меў толькі такі доказ, то, можа, і не пачынаў бы гаворкі.

КАЛІ Я СКАЖУ, што спачатку высвятляў этымалогію гідронімаў, а за назву «літва» ўзяўся толькі пасля іх, чытач, вядома ж, мне не паверыць. І будзе мець рацыю, бо які нармальны чалавек на маім месцы стаў бы скрупулёзна даследаваць другараднае, бачачы, што ён на правільным шляху да галоўнага? Слова «літ» я пайшоў шукаць адразу, як толькі прачытаў і перачытаў старонку з «ва». І на пачатку «літ» я не знайшоў.

Расчараваны, я пачаў гартаць слоўнік, шукаючы патрэбныя словы: сонца, зямля, агонь, чалавек. Знайшоў: чалавек — «морт». А я думаў, што «літва» — «людзі вады». Выходзіць, не. Чалавек — «морт», людзі — «йоз». Цікава, чаму гэта ў розных мовах людзі — нешта іншае, чым «чалавекі»? Вось і ў якуцкай мове чалавек — «кігі», людзі — «джон».

«Людзі вады» — гэта было б «йозва», чалавек вады — «морт-ва». Чакай... «Морт-ва» — гэта ж мардва!

(Працяг на стар. 14—15).

ПЛЕМЯ ПЯЦІ РОДАЎ

(Пачатак на стар. 12—13).

«Морт» уваходзіць і ў «удмурт». То што ж, «чалавек» у назве народа — абавязковае?

І раптам я згадваю, што ў прадмове штосьці сказана наконт «л» у комі-пярмяцкай мове, быццам бы «л» з чымсьці чаргуецца... Так і ёсць! «В коми-пермяцком языке два наречия: северное и южное. (...) Продолжает оставаться главное отличие — употребление фонем «л» и «в». Южные говоры... утратили фонему «л». Вместо нее в середине слова перед гласными и согласными, а также в конце слова появляется «в».

Значыць, «літ» — усё адно, што «віт»? Праверым, ці ёсць «віт»?

Ёсць. «Віт» азначае «пяць». Лік «пяць», толькі і ўсяго.

Сяджу збянтэжаны, думаю. Што ж гэта такое ў мяне атрымоўваецца? «Літва» — «пяць водаў». Як гэта — «пяць водаў»?

Хвіліначку... «Ва» — не толькі «вада». Гэта яшчэ і «рака». «Пяць рэк» — гэта куды лепш! Племя пяці рэк! Якіх? Вядома, самых вялікіх: Дняпро, Прыпяць, Дзвіна, Нёман. Пятая — Бярэзіна. Ва ўсе гэтыя рэкі ўпадаюць мае «ва». «Ва» на Беларусі няма толькі на ўсход ад Дняпра, таму « з пяці рэк» выключаецца Сож.

І яшчэ, як сполах маланкі: «віт» — «Вітаўт» азначае пяты.

Што «пяты»? Гэта трэба знайсці. Але ж называлі ў славян «Пятком» пятае дзіця ў сям'і. З таго ж шэрагу імёны Траццяк, Чацвяртак, Шостак, Можа, «Вітаўт» —пяты+дзіця, пяты+сын. Гляджу «овт» — у летапісах жа «Витовт». «Овт» не знаходжу. Нічога, не ўсё адразу... Віцень, «Витень» —таксама «пяты» (віт). Што такое «ень»? Шукаю. Няма! Ёсць «ен» — «бог». «Пяты бог»? Чаму? Імкнуся зразумець логіку старажытных...

Заўважаю, што маю ключ яшчэ да двух іменаў: «морт» — «чалавек». **Жыгімонт** — Жыгі+монт, Скірмунт — Скір+ +мунт. І «монт», і «мунт» — тое самае, што «морт». Тым болей, што па-ўдмурцку чалавек — «мурд». «Чалавек» як частка імя падыходзіць цалкам. Застаецца даведацца, што такое «жыгі» і «скір».

«Жыга» па комі-пярмяцку «страх», «страшны». **Жыгімонт** — Страшны Чалавек!

«Скӧр» па-комі-пярмяцку «злы, сярдзіты». Скірмунт — Злы Чалавек або Сярдзіты Чалавек!

Сам сабе не магу паверыць, што так лёгка гэта разблытваецца. Зрэшты, не ўсё...

Некалькі дзён трачу на **Міндоўга.** «Довгыны — ударить, двинуть». «Довг» — корань гэтага дзеяслова і яго загадная форма. Калі паставіць «ударыць, сунуць» у шэраг «Страшны Чалавек, Злы Чалавек», то яно нібыта і не выбіваецца. А вось «мін» не магу знайсці. Потым згадваю, што імя Міндоўг вядома ў двух варыянтах, другі варыянт — **Мендоўг.** Слова «мен» таксама няма. Але ёсць «ме» — «я», і аказваецца, адной са склонавых формаў, менавіта формай вінавальнага склону з'яўляецца «мен». Значыць, Мендоўг — «мяне ўдарыў», «той, хто мне сунуў», «мяне ўдар». Ну што ж, відаць, такія імёны хлопчыкам з роду вояў даваліся *невыпадкова* — каб ворагі баяліся. Так разважаю я...

Без намаганняў перакладаю **Радзівіла,** толькі пераклад не магу зразумець. «Радз 1 (мат, плетенка) подстилка в санях из прутьев, дранок; 2 (деревянный крест, деревянная рама под сито для процеживания кваса)». **«Виль** новый». Такім чынам, атрымліваецца нейкая «Новая Пляценка» ці «Новая Рама», «Новы Крыж Для Сіта». Або, калі ўлічыць, што першае слова стаіць у пазіцыі прыметніка — «Плеценая Навіна», «Рамная Навіна», «Крыжавая Навіна». Можа, апошняе — самае дакладнае, у сэнсе новахрышчоны? Ці нейкая мянушка? Дарэчы, здаецца, Радзівіл — не імя, дадзенае пры нараджэнні, яго нібыта дарослага ашчаслівілі такім імем.

Неяк увечары, гартаючы БелСЭ, знаходжу яшчэ адно старажытнае літоўскае імя — **Вігунт.** Гэта мяне бянтэжыць. Я ўжо прывык, што Вітаўт *і* Віцень — «пятыя», і раптам узнікае імя, якое пачынаецца з «Ві», але за гэтым «Ві» не ідзе «т». Здагадваюся, што зрабіў памылку, і на самай справе гэтыя імёны трэба дзяліць на часткі не Вит+овт и Вит+ень, а аддзяляючы толькі «Ві»: Ви+ +товт, Ви+тень, Ви+гунт. Трэба тэрмінова гэта праверыць, а *«пушкінка» ўжо зачынена!*

Раптам мне здаецца, што «Витень» мне штосьці нагадвае. Нібыта ў рускай мове ёсць слова «витютень», азначае штосьці жывое: ці то звярка, ці то птушку (аказалася — голуб). Бяру слоўнік Даля: можа, побач з «витютень» агледжу и «витень»? І вось чытаю ў гняздзе «вить»: **«витень** влгд. арх. плеть, кнут, бич, арапник, ременница, погонялка, пуга». Ну што ж, па сэнсе для княскага імя, імя воя — падыходзіць, але ўжо занадта яўная сувязь паміж гэтым бізуном і словам «вить», гэты «витень» яўна ўтвораны ад рускага слова. Я ўжо гатовы паставіць Даля на паліцу, аж заўважаю далей, больш дробным шрыфтам яшчэ раз «витень»! «Витель сиб. нож на ремне и на ратовище, которым бьют на лыжах сохатого, лося». Вось гэта ўдача! Тут аніяк не скажаш, што гэта «витень» ад рускага «вить»? Нож на рамяні! Што ж тут *нож, што рэмень?* Улічваючы, што «ви» ўваходзіць у тры імені, мабыць, «ві—нож», бо з якой нагоды такая павага аддавалася б рэменю? Гэта пацвярджае зноў Даль: **«гантай** нвг. гантан ряз. гайтан шнурок, особ. на крест». Ві+гунт — Нож На Шнурку. «Товт» у Даля знайсці не магу, Вітаўт застаўся нявытлумачаным, але і Віценя з Вігунтам дастаткова, каб палепшыць настрой.

Назаўтра іду ў бібліятэку і разгортваю слоўнік ва ўпэўненасці, што «ві» — па-комі-пярмяцку «нож». Аказалася... «масла». Ледзь не пакрыўджаны, шукаю «тень». Знаходжу «тӧн»: «учора». Ві+тӧн — учарашняе масла. Нішто сабе княскае імя...

І тут мяне працінае здагадка, што я да гэтага часу не ўсё разумеў у механізме надання іменаў. Калі чалавеку даецца імя? Пры нараджэнні. Што ў ім фіксуецца? Тое ўражанне, якое зрабіў на прысутных нованароджаны. «Учарашняе Масла» — значыць, ён колерам скуры падобны да такога масла. Колер учарашняга масла, дарэчы, прыемны, яно паспявае крыху пажаўцець; тым самым дзіця пахвалілі. «Мендоўг» — «Той, Хто Мне Сунуў»: дзіця сунула ножкай, магчыма, у твар, таму, хто над ім нахіліўся. «Страшны Чалавек», «Сярдзіты Чалавек» — гэта таксама магло быць сказана пры нараджэнні.

Расшыфраваў нанова Віценя, затое павіс **Вігунт.** Можа, і праўда — Нож На Шнурку? Наўрад. Знаходжу: **«Гӧнтӧм»** — голый, без шерсти, без перьев». Відаць, нарадзіўся без валасоў на галаве. А можа, і «гӧнтӧм» тут ні пры чым... З Вітаўтам такая гісторыя. Слізгануў позіркам ніжэй ад «ві» (масла) праз «віт» (пяць) і раптам... «вітӧт»! Вітаўт значыць проста «пяты». Але ёсць яшчэ і «ӧвт — мах, взмах». «Пяты Узмах»? Што гэта азначае, хай ламае галаву той, у каго яна большая.

У Л. Дайнекі, калі не памыляюся, ёсць развražанне, што азначае імя **Войшалк,** дзе пісьменнік зыходзіць са старажытнага беларускага слова «вой» (*воін*) і *«шал»*. Комі-пярмяцкі слоўнік дае такія значэнні. **«Вой** дикий, неприрученный». **«Шорк** (изобраз.) быстро: с шумом входить». Такім чынам, у гэтым імені таксама апісваецца першае ўражанне ад новароджанага: ён «увайшоў» «хутка, з шумам» і не даючыся ў рукі («дзікі, не прыручаны»).

Мы цяпер пішам **Альгерд,** а ў летапісах ён Ольгерд. **«Оль** согра «березово-еловый лес на заболоченных кочковатых низинах)». **«Гӧрд** красный». Відавочна, адлюстравана ізноў-такі ўражанне ад скуры новароджанага (колеру восеньскага лесу). Дарэчы, з «оль» («ол») маем і гідронімы: воз. Олтуш (Брэсцкая вобл.), рр. Ольніца і Ольса (Магілёўская вобл., тыя ж рэкі цякуць і ў Мінскай вобласці). Але калі ўлічыць, што ў пермскіх мовах няма і не было мяжы паміж «л» і «в», то «Ольгерд» можна прачытаць як «Овгерд», а гэта ўжо трохі іншае: «ов» па-комі-пярмяцку — корань слова «овны» (жыць), і «Овгерд» расшыфроўваецца як «жывая чырвань», што здаецца больш верагодным.

Кейстут да канца не зразуметы. Першая частка імя (кыйс) — корань дзеяслова «паляваць», над другой часткай трэба яшчэ гарбець.

Мільганула думка праверыць само слова **«кунігас».** Разумею, што гэта ад нямецкага **«кёніг»,** але раптам? І вось што выявілася. «Куніга» я, зразумела, у комі-пярмяцкім слоўніку не знайшоў (тут каралёў спрадвеку не было), але затое «ас», якое здавалася балта-літоўскім канчаткам (Альгірдас, Гедымінас — так вось пішуцца сёння ў Літве Альгерд і Гедымін), аказалася комі-пярмяцкім словам. Азначае яно «свой». «Кунігас» — «свой кёніг». Здаецца, лагічна.

Імя **Ягайла** складаецца з трох частак. «Ла» — як памятаем, варыянт «ва», «ай» — «бацька», «яг» — «малады сасоннік» (памятаеце ягӧд?) Такім чынам, перакласці можна так: «Малады сасоннік, бацькоўская вада».

Скіргайла. «Скір» — як у «Скірмунт» («злы, сярдзіты»), «айла» — «бацькоўская вада». Праўда, тут аказваецца лішняе «г», але, можа, першапачаткова імя гучала як «Скірягайла»? Тады замест «г» з'яўляецца паўнаважны «яг» — малады сасоннік.

Свідрыгайла. Гэтае імя дзеліцца на чатыры часткі: Сві+ +дрыг+ай+ла. «Сві» здаецца коранем дзеяслова **«свигнытны** быстро перепрыгнуть, сигануть». Ужыванне «свіг» можна растлумачыць, тым, што дзіця нарадзілася неяк нязвычна хутка. «Дрыг», бадай што, — фанетычны варыянт комі-пярмяцкага «дрӧг (изобр) вздоргнуть». Можа, хто-небудзь скажа, *што* гэта падобна да запазычання з рускай мовы, але чаму не магло не быць такога запазычання і ў літоўска-пермскай мове? Нагадаю, што ў нашай мове ёсць слова «дрыгва» — з тым жа самым коранем, але ў літоўска-пермскім афармленні (дрыг+ва). Зрэшты, я не філолаг (а тут і філолагам быць мала, трэба быць глыбокім мовазнаўцам), катэгарычна сцвярджаць не буду.

Што такое «бацькоўская вада»? Перш-наперш прыходзіць да галавы выраз «як дзве кроплі вады», г. зн. «падобны да бацькі». Але, здаецца, такая выснова была б занадта прымітыўнай.

Ці была для старажытных вада проста вадой, як для нас сёння? «Ва» па-комі-пярмяцку не толькі «вада» нават і цяпер. Гэта і «сок», і «рака». Але ж адначасова ў гэтай мове ёсць і слова «ю», што таксама «рака». Прычым гэтыя словы не замяняюць адно другое ў назвах рэк, а спалучаюцца: Юва, Юла (дыялектныя варыянты той самай назвы — Ува, Ула, Уса, Уша, Оша, Ока, Яна і інш.). **Юва** з сучаснай комі-пярмяцкай мовы перакладаецца «рачная вада». Але навошта было б старажытным людзям вось такім чынам называць шматлікія рэкі? Нелагічнасць назвы прыводзіць да думкі, што мы тут у чымсьці памыляемся. У чым жа? Ды, відавочна, у перакладзе «ва». Незразумела? Я хачу сказаць, што першабытныя ўгра-фіны ўкладвалі ў «ва» іншы сэнс, чым сённяшнія комі-пермякі.

Чым была вада для старажытных? Не толькі вадкасцю, якой можна напіцца і памыць твар. У старажытнай натур-філасофіі вада — адзін з асноўных элементаў прыроды, адно з яе першарэчываў. Што было гэтымі першарэчывамі ва ўяўленні старажытных? У кітайцаў — вада, агонь, зямля, дрэва, метал; у грэкаў — зямля, вада, паветра, агонь. І ў той, і ў другой сістэме першаэлементаў вада несумненна сімвалізуе сабой не вадкасць, а **жыццё,** *якое без вады немагчыма.* Так успрымалі свет не толькі старажытныя кітайцы і грэкі. Коранем комі-пярмяцкага слова «овны» (жыць) з'яўляецца «ов» — назва ракі Об. «Жыве!» — прашаптаў аднойчы дзікун, ступіўшы на бераг вялізнай, як мора, ракі... А як прамінуць тое, што ёсць яшчэ і назва Обва? Як яе перакласці: жывая вада? Не! Я думаю, у назвах рэк «ва» перакладаць не трэба. Обва «жывая ва», Юва— «рачная ва», Зэльва—«дажджавая ва», дзе «ва» — першасная стыхія, аснова жыцця. Тады нам стане больш зразумелай і былая назва хантаў і мансі **югра,** дзе «юг — блеск, сияние; юг», а «ра» — фанетычны варыянт усё таго ж «ва» (нагадаю, што *першая вядомая назва* Волгі — Ра). Не «бліскучая вада» або «паўднёвая вада», а «паўднёвая ва» — так трэба перакладаць гэтае найменне, дзе «ва» — субстанцыя чалавечага існення.

І вяртаючыся да слова «мардва», павінен прызнаць, што пераклад «людзі вады» — недакладны, бо, па-першае, «морт» — не «людзі», а «чалавек», каб было «людзі», дык было б «йозва»; па-другое, назоўнік, стаўшы перад назоўнікам, ператвараецца ў прыметнік, і, такім чынам, літаральны пераклад слова «мардва» будзе не «людзі вады», а «чалавечая ва», што знаходзіцца ў адным шэрагу слоў «рачная ва», «дажджавая ва», «жывая ва». У гэтым шэрагу і «бацькоўская ва»—субстанцыя жыцця, што перадаецца ад бацькі да дзіцяці.

Што «ва» было азначэннем такой субстанцыі, сведчыць і адсутнасць для азначэння жыцця такога ж кароткага, першаснага слова, як «ва», «пу», «бі», «ві» ў комі-пярмяцкай мове. Цяпер «жыццё» па-комі-пярмяцку «олом»: як сказана ў слоўніку, гэтае слова ўтворана ад «овны» (жыць).

Вернемся да «літва». Як жа груба я падышоў да гэтага слова, пераклаўшы яго «пяць рэк»! «Пяць ва». Што ж тут значыць «ва»? «Пяць жыццяў»? Ды не. Думаецца, прасцей: «пяць родаў». Пяць вялікіх разгалінаваных сем'яў — вось што, відаць, уяўляла сабой літва.

ДЗЕ Ж ЯНА ЖЫЛА? М. Ермаловіч вызначае яе арэалам верхняе Панямонне. Гэта пацвярджаецца і рэкамі. Менавіта на гэтыя мясціны прыпадае нібы згушчэнне рэк з «ва». Калі ўсяго на Беларусі такіх рэк 33, то 11 з іх цячэ па Гродзенскай вобласці. Пры гэтым у Лідскім раёне іх тры, Навагрудскім — тры, Ашмянскім — тры, Воранаўскім — дзве, Зэльвенскім — дзве; ёсць у Дзятлаўскім, Стаўбцоўскім, што мяжуе з Гродзеншчынай (некалькі рэк цякуць па двух і больш раёнах, таму сумарная колькасць выглядае больш фактычнай). Я думаю, гэта таксама можна браць пад увагу.

Але не магу пагадзіцца, што землі літвы з усіх бакоў былі аточаны землямі нашых продкаў. Арэал літвы, памойму, заходзіў і на тэрыторыю сучаснай Літвы, дзе літва межавала з аўкштайтамі, а мясцінамі, магчыма, і са жмуддзю.

На гэта, па-першае, паказвае тапаніміка. На памежжы з Літвой нямала фіна-ўгорскіх назваў, у тым ліку назваў населеных пунктаў, што шматзначна. Назва «Ашмяны» ідзе ад «ош», што па-комі-пярмяцку «мядзведзь» («ошма» — «мядзведжая ва». Рака з такой назвай маецца ў Горкаўскай вобласці). Горад быў названы людзьмі, якія ведалі літоўска-пермскую мову, на што паказвае герб Ашмянаў — мядзведзь, што стаў на дыбкі. Назва «Іўе» расшыфроўваецца як «выток ракі». У тым жа Іўеўскім раёне ёсць г. п. Юрацішкі, назва якога, магчыма, ідзе ад «Ю ра» — таго сама, што і «ю ва». У Астравецкім раёне маюцца Трокенікі; назва ідзе ад «трок»—што азначае «трок», скажу крыху пазней. У Смаргонскім раёне фіна-ўгорскія назвы населеных пунктаў: **Крэва** (+ва); **Сырмеж** (сыр — II бахрома; меж I дуга на бороне, II баран); **Жодзішкі** (жодза йов кислое молоко; йов молоко); **Войстам** (характэрны канчатак «-там» — «без»; «лыстом — без хвои»); **Кушляны** (куш голый, лысый); **Ардашы «ар** гольян» (рыба). «Да», згодна з назіраннямі, тое сама, што «ва». На тэрыторыі Літвы таксама ёсць фіна-ўгорскія назвы. На жаль, не маю ні падрабязнай карты Віленшчыны, ні спісу яе тапонімаў (шмат якіх, дарэчы, скажона сучаснай «летувізацыяй»). Але магу сказаць, што фінаўгорскімі з'яўляюцца назвы сталіц Вялікага княства Літоўскага — Трокаў і Вільні. «Трок» па-комі-пярмяцку выяўнае: **«трок изобразит.** скок, прыг-скок» — такая назва вельмі падыходзіць да невялікай гарэзлівай рачулкі (ад гэтага «трок» і Трокенікі). «Вільня» — ад ракі Вільня, што ўпадае ў Вілію. «Вільня» азначае «новая ва» (я ўжо гаварыў, што «віль» — новы). «Вілія» — «новая я», дзе «я» — тое самае, што «ю» — рака. І каб ужо не было ніякіх сумненняў, прашу параўнаць назву «Вільня» з комі-пярмяцкай назвай Вільгорт, што ў перакладзе азначае «новы дом», БелСЭ піша: «На думку некаторых гісторыкаў, Вільнюс да 12 ст. называўся Крывым горадам». Думаю, што «Крывым горадам» да 12 ст. Вільня называцца не магла, відавочна, гэта скажэнне назвы «Крэва».

Па-другое. Справа не толькі ў назвах — у прыватнасці, тых жа Трокаў і Вільні. Тое, што менавіта на Віленшчыне былі ўладжаны дзве сталіцы Вялікага княства Літоўскага, гаворыць за тое, што **гэтая зямля была для літвы сваёй.** Бо навошта было ставіць сталіцу пасярод чужога племя? Родавым жа гняздом літоўскіх князёў, лічу, было Крэва. Іначай навошта б тут будаваўся замак, на пэўны час пераносілася сталіца, чаму, нарэшце, менавіта ў Крэве заключалася першая унія паміж Літвой і Польшчай?

ДУМАЕЦЦА, што пасля сказанага ўся гісторыя Вялікага княства Літоўскага асвятляецца новым святлом, незразумелае робіцца зразумелым.

Калі сцвярджаецца на падставе летапісных крыніц, што Міндоўг спачатку вылучыўся сярод літоўскіх князёў і падпарадкаваў іх сабе, то мы павінны разумець, што тут га-

ворка ідзе пра князёў украфінаў, да якіх сучасныя літоўцы не маюць ніякіх адносін.

Калі натыкаемся на сведчанне, што «літоўцы Ягайлу, які ведаў іх мову, больш ахвотна слухалі, чым каталіцкіх прапаведнікаў (Абецадарскі Л. «У святле неабвержаных фактаў»), дык мы павінны разумець, што тут гаворка ідзе не пра сучасную літоўскую (балцкую), а пра літоўска-пермскую мову.

Калі чытаем, што Гедымін тытулаваў сябе «вялікім князем літоўцаў і рускіх», то мы павінны разумець, што вялікім князем аўкштайтаў і жмудзі — продкаў сучасных літоўцаў — ён сябе не тытулаваў.

Такім чынам, выходзіць, што продкі сучасных літоўцаў аўкштайты і жмудзь выконвалі ў Вялікім княстве Літоўскім, названым па імю зусім іншага племя, падпарадкаваную ролю.

Пераважную большасць дзяржаўных пасад займалі літоўскія (галоўным чынам з вялікакняскай сям'і) і русінскія (беларускія) феадалы, а аўкштайты і жмудзь на іх практычна не дапускаліся.

Дзяржаўнай мовай у Вялікім княстве была старабеларуская, а балта-літоўская нават не мела пісьменнасці — аж, здаецца, да XVI стагоддзя.

Балцкія землі знаходзіліся ў Вялікім княстве ў становішчы каланіяльнай ускраіны, якая, можна сказаць, не мела права голасу. Свой лёс аўкштайты і асабліва жмудзь не прымалі без пярэчанняў. Вялікім князям даводзілася змагацца з аўкштайцкімі і жмудскімі феадаламі, душыць народныя паўстанні (1418—жмудзь, 1536—1537 —жмудзь, 1545 — усходняя Аўкштайтыя).

Ну, а якія былі адносіны паміж літвой і русінамі (беларусамі)? Літва была малалікім племем. Таму **заваяваць** Беларусь яна не магла. Калі б нават літве і ўдалося **заваяваць** нейкае асобнае княства, то праз пэўны час на дапамогу такому княству прыйшлі б іншыя і скінулі літоўскае панаванне, а магчыма, і знішчылі саму літву. Тым часам мы ведаем, што шэраг княстваў увайшоў у Вялікае княства **добраахвотна**, і гэта зафіксавана ў летапісах.

У чым тут справа? На пачатку XIII стагоддзя Беларусь, як і ўся Старажытная Русь, уяўляла сабой суму мала звязаных між сабой палітычна феадальных уладанняў. Так цягнулася б, мабыць, яшчэ доўга, але адразу дзве хмары з'явіліся на небасхіле нашых продкаў: з усходу і з захаду, з Галіцка-Валынскага княства — татары, з паўночнага захаду — немцы. Абставіны прымушалі аб'яднацца, але князі Рурыкавічы не маглі дамовіцца перад тварам небяспекі, як не дамовіліся і на тэрыторыі сучаснай Расіі, захопленай татара-манголамі. Патрэбна была нейкая нейтральная сіла, вакол якой можна было згуртавацца. Такой сілай і аказаліся літоўскія князі — магутныя воі, умелыя палкаводцы і неблагія дыпламаты. Першым з іх быў Міндоўг, які, дзякуючы сваім асабістым якасцям, быў запрошаны ў Навагрудак, дзе і абвясціў сябе каралём. Пасля гэтага з дапамогай Чорнай Русі яму было ямчэй падпарадкаваць сабе землі літвы. Стварылася ядро Вялікага княства, да якога з цягам часу далучыліся ўсе землі Беларусі. Такой уяўляецца схема першапачатковых падзей.

Такім чынам, можна правесці паралель паміж Міндоўгам і Рурыкам, які таксама, не будучы з усходніх славянаў, сеў на Кіеўскім стале і заснаваў дынастыю вялікіх князёў, што правіла ў Старажытнай Русі, а потым у Маскве да канца XVI стагоддзя. Як Рурык, так і Міндоўг быў князем запрошаным, пасаджаным. Седзячы на стале славянскай дзяржавы, літоўскія князі не маглі не славянізавацца, тым болей, што бралі жонак з Полацка, Цвеpы і г. д. Характэрна, што літоўскія князі нават і не спрабавалі ўводзіць літоўскую мову ў якасці дзяржаўнай, надаваць ёй пісьменнасць. Літоўска-пермская мова так і загінула бяспісьменнай, не пакінуўшы ніводнага помніка, хаця літоўская дынастыя правіла на Беларусі, а затым і ў Польшчы аж да XVI стагоддзя.

Але, у адрозненне ад Рурыкавічаў, літоўскія князі жылі ў атачэнні свайго нешматлікага этнаса, які растварыўся ў іншамоўным насельніцтве далёка не адразу. Мы ж ведаем, што Ягайла яшчэ гаварыў са сваімі воямі па-літоўску. Таму адчуць сябе русінамі-беларусамі на сто працэнтаў літоўскія князі не маглі. У іх сем'ях захоўваліся, мусіць, паганскія вераванні і звычаі, не ўсе яны нават былі хрышчонымі, пра што гавораць іх імёны.

Такім чынам, не ўсе літоўскія князі адчувалі этнічную еднасць з народам, які ўзначальвалі. У сувязі з гэтым бацькі дзяржавы нярэдка дамагаліся не нацыянальных, а дынастычных мэтаў. Характэрным для іх палітычнай дзейнасці робіцца кампраміс. З незвычайнай лёгкасцю асобныя з іх мяняюць веру, заключаюць палітычныя пагадненні. Такім «кампрамісчыкам», у прыватнасці, быў Ягайла, які за польскую карону заплаціў хрышчэннем у каталіцтва літвы. (Мабыць, хрышчоная ў каталіцтва літва і дала пераважную большасць беларусаў-каталікоў). Феадальны клас Польшчы ўмела скарыстоўваў схільнасць Гедымінавічаў да палітычнага і рэлігійнага кампрамісаў, цішком прыбіраючы «да рук» Вялікае княства. Але з'яўленне ў Польшчы дынастыі Ягелонаў ўрэшце прынесла ёй не толькі карысць, але і вялікую шкоду. Трымаючыся за польскі трон, Ягелоны рабілі адну за адной уступкі шляхце, што вяло да фактычнага раздраблення Польшчы і шляхецкай анархіі. І гэта ў той час, калі ў непасрэднай блізкасці ад «абодвух народаў» (Польшчы і Княства) мацаваліся магутныя абсалютысцкія манархіі — Расія і Прусія. Да чаго гэта прывяло — чытачу вядома.

Беларускаму народу літоўскія князі прынеслі і вялікі ўздым у XIV-XVI стагоддзях, і вялікі ўрон, калі з-за прапольскай арыентацыі апошніх з іх паланізуецца магнацтва, а потым і ўся беларуская шляхта. Зразумела, у паланізацыі гэтай былі і іншыя прычыны, але і ролю Гедымінавічаў-Ягелонаў нельга адмаўляць. І таму асабліва прывабнай здаецца фігура Вітаўта, пры якім Вялікае княства дасягнула найбольшай магутнасці, гаспадара-патрыёта, што ясна бачыў адрозненне сваёй дзяржавы як ад Польшчы, так і ад Масковіі, што, нягледзячы на асобныя няўдачы, так шмат зрабіў для тагачаснага ўзвышэння нашага краю.

Ну, а які быў лёс племя, што дало назву і князёў Вялікаму княству Літоўскаму?

Яно асімілявалася. Беларускім народам. На ўсёй сваёй тэрыторыі, уключаючы Вільню і Трокі. Тут і сёння жыве шмат беларусаў і «палякаў», што гавораць па-беларуску. Гэта — нашчадкі фіна-ўгорскай літвы, змешанай з беларускім насельніцтвам.

Калі знікла літва? Сказаць цяжка. Жыгімонт II нарадзіўся ў 1520 годзе, і яму дадзена літоўскае, нехрысціянскае імя. Але, можа, то была сямейная традыцыя? Прынамсі, у XVI ст., здаецца, назва «літва» пачынае пераходзіць на аўкштайтаў — продкаў сучасных літоўцаў.

Чаму? На гэта, думаецца, можна даць такі адказ.

Племя літва знікла, дзяржава ж па-ранейшаму называлася княствам **Літоўскім.** Мова літвы знікла, але захавалася згадка, што гэтая мова была рэзка непадобная як да беларускай, так і да польскай, украінскай мовы. І шукаючы ў Княстве народ, чым імем названа дзяржава, славянскія грамадзяне Княства — беларусы, палякі, украінцы — міжволі звярталі ўвагу на аўкштайтаў і жмудзь. Толькі тыя размаўлялі на незразумелай мове, толькі іх і можна было лічыць «літвой». Да таго ж, сталіца Княства стаяла зусім блізка да земляў аўкштайтаў. Так за аўкштайтамі і замацавалася назва «літва». А жмудзь аж да паўстання 1863 года сябе яшчэ называла жмуддзю.

Літва, літва... «Племя пяці родаў»... Як павінны мы ставіцца да літвы?

Як да сваіх продкаў.

Можа, і ў маіх жылах цячэ струменьчык фіна-ўгорскай крыві. Нездарма ж такая цікавасць да ўсходу: Тамерлан і Якуція, цяпер вось Комі.

Усіх гэтых Міндоўга, Гедыміна, Вітаўта мы павінны лічыць сваімі, як лічаць сваім балгары хана Аспаруха.

Цюркскае племя балгараў злілося са славянамі і, хоць само знікла, дало яму сваю назву, застаўшыся, такім чынам, у памяці нашчадкаў.

Літва, літва... Табе не было дадзена і гэтага.

Тваё імя маглі б насіць мы, беларусы. А называецца ім народ, які не мае да цябе адносін і нават не падазрае аб тваім колішнім існаванні.

Што ад цябе засталося, літва, апрача гучных дзеяў і гучных імёнаў?

Адказаць на гэта — цяпер справа нашага гонару.

Мы павінны вылучыць сляды аднаго з нашых продкаў — літвы — у нашай мове, геаграфічных назвах, звычаях, казках, песнях, загадках, прымаўках, легендах. Перад беларускімі даследчыкамі ўстае неадкладная задача па вывучэнні фіна-ўгорскіх, у першую чаргу пермскіх, моў, фальклору ўгра-фінскіх народаў, каб метадам параўнання знайсці тыя сляды. Гэтая задача вялікая і высакародная.

Сляды ёсць — маю на ўвазе не толькі тапаніміку: я не раз, здаецца, іх адзначаў, гартаючы комі-пярмяцкі слоўнік. Я ўжо казаў пра слова «дрыгва». Фіна-ўгорскім, мусіць, з'яўляецца і «багна»: «баг» па-комі-пярмяцку «плесень», «на» — варыянт «ва». «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы» (т. 2, с. 265) піша: «Этымалогія (слова «багна») застаецца адкрытай». «Вежа» па-комі-пярмяцку «святы», «свяшчэнны». Фіна-ўгорскімі, падазраю, з'яўляюцца «твань», «жарства», «дойлід» («лыд» па-комі-пярмяцку — «лік», «лічба») Далейшыя пошукі — дай божа, не толькі мае — пакажуць, ці маю рацыю ў гэтым...

Быў — і знік народ, што ў пэўнай меры стаяў на чале вялізнай дзяржавы, даў дынастыю, што правіла, феадальныя вярхі. Чаму? Яго ж ніхто не вынішчаў, не прыгнятаў як этнас.

Ён знік таму, што адцураўся свае мовы.

Думаючы аб лёсе літвы, я не магу не думаць і аб лёсе беларускага народа.

Няўжо і мы адцураемся свае мовы, і год праз дзвесце забудзецца і яна, і ўсё тое, чым мы жылі стагоддзі, і назва наша пяройдзе на каго іншага, і не знойдзецца нават нейкага Ласкова, які, дзякуючы шчасліваму выпадку, адкрые, што беларусамі зваўся калісьці зусім не той народ, што сёння? (Маю на ўвазе не наша — будучае сёння). Няўжо так і праваліміся ў дрыгву стагоддзяў, няўжо зацягне нас багна забыцця?

г. Якуцк.

ПОЛЬСКАЯ МОВА НА ГРОДЗЕНШЧЫНЕ

Да апошняга часу беларускія палякі на Гродзеншчыне не мелі магчымасці вывучаць родную мову ў школе. У апошнія гады прадстаўнікі польскай меншасці ў Беларусі ўзнялі пытанне аб адраджэнні польскай мовы, развіцці культуры на яе выснове.

Сёння факультатыўна вывучаць польскую мову маюць магчымасць вучні 23 сярэдніх школ Гродзеншчыны, гурткі па вывучэнні польскай мовы дзейнічаюць у Доме піянераў і школьнікаў г. Ліды, Палаца піянераў і школьнікаў г. Гродна. У Ласоснаўскай СШ Гродзенскага раёна польская мова ўвайшла ў вучэбны расклад. Усяго ў 1988—1989 навучальным годзе яе вывучалі каля тысячы вучняў. З новага навучальнага года плануецца павялічыць колькасць гурткоў, а ў шэрагу школ увесці польскую мову ў расклад.

З'яўленне польскай мовы ў школах патрабавала настаўнікаў. Маючае адбыцца павелічэнне школ з вывучэннем новага прадмета стымулявала рашэнне аб адкрыцці ў 1989—90 навучальным годзе на філалагічным факультэце Гродзенскага дзяржуніверсітэта імя Янкі Купалы польскага аддзялення для падрыхтоўкі настаўнікаў-філолагаў са спецыялізацыяй па польскай мове.

У справе адраджэння нацыянальнай мовы сярод палякаў Гродзеншчыны пэўную ролю мае культурна-асветнае таварыства імя А. Міцкевіча, утворанае пры абласным аддзяленні рэспубліканскага фонду культуры ў канцы 1988 г. Аддзяленні таварыства ўжо з'явіліся ў Лідзе, Навагрудку, Ваўкавыску, гурткі дзейнічаюць у іншых населеных пунктах вобласці. Адной з канкрэтных спраў польскага таварыства з'явілася адкрыццё ў маі гэтага года ў Гродне музея вядомай польскай пісьменніцы Зоф'і Налкоўскай.

Станоўчы рэзананс атрымала польская праграма Гродзенскага радыё, якая ўпершыню прагучала ў эфіры на пачатку года. Перадачы выходзяць раз на тыдзень па 35 хвілін.

Т. МІКУЛІЧ,
аспірантка-завочніца ІМЭФ АН БССР.

г. Гродна.

ВЯРТАЮЧЫСЯ ДА НАДРУКАВАНАГА

У маім лісце, што быў летась надрукаваны ў «ЛіМе» 22 красавіка, гаварылася пра сумную гісторыю вакол мемарыяльнай дошкі на старажытным будынку № 23, што на плошчы Свабоды ў Мінску, дзе некалі была адкрыта першая Мінская гімназія. Ад яе парога разышліся пуцявіны шмат якіх знакамітых людзей краю. Імёны некаторых з іх зараз пазначаны на зробленай з густам мемарыяльнай дошцы, якая ў рэшце рэшт з'явілася там, дзе яна павінна быць. Як кажуць, лепш позна, чым ніколі!

«Тут, — сказана на ёй, — у 1803 годзе была адкрыта Мінская гімназія, у якой у розныя часы вучыліся:

Тамаш Зан (1796—1855),
Яўстафій Тышкевіч (1814—1873),
Станіслаў Манюшка (1819—1872),
Уладзімір Спасовіч (1829—1906),
Бенядзікт Дыбоўскі (1833—1930),
Аляксандр Ельскі (1834—1916),
Антон Трусаў (1835—1886),
Іван Гольц-Мілер (1842—1871),
Янка Лучына (І. Неслухоўскі; 1851—1897),
Мікалай Мінскі (Віленскі; 1855—1937),
Эдуард Пякарскі (1858—1934),
Ядвігін Ш. (А. Лявіцкі; 1868—1922)
і іншыя вядомыя дзеячы літаратуры, мастацтва, навукі, вызваленчага руху супраць царызму».

Анатоль ВАРАВА.

ПАМЯЦІ Л. І. ГРАМЫКА

Не стала Лідзіі Іванаўны Грамыка—чалавека рэдкай душэўнай шчодрасці і адкрытасці, жонкі, сябра і паплечніка вядомага беларускага пісьменніка і геолага Міхайлы Грамыкі. Толькі некалькі месяцаў не дажыла яна да свайго 92-годдзя. Жыццё ж у Л. Грамыкі было яркае, хоць і не пазбаўленае драматычных момантаў. Асабліва тады, калі муж быў высланы за межы рэспублікі. Адарванасць ад Беларусі падзяляла з ім і Лідзія Іванаўна, смуткуючы па родным куце.

Сама яна, праўда, нарадзілася ў Адэсе, куды яе бацькі ў пошуках заробку выехалі з мястэчка Ярэмічы, што на Навагрудчыне. Але яшчэ ў маленстве палюбіла беларускую прыроду, якая назаўсёды для яе стала сваёй. У аўтабіяграфіі, напісанай па маёй просьбе ў ліпені 1977 года і якая захоўваецца ў мяне, Лідзія Іванаўна піша, што дзяўчынкай часта бывала на Навагрудчыне, пешкі хадзіла ў Турэц, Мір, Карэлічы, любіла падарожнічаць на лодцы па рэках. Згадкі ад гэтых сустрэч з зямлёй бацькоў падказалі пазней М. Грамыку некаторыя матывы яго паэмы «Лесавічанка».

З Міхайлам Аляксандравічам Лідзія Іванаўна пазнаёмілася вясной 1919 года, калі працавала ў Адэскім беларускім клубе. Туды часта наведваўся і выкладчык жаночых гімназій М. Грамыка. Маладыя людзі, адарваныя ад бацькаўшчыны і аднолькава ўлюбёныя ва ўсё беларускае, адразу знайшлі агульную мову.

Сустрэчы прадоўжыліся на роднай зямлі, калі летам 1921 года Лідзія Іванаўна пераехала ў Беларусь, пачала весці выхаваўчую работу сярод дзетдомаўцаў. Да гэтай справы далучыўся і М. Грамыка, які на той час працаваў у Інбелкульце. На ранішнікі, сустрэчы ахвотна прыходзілі Янка Купала, Якуб Колас, Змітрок Бядуля і іншыя пісьменнікі.

У кастрычніку 1922 года Лідзія Іванаўна і Міхайла Аляксандравіч пажаніліся. Жыццё падаравала ім знаёмства з Адамам Багдановічам і Антонам Грыневічам, Альбертам Паўловічам і Цішкам Гартным. Сярод іх Лідзія Іванаўна адчувала сябе нароўні, бо валодала рэдкім дарам чуласці, сардэчнасці, да ўсяго—цікавілася літаратурай, нацыянальнай культурай.

Кантакты з беларускімі пісьменнікамі былі прадоўжаны, калі сям'я Грамыкаў пасялілася ў Хімках пад Масквой. Многія літаратары, наведваючыся ў сталіцу, не забываліся зазірнуць у іх гасцінны дом. З радасцю прыгадвала Лідзія Іванаўна адведкі Данутьі Бічэль-Загнетавай, Янкі Брыля, Ніла Гілевіча, Міколы Аўрамчыка. Бываў там неаднойчы і я.

Заўсёды з задавальненнем знаёмілася Лідзія Іванаўна з навінкамі беларускай літаратуры, адчуваючы кожны раз нанава далучанай сябе да жыцця Беларусі.

Шмат рупілася яна, каб творчая спадчына М. Грамыкі дайшла да чытача. Дапамагала і мне ў складанні аднатомніка Міхайлы Аляксандравіча «Родная пушча»—і добрым словам-парадай, і пошукам неабходных матэрыялаў.

...Яшчэ адна магіла чалавека, улюбёнага ў Беларусь, за межамі рэспублікі. Яшчэ адно жыццё адышло ў вечнасць.

Станіслаў ШУШКЕВІЧ.

Саюз пісьменнікаў БССР выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Міколу Ермаловічу з прычыны напаткаўшага яго гора—смерці жонкі.

Саюз пісьменнікаў БССР выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Віктару Супрунчуку з прычыны напаткаўшага яго гора—смерці сястры.

Саюз пісьменнікаў БССР выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Алесю Кучару з прычыны напаткаўшага яго гора—смерці сястры.

Музам на пацеху

Уладзімір ТРЫШЧУК

МЭР ПЕРАБУДОЎВАЕЦЦА

НЯДАЎНА я зайшоў у магазін і сваім вачам не паверыў: перада мной за мяснымі прадуктамі стаяў у чарзе... сам мэр горада. Безумоўна, гэты факт не застаўся незаўважаным. Я тут жа яго абнародаваў. Па чарзе лёгкім ветрыкам пранеслася: «Мэр нашага горада ў чарзе за прадуктамі. Мэр у чарзе. Мэр...» Усе пакупнікі, як па камандзе, павярнулі галовы назад, каб падзівіцца на незвычайнага пакупніка, які прыстасаваўся ў самым хвасце даўжэзнай чаргі. Данеслася гэта вестка і да загадчыцы магазіна Зіначкі Сцяпанаўны, як яе з павагай называлі тыя, каму яна шчыра адпускала прадукты з чорнага ходу. Зіначка, калі пачула гэтую навіну, з непакоем кінула погляд на каляндар: якое ж сёння чысло? Дваццатае! Але ж, яе папярэдзілі свае людзі, праверка запланавана на дваццаць шостае. Загадчыца магазіна тут жа апынулася, каля прадаўшчыцы Іначкі і на вуха ёй прашаптала: «Абслугоўваць кожнага пакупніка на вышэйшым узроўні і поўным сервісам!» А потым, схапіўшы сумкі, пабегла і сабе заняць чаргу, каб атаварыцца нароўні з усімі.

У наступны дзень я ехаў у перапоўненым аўтобусе на работу. Людзей у салоне —як у летні сезон у Ялце. Я не мог болей цярпець чыйсьці востры локаць, які ўпёрся мне кінжалам у жывот, і паспрабаваў далікатна напомніць пасажырцы: «Грамадзянка, мая спіна не прыстасавана для таго, каб трымаць на сабе чатырох пасажыраў, і...» Але замест гэтага ў мяне вырвалася: «Мэр нашага горада ў аўтобусе! Мэр...»

— Так? — вытрашчылася суседка.

— А вось паглядзіце.

У тую ж мінуту па салоне пранеслася: «Мэр горада едзе ў аўтобусе!» «Мэр у аўтобусе...» Калі гэтая інфармацыя дакацілася да вадзіцеля, ён адразу сцішыў ход і пачаў старанна абмінаць кожную ямку на шляху, каб не трэсла пасажыраў. А якісь грамадзянін як *закрычыць: «Таварышы*, давайце спытаем прадстаўніка *улады*: «Чаму на гэтым маршруце курсіруе толькі адзін аўтобус?..»

Вечарам, калі я вяртаўся з работы, на маршруце панаваў *узорны* парадак. Сам начальнік аўтобуснага парка асабіста кантраляваў лінію.

Аднойчы, кажуць, бачылі мэра ў аддаленай ад цэнтра горада сталоўцы. І еў ён юшку з фрыкадэлькамі, бліны на маргарыне, а пярлоўку запіваў чаем. У кінатэатры мэр стаяў у чарзе ля касы, каб трапіць на фестывальныя фільмы. А на базары таргаваўся, купляючы раннюю бульбу. А нядаўна я яго сустрэў у лазні. Калі я шапнуў у раздзявальні, што наведаўся з візітам сам мэр, учыніўся страшэнны перапалох. Нікому нават і не прысніласся, што сам мэр наведаў звычайную гарадскую лазню. Абслуга адразу пачала мыць падлогу, рамантаваць краны, выкідваць праз вокны дзіравыя тазікі. Замест парваных прасцін і ручнікоў адразу з'явіўся стосік новенькай бялізны з этыкеткамі. Старшы лазеншчык стаў разносіць кліентам бярозавыя венікі. На стале ў яго нават запараваў самавар, і ў ноздры ўдарыў пах індыйскага чаю...

Тымі днямі па ўсім горадзе былі расклеены аб'явы: «Грамадзяне! Заўтра ў 20.00 запрашаем вас у Палац культуры на сустрэчу з кіраўнікамі горада».

Зала не магла ўмясціць усіх жадаючых. Многія сталі ў праходах, калідоры і пад вокнамі.

— Таварышы! — падняўся на трыбуну намеснік старшыні гарвыканкома Сцяпан Сцяпанавіч Маклюда. — Перш за ўсё хачу вас праінфармаваць: па горадзе ходзяць усялякія чуткі, версіі, домыслы наконт асобы старшыні гарвыканкома Івана Пятровіча Серадняка. Скажу адразу: усе гэтыя домыслы беспадстаўныя! Мы разбяромся, што да чаго. А пакуль можна толькі меркаваць, што чалавек, якога называюць мэрам, — яго двайнік. Сам жа таварыш Сераднякк у даны момант знаходзіцца ў замежным круізе...

Пераклаў з украінскай
У. ШКАБРОЎ.

З ФРАНЦУЗСКАГА ГУМАРУ

●

— Мадам, можа, вы здымеце ваш капялюш? Я заплаціў за білет дзесяць франкаў і хачу ўсё бачыць.

— А я заплаціла за свой капялюш 20 франкаў і хачу, каб яго ўсе бачылі.

●

Адзін чужаземец падарожнічаў па Францыі. У адным з паўднёвых гатэляў ён прачытаў: «Тут размаўляюць на ўсіх мовах».

Чужаземец запытаў *гаспадара па-англійску*: «*У вас* ёсць свабодны нумар?».

Гаспадар не зразумеў пытання і нічога не адказаў.

Чужаземец запытаў па-нямецку: «Магу я спыніцца ў вашым гатэлі на два дні?»

І зноў гаспадар нічога не адказаў.

Тады чужаземец запытаўся па-французску: «Хто ж тут размаўляе на ўсіх мовах?»

Гаспадар спакойна адказаў: «Падарожнікі».

●

Настаўнік:—Што ты можаш сказаць пра вядомых вучоных 18 стагоддзя?

Вучань:—Яны ўсе памерлі.

●

Парыжанку ледзь не збіў аўтамабіль. Дама звярнулася ў паліцыю.

— Вы не звярнулі ўвагі на нумар машыны?—запытаў дзяжурны паліцэйскі.

— Не, але магу паведаміць наступныя падрабязнасці: за рулём сядзела непрыгожая жанчына ў белым капелюшы з ружовай вуаллю, у цёмна-блакітным касцюме «джэрсі» і ў скураных пальчатках.

●

Нядаўна я сустрэў на вуліцы знаёмага, які імчаўся са скрынкай у руках. Я з цяжкасцю спыніў яго і запытаўся, куды ён спяшаецца.

— Ды вось купіў жонцы капялюш і хачу паспець дадому раней, чым памяняецца мода.

Пераклала з французскай
Вера САВІНА.

Мікола ТАТУР

Моваед

Пад выглядам уніфікацыі
Гатоў глынуць ён мову
нацыі.

Пра аднаго крытыка

Са скуры пнецца крытык
апантаны—
Ён вучыць, як пісаць
раманы,
А сам у творчай кухні—
ані звання,—
Не здольны разжаваць
апавядання.

Пятрок ШЭРКА

Паэт-прымак

— Што маўчыш апошнім
часам,
Дзе падзеў свой дзіўны
дар?
— Не даюць, браток,
Пегаса—
Цешча ездзіць на базар.

●

Слыве мудрэйшым,
Амаль праракам
Паэт тутэйшы
З японскім хоку.

Захар БІРАЛА

Даведка

Калі жніво, усім вядома,
Ніхто сядзець не будзе дома.
Зося ж гэтаю парою
Спіць салодка пад вярбою.

Загудзелі роем восы,
Лезуць ёй у твар, у косы.
Раптам Зося закрычала —
У нос аса ўваткнула джала.

— Ай-я-яй, ратуйце,—
плача,
Без музыкі польку скача.

Да ўрача прыбегла Зося:
— У мяне скула на носе!
Напішыце мне даведку...
Пашкадуйце вы кабетку.

Доктар даў адказ кароткі:
— Зараз зробім... Вось вам,
цётка!

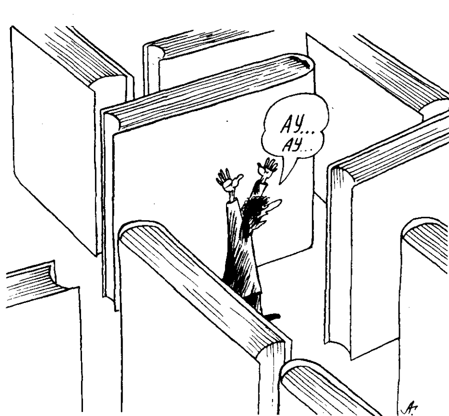
Зося, радая без меры —
За паперку ды за дзверы.

І такой вясёлай стала,
Нават песню заспявала.
Тоўсты нос задрала ўгору
Ды пабегла ў кантору.

Як паперку прачыталі—
Ледзь ад смеху ўсе
не ўпалі—
Гэта ж быў рэцэпт дый
толькі,
Мазь прапісана ад болькі.

Мал. Н. ДОРАШ.

Мал. А. ГУРСКАГА.

з 21 па 27 жніўня

22 жніўня, 21.45

«СПАДЧЫНА»

Мастацка - публіцыстычная праграма знаёміць з гісторыяй старадаўняга Пінска, аднаго са значных гарадоў тураўскай зямлі. Пра яго месца ў гісторыі беларускай зямлі раскажуць доктар гістарычных навук П. Лысенка і пісьменніца В. Іпатава.

25 жніўня, 20.05

«НА ПРЫНЕМАНСКІХ ПРАСТОРАХ»

Літаратурна-мастацкі часопіс.

25 жніўня, 23.25

«ВЯЧЭРНІ КАНЦЭРТ»

Англійскія песні эпохі Рэнесанса ў выкананні ансамбля «Бахаўскі гурток».

26 жніўня, 11.50

«МЕТРАНОМ»

С. Пракоф'еў. «Заручыны ў манастыры». Спектакль Ленінградскага акадмэічнага тэатра оперы і балета імя К?рава.

Вядучая — музычны каментатар Э. Язерская.

26 жніўня, 14.35

«У ЖЫВАПІСЕ, ГРАФІЦЫ, СКУЛЬПТУРЫ»

У чарговым выпуску —знаёмства з мастакамі віцебскага аб'яднання «Квадрат».

Вядучы—У. Сцепаненка.

26 жніўня, 16.55

«МАЛАДОСЦЬ МАЯ НЕЗАБЫЎНАЯ»

Успамінае А. Васілевіч.

26 жніўня, 19.45

«ЗАЛА ЛАЎРЭАТАЎ»

Скрыпач В. Бадзьяраў.

Прагучаць творы Верачыні, Шасона, Равеля.

27 жніўня, 10.15

III УСЕСАЮЗНЫ ФЕСТЫВАЛЬ НАРОДНАЙ ТВОРЧАСЦІ

«Мы пачынаем наш канцэрт». Выступленне народнага хору ветэранаў вайны і працы Палаца культуры Белсаўпрофа.

27 жніўня, 15.15

ПРЭМ'ЕРА ПЕСНІ

У. Заяц, А. Сыс. «Мроя». Выконвае С. Кравец.

27 жніўня, 17.00

«СВЯТА, ЯКОЕ ЗАЎСЁДЫ З НАМІ»

Праграма да Дня савецкага кіно. У перадачы прымае ўдзел народны артыст СССР І. Смактуноўскі.

27 жніўня, 19.20

«ПАЭЗІІ РАДОК ЧАРОЎНЫ»

Вершы народнага паэта БССР П. Панчанкі чытае артыст В. Анісенка.

27 жніўня, 19.25

«ЗАЎТРА ПАЧЫНАЕЦЦА СЁННЯ»

Чатыры дыялогі з народным артыстам БССР М. Казінцом.

«Литература и искусство» — орган Министерства культуры и правления Союза писателей БССР. Минск. На белорусском языке.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АТ 07659
Індэкс 63856

П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмнай рэдакцыі — 33-24-61, намесніка галоўнага рэдактара — 33-25-25, адказнага сакратара — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і нарыса — 33-19-65, аддзела пісьмаў і грамадскай думкі — 33-19-65, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, аддзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, аддзела музыкі — 33-21-53, аддзела выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацкага афармлення і фотаілюстрацый — 33-44-04, 33-24-62, карэктарскай — 32-20-64, бухгалтэрыі — 23-73-37.